

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
Кам'янець-Подільський державний університет

**Л.В. Долинська,
Н.П. Максимчук**

ПСИХОЛОГІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

*Рекомендовано Міністерством освіти та науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів,
в яких здійснюється підготовка педагогічних працівників*

**Кам'янець-Подільський
2008**

ББК 159.922 (075.8)

М 17

*Рекомендовано Міністерством освіти та науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів,
в яких здійснюється підготовка педагогічних працівників
(Лист Міністерством освіти та науки України
№1.4/18-Г-2025 від 20.11.2007 р.)*

Рецензенти:

- *Шинкарьок А.І.*, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського державного університету;
- *Приходько Ю.В.*, доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки і психології Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;
- *Кисіль О.П.*, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології ПДАТУ.

М-17 Долинська Любов Василівна, Максимчук Наталія Петрівна
Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: *Навчальний посібник для студентів ВНЗ.* – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с.

ISBN 978-966-2053-65-4

У навчальному посібнику розкривається проблема ціннісних орієнтацій та їх становлення у майбутнього вчителя активними методами навчання. Посібник містить лекційну та практичну частину для проведення спецкурсу «Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя», розробленого авторами. Він рекомендується студентам психологічних та педагогічних спеціальностей, а також може бути у нагоді викладачам, вчителям, практичним психологам.

ББК 159.922 (075.8)

ISBN 978-966-2053-65-4

© Долинська Л.В., 2008
© Максимчук Н.П., 2008

ПЕРЕДМОВА

Даний навчально-методичний посібник ставить на меті розширення психологічних знань студентів про ціннісну сферу особистості, зокрема, життєво-професійне самовизначення та головні професійні цінності вчителя. Він включає навчальну програму спецкурсу «Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя», зміст лекцій та практичних занять, список рекомендованої літератури.

Лекційний курс побудований у відповідності із розробленою навчальною програмою, яка розрахована на 22 години. Його зміст добирався з врахуванням найбільш актуальних питань психології цінностей та ціннісних орієнтацій і включає розкриття основних підходів та критеріїв дослідження даних питань в зарубіжній та вітчизняній психології, підходи до класифікації ціннісних орієнтацій, шляхи формування системи цінностей в юнацькому віці, роль ціннісних орієнтацій в системі особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів, залежність змісту ціннісних орієнтацій від рівня професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя.

Заняття проводяться у формі лекцій, бесід, диспутів, обговорення ситуацій, тренувальних вправ, самоаналізу, рольових ігор та ін. Форма кожного заняття визначається його тематикою.

Основні завдання спецкурсу:

- 1) розширення знань студентів з проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій;
- 2) усвідомлення студентами власної системи ціннісних орієнтацій, її несуперечливості, виявлення базових та похідних цінностей, встановлення пріоритетів;
- 3) усвідомлення студентами рівня співпадання ціннісних орієнтацій з їх життєвими цілями і планами;
- 4) аналіз провідних шляхів формування у кожного студента власної системи цінностей: первинна соціалізація у сім'ї; соціально організована система виховання, освіти та культури, державно керована система ідеологічного впливу: вплив формальних та неформальних груп;
- 5) аналіз власного досвіду випробування засвоєних ціннісних орієнтирів та їх відповідності своїй індивідуальній визначеності;
- 6) виявлення співіснування в мотиваційній системі кожного несумісних ціннісних систем – декларованої та реальної;

- 7) усвідомлення наявного конфлікту цінностей в сучасному суспільстві та у кожного зокрема і його зумовленість радикальними соціальними перетвореннями в Україні;
- 8) виявлення уявлень кожного про смисл життя як домінуючу спрямованість типу особистості на реалізацію певних життєвих цінностей;
- 9) змістовна визначеність смислу власного життя та ціннісних орієнтацій кожним студентом:
 - а) збіг суб'єктивно усвідомленого смислу та реального спрямування життя особистості;
 - б) відповідність обраного індивідом смислу життя, вимог професії вчителя його можливостям та індивідуальності.

При розробці змісту посібника ми прагнули спрямувати студента і на самостійне поповнення своїх знань про життєво-професійні цінності. Це виявляється у різноманітності наукових підходів до численних питань психології цінностей. Розкриття дискусійності сучасних знань досягається поданням головних підходів та критеріїв дослідження цінностей, особливостей становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів, наявністю посилань на оригінальні джерела, що викликає у студента потребу не просто засвоїти готові знання, а й виробити свій погляд на те чи інше питання, знайти додаткову інформацію про нього.

Навчально-методичний посібник рекомендується студентам психологічних та педагогічних спеціальностей. Він може бути у нагоді викладачам, вчителям, практичним психологам.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ **«ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ»**

Особливості формування духовності особистості на сучасному етапі полягають у тому, що цей процес відбувається в умовах соціально-економічної кризи суспільства, розширення соціальної самостійності та ініціативи молоді. Це зумовлює критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формує нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства, призводить до переоцінки як загальнолюдських, так і професійних цінностей, оскільки нова ситуація в суспільстві змінює і традиційне ставлення до багатьох професій. Особливо це стосується професії вчителя, престиж якої значно знизився. Така ситуація визначає актуальність вивчення проблеми становлення і особливостей формування життєвих та професійних цінностей сучасного вчителя, який безпосередньо впливає на світогляд нових поколінь громадян України.

Проблема цінностей завжди приваблювала дослідників і вивчалась у аксіологічному, філософському, соціологічному, педагогічному та психологічному напрямках. Аналіз робіт свідчить про відсутність єдиного підходу до проблеми цінностей. Однак, різні визначення, класифікації ціннісних орієнтацій та цінностей не суперечать, в цілому, одне одному, а взаємодоповнюють і дозволяють розглядати їх з різних позицій.

З психологічної точки зору ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку та являє собою серцевину свідомості, з точки зору якої вирішується багато важливих життєвих питань. У ціннісних орієнтаціях проявляється стійке, соціально-зумовлене, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів.

Узагальнення результатів вивчення соціально-психологічних (В.В.Водзінська, А.Г.Здравомислов, О.І.Зотова, В.Н.Мясищев, В.О.Ядов та ін.) та психолого-педагогічних (В.Г.Алексеева, М.І.Алексеева, К.А.Альбуханова-Славська, І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Т.В.Бутківська, І.В.Дубровіна, В.Т.Лісовський, С.Д.Максименко, В.А.Семіченко, Р.П.Скульський, М.Х.Титма, Н.В.Чепелева та ін.) аспектів ціннісних орієнтацій з боку виховання у майбутніх вчителів пріоритетних цінностей, засвоєння та відбору ціннісних систем через педагогічну взаємодію у невідривному взаємозв'язку з проблемами професіоналізації особистості дозволяють розглядати їх як одне з основних новоутворень юнацького віку.

Обґрунтовуючи зміст спецкурсу, ми виходили з положення про те, що будь-якого рівня, навіть найелементарніша самоактивність (активність) спонукається певною причиною, яку можна назвати цінністю, тобто тим, що має певну вартість для конкретного суб'єкта. Говорячи про цінності як регулятор самоактивності (на відміну від активності), слід мати на увазі й те, що як об'єктивне явище, феномен, незалежний від свідомості й волі конкретного, реального індивіда, водночас мають бути репрезентовані у свідомості й сфері потреб реального суб'єкта самоактивності як те, що є для нього особисто суб'єктивно значущим, а тому й справляє стимулюючий «зацікавлюючий» вплив.

Ціннісні орієнтації є «потребовим», суб'єктивно значущим утворенням у структурі свідомості й самосвідомості людини, що зумовлює чимало її сутнісних характеристик як особистості, у тому числі самоактивність.

Однією з провідних детермінант самоактивності особистості у виховному процесі є система ціннісних орієнтацій, що внутрішньо визначає напрям і зміст самоактивності, її мотивацію. Водночас слід підкреслити, що певна система цінностей втілюється, опрідметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, котрі пов'язані з відповідними формами життєдіяльності, у якій здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із «явища зовнішнього» у «явище для себе», тобто відбувається переведення суспільних цінностей у суб'єктивно значущі цінності для даного індивіда.

З цих положень випливає припущення, що процес оволодіння цінностями вчительської професії у навчально-виховному процесі є можливим за виявлення і створення таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають цілісного, значущого системного характеру і справляють регуляторний вплив на самостійність особистості.

Особливо важливим для нас було положення про те, що, по-перше, залежно від того, наскільки забезпечується можливість безпосередньої участі в апробації цінностей, їх трансформації, наданні їм нових смислових відтінків, тобто якою мірою індивіди виступають як «співтворці» суспільних цінностей; по-друге, залежно від того, якою мірою такі цінності включені в реальний життєвий контекст (тобто, чи є вони реальними життєвими цінностями у конкретному соціальному середовищі, чи, можливо, лише декларованими, і внаслідок цього такими, що фактично не мають належної спонукальної сили).

Аналіз і розробка системи способів оволодіння педагогічними цінностями ґрунтувалися на теоретико-методичних положеннях проблеми особистісно зорієнтованого виховання І.Д.Беха, В.А.Роменця стосовно психології творчості та М.Й.Боришевського, котрі стосувалися становлення самоактивності учнів.

Розроблена система способів оволодіння цінностями вчительської професії має на меті розширення змісту педагогічних цінностей, осмислення проблемних ситуацій, боротьби мотивів, переоцінки цінностей та використання їх в конкретних реальних ситуаціях.

Система розширення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя розроблена нами у вигляді спецкурсу «Психологія ціннісних орієнтацій», який включав в себе теоретичну та практичну частини. В основу практичних занять покладений системоутворюючий фактор самопізнання як провідного компоненту інтеграції психологічних знань у свідомість майбутнього вчителя, на основі якого відбувається перенесення смислів і значень на дії і вчинки, підвищення самоактивності та врешті особистісне зростання, яке передбачає і розширення ціннісних орієнтацій. Саме самопізнання та адекватне самооцінення виступають важливими умовами розширення ціннісних орієнтацій, самоактуалізації особистості. Вони обов'язково передують не тільки процесам самовиховання і самореалізації, але й кожному окремому актові цілепокладання. Якщо людина не встигла ще сама розібратись в тому, до чого вона прагне, що є смыслом її життя, що їй потрібно, якою вона прагне бути у ставленні до людей і до себе самої, які якості їй слід розвивати, а яких рішуче позбавлятися, то це є свідченням відсутності свободи самоздійснення та цілісної самоактуалізації такої особистості. Дійсно вільними і цілепокладання і здійснення намічених на основі ціннісних орієнтацій життєвих цілей стають при умові як формування адекватного позитивного Я-образу, так і усвідомлення співпадання ціннісних орієнтацій з життєвими цілями і планами, власної системи ціннісних орієнтацій, встановлення її пріоритетів чи співіснування в мотиваційній системі несумісних ціннісних систем, розбудови мисленневої моделі бажаного майбутнього та бачення шляхів і засобів його досягнення.

Дослідниками приділялась достатня увага вивченню співвідношення ціннісних орієнтацій і реальної поведінки особистості; взаємозв'язку індивідуальної системи цінностей особистості з груповою самосвідомістю; формуванню ціннісних орієнтацій як одного з найважливіших показників самовизначення особистості; дослідженню динаміки ціннісних орієнтацій в залежності від віку. Проте, поза увагою дослідників залишилась проблема становлення ціннісних орієнтацій вчителя,

виявлення факторів впливу на цей процес та умов його оптимізації; недостатньо розглянуто особливості впливу процесу професіоналізації на формування системи ціннісних орієнтацій молоді; не повністю висвітлено питання про суть та ієрархічні структури ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя на сучасному етапі розвитку суспільства.

Таким чином, соціальна значущість проблеми цінностей для становлення майбутніх психологів і вчителів і обумовили розробку авторами спецкурсу «Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя».

Програма курсу розрахована на 10 лекційних годин, які охоплюють основний зміст проблематики ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Зокрема, розкрито такі базові поняття як цінності, ціннісні орієнтації, смисл життя, життєві цілі і плани, особистісно-професійне становлення майбутніх вчителів, самоактуалізація особистості, професійно-педагогічна спрямованість майбутнього вчителя.

ПЕРЕЛІК І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ТЕМ СПЕЦКУРСУ
«ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ»

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. Теоретичні основи проблеми цінностей

Зміст і поняття цінностей.

Співвідношення понять «цінності» і «ціннісні орієнтації».

Ціннісні орієнтації як структурний компонент спрямованості особистості.

Ціннісні орієнтації та життєві цілі і плани.

ТЕМА 2. Основні підходи та критерії дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій

Проблема цінностей в зарубіжній психології.

Проблема цінностей у вітчизняній психології.

Підходи до класифікації ціннісних орієнтацій, критерії та види ціннісних орієнтацій.

ТЕМА 3. Становлення ціннісних орієнтацій в юнацькому віці

Ціннісні орієнтації як психологічне новоутворення раннього юнацького віку.

Ціннісні орієнтації студентської молоді. Шляхи формування системи цінностей в юнацькому віці.

Ціннісні орієнтації та смисл життя особистості.

ТЕМА 4. Ціннісні орієнтації майбутніх вчителів

Роль ціннісних орієнтацій в системі особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів.

Зміст та динаміка ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя впродовж навчання у вузі.

ТЕМА 5. Особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів

Зв'язок спрямованості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя з загальним рівнем самоактуалізації його особистості.

Залежність змісту ціннісних орієнтацій від рівня професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

ЗАНЯТТЯ 1 (3 години). Пріоритетні цінності студентів

МЕТА: ознайомлення учасників тренінгу з принципами роботи групи і вироблення групових ритуалів, оволодіння ігровим стилем спілкування, визначення основних цінностей і ціннісних орієнтацій професії вчителя, виявлення пріоритетних цінностей кожного студента та ставлення кожного студента до власної системи ціннісних орієнтацій.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

1. Знайомство.
2. Вправа «Хто я?»
3. Вироблення правил роботи в групі.
4. Вправа «Потиснемо руки».
5. Вправа «Ток».
6. Вправа «Ціннісні орієнтації» (за методикою М.Рокіча).
7. Вправа «Життєво-професійні цінності».
8. Вправа «Основні цінності вчителя».
9. Вправа «Мої основні цінності».
10. Вправа «Які цінності співпадають, а які не співпадають з цінностями вчителя».
11. Вправа «Рішуча розмова».
12. Список ціннісних орієнтацій, важливих для професії вчителя.
13. Вправа «Кінець дня».
14. Домашнє завдання.
15. Вправа «Підсумок дня».

ЗАНЯТТЯ 2 (3 години). Усвідомлення студентами суперечності цінностей

МЕТА: визначення смислу життя як домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей, виявлення домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей, розширення та переоцінка цінностей студентів через усвідомлення ними суперечності між реальним та уявним смислом життя.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

1. Вправа «Мовчазне привітання».
2. Вправа «Ток».
3. Рефлексія минулого заняття.
4. Вправа «Ціннісні орієнтації друзів, вчителів, батьків».

5. Обговорення проблемних ситуацій.
6. Вправа «Головні ціннісні орієнтації».
7. Заповнення анкети.
8. Домашнє завдання.
9. Вправа «Підсумок дня».

ЗАНЯТТЯ 3 (3 години). Професійні цінності майбутніх вчителів

МЕТА: виявлення професійних ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів, визначення власних професійних цінностей, усвідомлення значущості тих ціннісних орієнтацій, опора на які дозволила б розв'язати педагогічну задачу.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

1. Вправа «Побажання».
2. Вправа «Ток».
3. Рефлексія минулого заняття.
4. Вправа «Ціннісні орієнтації учнів».
5. Вправа «Педагогічні ситуації».
6. Вправа «Шукаю вчителя».
7. Заповнення анкети.
8. Домашнє завдання.
9. Вправа «Підсумок дня».

ЗАНЯТТЯ 4 (3 години). Становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів

МЕТА: при вирішенні педагогічних ситуацій з варіантами відповідей, вибираючи та обговорюючи доцільність одного з варіантів розв'язання конкретної ситуації, вибрати та усвідомити найголовніші ціннісні орієнтації професії вчителя, довести доцільність своєї думки щодо запропонованого варіанту розв'язання педагогічної ситуації, переконатися у правильності чи неправильності свого відношення до конкретної ситуації.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

1. Вправа «Ток».
2. Вправа «Подарунок».
3. Рефлексія минулого заняття.
4. Вправа «Ціннісні орієнтації студентів».
5. Вправа «Педагогічні ситуації з варіантами відповідей».
6. Вправа «Без маски».
7. Вправа «Чого я набув?».
8. Вправа «Комплімент».
9. Підсумки роботи.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. Теоретичні основи проблеми цінностей

- 1.1. *Зміст і поняття цінностей.*
- 1.2. *Співвідношення понять «цінності» і «ціннісні орієнтації».*
- 1.3. *Ціннісні орієнтації як структурний компонент спрямованості особистості.*
- 1.4. *Ціннісні орієнтації та життєві цілі і плани.*

1.1. ЗМІСТ І ПОНЯТТЯ ЦІННОСТЕЙ

У вітчизняній психології єдиного визначення ціннісних орієнтацій немає. Наведемо деякі з них.

Ціннісні орієнтації розглядаються як відносно стійке, соціально обумовлене, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети цілі або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості.

Під **ціннісними орієнтаціями** найчастіше розуміють соціально-детерміновану і зафіксовану в психіці індивіда спрямованість особистості на цілі і засоби діяльності. Вони відображають відношення людини до соціальної дійсності і визначають мотивацію її поведінки.

В основі функціонування ціннісних орієнтацій лежить ціннісний підхід. Це означає, що всі явища оточуючої дійсності, включаючи вчинки людей, – цінності, які відображаються в свідомості людини з точки зору їх можливості задовольнити її потреби і інтереси. Інтереси і потреби у кожної людини різні. Вони утворюють відповідно індивідуальні системи цінностей, які структуруються в певну ієрархію. За ступенем сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій можна судити про рівень особистісної зрілості.

Зміст ціннісних орієнтацій дає можливість характеризувати змістовну сторону спрямованості особистості, а **система ціннісних орієнтацій**, визначаючи змістовну сторону спрямованості особистості, *виступає основою її ставлення до оточуючого середовища, людей, до себе, становить основу формування світогляду та мотивації.*

Зміст спрямованості – це, перш за все, домінуючі, соціально обумовлені відношення особистості до дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження.

Цінність визначається в двох аспектах: *суспільному та особистісному.*

В першому випадку ціннісність виступає як властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтере-

си, бажання. Інакше кажучи, це соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо.

З іншого боку – це відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості. Тут вони виступають у ролі певної структури особистості.

Врахування складної природи цінності дає змогу розглядати її як «ядро» особистості, оскільки цінність і створює основу для зв'язку різноманітних відношень, у яких реально функціонує людина, і визначає її спрямованість.

Людина прагне не до цінностей взагалі, а до цінностей, що мають певні якісно-кількісні характеристики, тобто прагне до певного взірця.

Складна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів, переконань, яка складає спрямованість особистості і відображає ставлення до об'єктивної дійсності, служить ніби «психологічною базою» ціннісних орієнтацій особистості.

Стійка і суперечлива сукупність ціннісних орієнтацій формує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним життєвим принципам та ідеалам, здатність до прояву вольових зусиль заради цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції, наполегливість в досягненні мети.

Особистісне зростання й залежить від того, наскільки певна особистість поєднується із загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою зміцнюється її духовна свідомість. Остання якраз відіграє роль тієї внутрішньої інстанції, де відбувається згадане єднання, як процес набуття смислу соціальних вимог. Рамки цих вимог до суб'єкта окреслюються необхідністю життєтворити і діяти за законами істини, добра і краси.

Укорінюючись в структурі самосвідомості, духовна система є морально значущою і відповідально активною установкою. Вона – єдина соціокультурна основа перетворення внутрішніх можливостей особистості у факт здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому.

Ціннісні орієнтації є не лише ціннісним ставленням особистості, а тим психологічним механізмом, за допомогою якого формуються її особливості та характер. Даний підхід дає змогу пояснити та дослідити психологічні механізми формування ціннісних орієнтацій.

Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає смисло-життєва активність особистості, що визначає рівень домагань осо-

бистості і її орієнтацію в процесі діяльності на досягнення конкретних цілей.

Основу ціннісних орієнтацій складають соціальні (ціннісні) ставлення, що формуються в процесі діяльності і спілкування. Дані ставлення потім трансформуються в соціальні установки, а після ряду перетворень – в ціннісні орієнтації.

Також **ціннісні орієнтації** розглядаються як регулятор самоактивності. Цінності, існуючи як об'єктивне явище, як феномен, незалежний від свідомості й волі конкретного, реального індивіда, водночас мають бути представлені у свідомості й сфері потреб реального суб'єкта самоактивності як те, що є для нього особисто суб'єктивно значущим, а тому справляє на нього стимулюючий, зацікавлюючий вплив. Саме цим і пояснюється те, що ціннісні орієнтації і є якраз отим «потребовим», суб'єктивно значущим утворенням у структурі свідомості й самосвідомості людини, що зумовлює цілий ряд її сутнісних характеристик як особистості, зокрема, її самоактивність.

Ціннісні орієнтації є однією з важливих детермінант самоактивності, адже цінності є, безумовно, тим утворенням у свідомості й самосвідомості, котре найтісніше пов'язане зі сферою потреб особистості, а значить, безпосередньо стосується мотивів самоактивності індивіда.

Спроба віддати пріоритет одному з таких феноменів як самоактивність та цінність щодо часу їх виникнення в структурі індивіда чи особистості є проблематичною. Найдоцільніше їх слід розглядати залежно від міри їх взаємообумовленості й взаємодії залежно від рівня розвитку кожного з них, від їх якісних характеристик, що детермінують ступінь їх конструктивного взаємовпливу.

Ціннісна система людини – це складно побудований регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і саме людину в усіх її об'єктивних характеристиках.

Ціннісні орієнтації розглядаються і як один з компонентів, що входить до структури особистості: **ціннісні орієнтації** – це складне утворення, що вбирає в себе рівні і форми взаємодії суспільного і індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності свого власного «Я».

Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її

знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань.

1.2. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦІННОСТІ» І «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ»

Поняття «**ціннісні орієнтації**» виникло на стику ряду дисциплін – філософії цінностей, філософської і культурної антропології, соціології, соціальної психології і загальної психології, а також багаточисленних напрямків, теорій в цих областях.

В циклі *філософсько-соціологічних дисциплін* воно співвідноситься з категоріями «*норм і цінностей*», *нормативно-ціннісних систем і соціальної дії*, в циклі *конкретно-соціологічних дисциплін* – з категоріями *мотивації і управління діяльністю людей і їх об'єднань*, в циклі *соціально-психологічних* – з категоріями, що описують *механізми поведінки і діяльності людини і їх регуляції*.

Проблема ціннісних орієнтацій в педагогіці розглядається в аспекті психологічних ставлень. Велику увагу дослідників у галузі педагогіки привертає проблема ціннісних орієнтацій як *основи для формування виховного ідеалу, відродження національно-етнічних традицій родинного виховання, виявлення виховуючого потенціалу окремих дисциплін*, що вивчаються у вузі.

Дати чітке визначення поняття «**ціннісні орієнтації**» та «**цінність**» виявляється не таким вже й простим завданням. Важко провести межу між поняттями «**цінність**» і цілим рядом різноманітних термінів, таких як «*відношення*», «*установка*», «*ставлення*», «*переконання*», «*мотив*». Утворення, що розглядаються в якості мотиваційних, часто обговорюються не під цією назвою, а як цінності, інтереси, переконання. В.К.Вілюнас відмічає, що всі вони позначають різновиди пристрасно-оцінного ставлення людини до довкілля.

Отже, серед різноманітності визначень поняття «**цінності**» можна виділити такі *підходи*:

- цінності як сукупність матеріальних та духовних об'єктів, здатних задовольнити потребу, бажання, інтереси, цілі суб'єкта;
- цінності, що відображають характер ставлень об'єкта до об'єкта або їх взаємовідносин;
- цінності як ідеали суспільної та особистої діяльності, що є специфічними утвореннями свідомості і виступають узагальненими уявленнями про блага, яким надають перевагу;
- цінність як специфічне явище свідомості, образ поведінки, діяльності, спілкування в різних сферах життя.

Вважаємо необхідним звернути увагу на розмежування понять «*цінність*», «*ціннісна орієнтація*», «*система цінностей*», «*система ціннісних орієнтацій*».

Цінності розглядаються як форма відношень між суб'єктом та об'єктом, яка допускає свідоме відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта. При цьому враховується, що цінності мають здатність набувати значущості у суспільному житті й практиці людини.

Ціннісні орієнтації виступають як засіб диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю, як стійке ставлення суб'єкта до об'єктів навколишнього середовища, яке формується в процесі свідомого вибору ним життєвозначущих для нього об'єктів.

Поняття «*система цінностей*» використовується для позначення предметного втілення системи діяльності та суспільних відносин, які відбивають сутність життєдіяльності, конкретно-історичний образ життя конкретної соціальної спільноти.

Для позначення результату індивідуального відбиття особистістю систем цінностей, які склалися в суспільстві, використовується поняття «*система ціннісних орієнтацій*». Системи ціннісних орієнтацій більш варіативні, ніж системи цінностей.

Власне можна навіть говорити про наявність у особистості не однієї системи цінностей, а кількох, часто несумісних, систем, оскільки ієрархії цінностей засвоєні різними шляхами у різних осередках можуть не збігатися. Найчастіше виділяють **декларовану та реальну систему цінностей**.

Декларована система цінностей найчастіше пов'язана з певними суспільними ціннісними стереотипами (студенти писали, що мотивом вступу до педагогічного вузу було бажання отримати вищу освіту. Отже, в даному випадку цінністю є не прагнення стати саме вчителем, а вища освіта, яка має в суспільстві і в очах батьків та друзів зокрема, високий ціннісний статус). Тому надзвичайно важливим є для людини адекватне усвідомлення своїх реальних ціннісних пріоритетів, виходячи з визначеності власної особистості, а не суспільних стереотипів чи пріоритетів довкілля.

Основним чинником, що формує найпоширеніші ціннісні орієнтації, є *суспільство*. Кожен етап у розвитку суспільства характеризується своєю системою цінностей визначається найбільш поширеною ієрархією їх, яка виступає щодо індивіда як нормативне, з якою він має співвіднести свої особистісні цінності. Соціальні зміни зумовлюють і перегляд набору базових життєвих цінностей. Низька заробітна плата вчителя, недооцінка його ролі в становленні нового,

демократичного суспільства в Україні (адже ефект цей віддалений в часі), зумовили і падіння престижності педагогічної професії, її цінності порівняно з минулим, чи з іншими більш розвиненими країнами. Звичайно, що нові соціальні умови відбиваються насамперед, у ціннісних орієнтирах молодого покоління, яке обирає професію, планує свій життєвий шлях.

Результати нашого експериментального дослідження показали, що у переважній більшості досліджуваних нами студентів співіснує по суті **дві системи цінностей**: *декларована*, де переважають професійні цінності, цінності самовідданої праці, служіння людям, любові до дітей *та система приватних цінностей*: матеріальна забезпеченість, сім'я, діти, спілкування, дозволя. Ці дані підтвердили існуючі соціологічні дослідження, якими зафіксовано в 80-90-і роки зрушення та поступове підсилення орієнтації молоді на приватні цінності, зниження цінності професійного успіху, кар'єри, суспільно-політичної активності. Дослідники вважають, що подібна ціннісна структура свідчить про формування у нашому суспільстві звичайного для західних країн масового типу особистості, яка понад усе цінує своє приватне життя, насамперед сім'ю та її матеріальне забезпечення, що й визначає смисл її життя.

Одним із основних факторів формування особистісних цінностей вважається свідомо інтелектуальна робота людини з все більш глибокого і широкого відображення дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання визначених динамічних тенденцій. Структура людських здібностей формується і будується не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх динамічних тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення довкілля.

Ціннісна система, укорінюючись в структурі самосвідомості, виступає як її необхідна установка – морально значуща і відповідально активна. Вона і є *єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх особливостей особистості у дійсність здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому.*

За умов, коли педагогічний процес загалом, оволодіння новими знаннями, цінностями зокрема, формуються як співтворчість, процеси смислотворення і життєтворення зливаються в одне ціле і стають процесом цілісного осмислення і перетворення, перебудови людиною життя.

Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються та функціонують на основі системи цінностей, вироблених суспільством та нерозривно пов'язаних з нею.

1.3. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проблеми, що пов'язані з людськими цінностями, займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості в цілому. Як один з елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль в регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху, особливо на етапі становлення професійно-трудової діяльності в юнацькому віці. Саме завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в оточуючому її світі.

Світ цінностей – це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, оцінок тощо.

Особливість ситуації в суспільстві, в якій проходить формування духовності особистості, полягає в тому, що цей процес відбувається в умовах послаблення політичного і ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності і ініціативи молоді. Це веде за собою, як наслідок, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства. В наш час втрати старих, непридатних для життя орієнтирів і тимчасового духовного бездоріжжя в час, коли майже щоденно виповзають проповідники чужих нашої суті ідеологічних норм, що справляють буйнівний вплив на свідомість особистості, важко переоцінити значення ціннісних орієнтацій, як умови розвитку особистості суб'єкта, особистості, здатної до самостійного і відповідального вибору.

Вирішення питання про те, як **суспільні цінності перетворюються в особисті є актуальним** на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. Проблема «закріплення» загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості відноситься до числа фундаментальних проблем людської екзистенції. Адже соціальні зміни в суспільстві істотно впливають на зміни в системі цінностей особистості.

Цінності слід розглядати як узагальнені цілі і засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і водночас допомагають індивіду або групі зробити вибір своєї поведінки в значущих ситуаціях.

Засвоєння цінностей у великих соціальних групах завжди опосередковане цінностями малих груп, референтних для індивіда, а **особисті цінності** є генетичним похідним від цінностей соціальних груп і спільностей різного масштабу. Селекція, присвоєння і асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується його соціальною ідентичністю і цінностями референтних для нього малих контактних груп,

які можуть бути як каталізатором, так і бар'єром у засвоєнні цінностей великих соціальних груп, в тому числі і загальнолюдських цінностей.

Включення людини в систему суспільних відносин супроводжується формуванням своєрідних «вузлів», що об'єднують різні види діяльності в цілісні особистісні структури. Ці вузли є **ціннісними утвореннями**. Взяті разом вони утворюють «ядро» особистості, її основу, яка забезпечує цілісність індивідуального розвитку, а також особистісну самототожність.

Особистісні цінності виступають як своєрідні відносини з довкіллям, які узагальнені і перероблені досвідом соціальної групи. Тому вони фактично не залежать від ситуативних факторів і, можливо, тому не завжди чітко усвідомлюються, зокрема до того часу, поки не стають об'єктом рефлексії.

Особистісні цінності складають внутрішній стрижень особистості, який можна інтерпретувати як ціннісну етичну орієнтацію. Остання забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини та сприяє побудові прогнозу її поведінки у більш широкому полі ситуацій.

Ціннісне ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини. Саме в такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними надбаннями особистості. А їх спонукально-регулятивна функція можлива завдяки тому, що переживання бажаності трансформується в зацікавлено-дійове ставлення. Відтепер кожний фрагмент буття стає для людини не індиферентною даністю, а складовою їх життя, щодо якої вона має зайняти певну морально-ціннісну позицію і активно практично-перетворювально утверджувати її.

Особисті цінності набувають ціннісного статусу тільки при зверненні особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне «Я», тобто становлення особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, що включають різні види вербалізації і зміщення пізнавально-особистісних зусиль на власну смислову сферу.

Певна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, у якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із явища «зовнішнього» у явище «для себе», тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно значущі для самого індивіда.

Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються і функціонують на основі системи цінностей, виробленої суспільством, нерозривно і тісно пов'язані з цим утворенням.

В суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору діяльності і субординації цілей.

Отже, аналізуючи ціннісні орієнтації, можна робити висновки про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати.

Такий підхід до вивчення ціннісних орієнтацій призводить до необхідності розгляду їх в контексті більш складних утворень особистості, зокрема, в структурі самосвідомості, життєвих ставлень особистості, її життєвого світу в цілому, особистісного розвитку.

Ціннісні орієнтації є результатом саморозвитку особистості, структурування відносно зовнішньої діяльності процесу реалізації і процесу розгортання особистісних цінностей і смислів.

Таким чином, **актуальність проблеми цінностей** на сучасному етапі обумовлена рядом **факторів**:

- 1) у суспільстві відбувається зміна норм, ломка старих стереотипів. Ціннісна сфера, звільнившись від попередніх стереотипів, стає все більш самостійною і незалежною. Головні проблеми, які спричинені знаходженням життєво важливих цілей, сенсу життя і можливостей їх досягнення, стоять перед кожним. Оскільки ціннісні орієнтації знаходяться в основі вибору життєвих цілей людини, то їх знання допомагає з'ясувати причини її вчинків і дій;
- 2) існує велика кількість теоретичних і практичних питань, що стосуються психологічної проблеми побудови ціннісно-змістовної сфери, виявлення і аналізу життєвих цінностей особистості. Зокрема, вимагають розробки питання вивчення динаміки мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчення мотиваційно-ціннісних станів і процесу формування громадянської самосвідомості.

Дослідження проблеми цінностей, яке допомогло б розкрити механізми впливу на становлення молодшої людини і допомоги їй адаптуватись в нових умовах суспільно-економічних відносин, набуває важливого значення ще й тому, що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, посідають одне з найважливіших місць в тих науках, які займаються вивченням особистості і суспільства.

Саме **цінності** виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої або великої соціальної групи, культури, нації, накінець, для людства в цілому.

Психологічний аспект ціннісних орієнтацій, як одного з структурних компонентів спрямованості особистості, тісно пов'язаний з дослід-

женням її внутрішнього світу, суспільної поведінки, спрямованої на засвоєння і відтворення цінностей життя і культури.

Психологічна структура особистості може бути охарактеризована як єдність, взаємозв'язок трьох основних сторін психологічної реальності: діяльності, свідомості і особистісної сфери (остання визначається, перш за все, такими компонентами, як спрямованість і самосвідомість особистості).

Послідовне здійснення цілісного підходу при аналізі особистості привело до виділення важливої узагальненої форми фіксації особистісного досвіду – «**цінності**», яка характеризується як єдність спрямованості особистості, виділення для неї певної сторони дійсності, певних відношень і усвідомлення у зв'язку з цим свого «Я».

Таким чином, **цінність** виступає важливою характеристикою психологічної структури особистості і визначає:

- 1) спрямованість суб'єкта на реалізацію певних відношень, які відповідають даній цінності, спрямованість на певну діяльність;
- 2) зміст уявлення про своє «Я», що відповідає спрямованості;
- 3) виділення у свідомості певного предметно-діяльнісного змісту і його провідну роль в формуванні самосвідомості особистості.

У зв'язку з тим, що цінність визначає особливості інших компонентів психологічної структури особистості, вони розглядаються її центральним компонентом психологічної структури особистості.

На сучасному етапі під структурою особистості розуміють єдність, взаємозв'язок та цілісність її елементів, які К.К.Платонов об'єднує в чотири підструктури:

- 1) біологічно обумовлена підструктура темпераменту;
- 2) властиві для індивіда особливості форм психічного відображення – відчуттів, сприймання; емоцій і почуттів; мислення, пам'яті, волі;
- 3) досвід особистості (знання, вміння, навички);
- 4) спрямованість особистості (інтереси, прагнення, ідеали, світогляд, переконання, відношення до себе та інших). До останньої з цих підструктур належать ціннісні орієнтації.

Отже, **ціннісні орієнтації** є важливим компонентом структури особистості, в них ніби резюмується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Це той компонент структури особистості, який являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань. Таке розуміння ціннісних орієнтацій дає змогу пояснити і емпірично вивчати спрямованість діяльності особистості в будь-який момент її життя.

Ціннісні орієнтації в структурі особистості є своєрідним центром координат, що визначає поведінку й ставлення до соціального середовища. Ціннісні орієнтації – один з важливих критеріїв моральної спрямованості й активності особистості.

1.4. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЖИТТЄВІ ЦІЛІ І ПЛАНИ

Істотного значення для розуміння соціально-психологічної природи ціннісних орієнтацій в системі ставлень мають теоретичні ідеї С.Л.Рубінштейна:

- практичне ставлення людини до світу полягає у виділенні ним значущих предметів, явищ, цінностей. Життєві цінності і потреби, які знаходяться в певній ієрархії, впливають на людину, детермінуючи її поведінку;
- регуляція поведінки є однією з функцій цінностей;
- протягом життя відбувається переоцінка цінностей. Даний факт виступає як закономірний результат самої діалектики життя людини, перебудови її взаємовідносин з світом і, перш за все, з іншими людьми;
- ті чи інші цінності актуалізуються в результаті зміни внутрішніх умов. Конкретний аналіз конкретної ситуації виявляє динаміку вступу, виключення і відновлення різних цінностей.

Цінність – це значення для людини або групи людей предметів, об'єктів, явищ, що існують у світі.

Зміст ціннісних орієнтацій багато в чому залежить від сталості мети, якої людина хоче досягти, і від усталеності критеріїв, за допомогою яких вона порівнює та оцінює як результати, так і засоби своїх дій.

В залежності від цінностей, на яких базуються стратегії життя, виділяють:

- *стратегію «легкого життя»*. В даному випадку людина задовольняє свої потреби з мінімальним напруженням;
- *егоцентричну стратегію*. Тут людина живе за принципом «мені так подобається», незважаючи на те, як її дії вплинуть на її оточення;
- *стратегію відповідності зовнішнім вимогам*, коли людина прагне будь-якою ціною бути такою, як потрібно;
- *стратегію самовдосконалення*, в якій останнє виступає найвищою цінністю та стилем життя для людини.

Різні об'єктивні властивості предметів, явищ, переживань набувають характеру цінностей лише тоді, коли їх пізнає людина.

Цінність – це єдність об'єктивного та суб'єктивного; виникає як результат взаємодії суб'єкта та об'єкта.

Деякі автори розглядають ціннісні орієнтації в контексті поняття «**життєві стратегії особистості**». Згідно їх думки, стратегії входять в систему орієнтування разом з системами вольового рішення, мотивації, контролю, а система ж орієнтування, в свою чергу, виконує функцію рефлексії життя відносно його смислу, цінностей, норм.

Поняття «**життєвих стратегій**» включає такі *феномени* як:

- 1) *спосіб життя*, який включений в систему орієнтування за допомогою механізмів сприймання та інтуїції і характеризує емоційну сторону людського життя;
- 2) *смисл життя* – цілісне уявлення про фундаментальні підстави життя;
- 3) *життєві цінності* – виступають як система ідей і переконань особистості відносно повноцінного життя, яка сформувалась під впливом культурних традицій, зразків та ідеалів;
- 4) *життєві норми* – вимоги до змісту і якості життя, а також стандарти оцінки життєвих подій.

Складовими стратегій особистості виступають перцептивні, смисло-життєві, ціннісні, нормативні і цільові орієнтації, які формуються в процесі розвитку особистості і обумовлені специфікою суспільства, в якому особистість розвивається.

Це усвідомлювані особистістю предмети її домінуючих потреб, що визначають порядок вибору тих чи інших сфер життєдіяльності, напрямків життєвого шляху, вони забезпечують стійкість особистості в невизначених або кризових умовах.

Ціннісні орієнтації конкретизуються у життєвих цілях та планах.

Періодизація життєвого шляху людини розглядається як зміна її ціннісних орієнтацій.

На першому етапі життєвого шляху (дитинство та отрочество) запозичені, малоусвідомлювані, існують на основі бажання та потягу. Вірець для поведінки запозичується, автоматично повторюється.

Другий етап життєвого шляху пов'язується з пошуками принципових основ суперечливої поведінки, узгодженої з цінностями реального світу.

На третьому етапі відбувається пошук реальних цінностей, розуміння часткового, яке втілює в собі загальне, досягнення особистісної мудрості та зрілості.

Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин і виявляє здатність самотворення, яке не

відбувається шляхом одноманітного волевого зусилля, а виростає з форм і змісту спілкування з іншими людьми, визначаючись характером такого спілкування.

Життєве самовизначення на основі ціннісних орієнтацій є невід'ємним атрибутом людського буття, оскільки у кожен момент життя людина може бути поставлена перед необхідністю прийняття і здійснення самостійного рішення.

Життєве самовизначення на основі пріоритетної системи ціннісних орієнтацій чи вибір у плані однієї з ліній розвитку особистості або ж загальної спрямованості життєвого шляху, являє собою процес, що зачіпає практично всі підструктури особистості.

Життєве самовизначення являє собою інтегроване поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового і мотиваційного самовизначень особистості, провідним компонентом серед яких є ціннісно-цільовий компонент, оскільки у ситуації життєво значущого вибору чітко виступають ціннісні орієнтації особистості, котрі відбиваються на характері прийнятих рішень особистості.

Особливо варто підкреслити роль ціннісних орієнтацій в особистісній системі регуляції поведінки: *діяльність відбивається у відповідності з окремими актуалізованими соціальними установками в залежності від ситуації.* Це дозволяє трактувати будь-яку **ціннісну орієнтацію** як один з притаманних особистості шаблонів для оцінки, для усвідомленого «виміру» допустимих в конкретних обставинах зразків соціальної дії.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Що таке ціннісні орієнтації?*
2. *Що ви розумієте під поняттям «система ціннісних орієнтацій»?*
3. *Що ви складаєте в розуміння поняття «життєве самовизначення»?*
4. *В чому конкретизуються ціннісні орієнтації?*

ТЕМА 2. Основні підходи та критерії дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій

2.1. Проблема цінностей в зарубіжній психології.

2.2. Проблема цінностей у вітчизняній психології.

2.3. Підходи до класифікації ціннісних орієнтацій, критерії та види ціннісних орієнтацій.

2.1. ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ В ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Серед перших, хто займався дослідженням проблеми цінностей, були представники культурної антропології (Бенедикт, Мід). На їх думку, *індивід виступає як носій культури, інформант, який розповідає про свої цінності*. Індивідуальні цінності є результатом прийняття цим індивідом культурно-вироблених норм. Вони не проводили розмежування між індивідуальними цінностями і культурними нормами.

У зарубіжній психологічній літературі спрямованість людської діяльності на певні цінності позначається терміном «**attitud**». Поняття «**аттитюд**» у систематизованому вигляді *передбачає певний стан свідомості і нервової системи, який визначає готовність до реагування, організований на основі попереднього досвіду, який впливає на поведінку*.

На думку Катца в «аттитюді» потрібно бачити єдність основних моментів: *когнітивного (інформація, знання) і афективного (почуття, емоції)*.

М.Смітт запропонував **3-компонентну структуру аттитюду**, яка характеризується певною сталістю:

- 1) когнітивний (усвідомлення об'єкту соціальної установки);
- 2) афективний (емоційна оцінка об'єкту, вияв почуття симпатії або антипатії до нього);
- 3) поведінковий (конативний) – послідовна поведінка по відношенню до об'єкта.

Деякі соціологи (Клакхон, Парсонс) довго вважали, що опис цінностей суспільства можливий при опорі лише на своє власне розуміння, не звертались до емпіричних досліджень. На відміну від антропологів самі дослідники тут виступали інформантами.

Важливе значення в системі Парсонса має термін «**ціннісні орієнтації**». Цей термін вводиться слідом за основними поняттями орієнтації, ситуації і діяча. Аналітично орієнтація діяча на ситуацію поділяється на дві категорії: *мотиваційну орієнтацію і ціннісну*. Мотиваційна складається із сприймань, бажань, планів. Мотиваційні орієнтації відрізняються від ціннісних орієнтацій тим, що вони є

орієнтацією прямо на ситуацію, ціннісні орієнтації – це вже орієнтації на самі способи орієнтації.

Ціннісні орієнтації спрямовані на виконання норм, стандартів, на критерії відбору. Вони орієнтують діяча на норми, які керують ним в цьому виборі.

Парсонс трактує цінність як нормативний стандарт, який визначає бажану поведінку системи відносно її оточення без диференціації функцій одиниць або їх часткових ситуацій. Причому система цінностей існує в кожній соціальній системі в якості вищого рівня структури, цінності конкретизуються з допомогою обмежень, які накладаються функцією і ситуацією.

За теорією Парсонса, **цінності виконують такі основні функції:**

- 1) служать основою для вибору із наявних альтернатив інтеграції соціальних систем;
- 2) визначають відповідальність діяча за наслідки;
- 3) із концепції культури всередині цього співвідношення виходить, що цінність – це, перш за все, стандарт.

Ціннісні стандарти діляться на:

- a) *когнітивні* (при їх допомозі встановлюється обґрунтованість когнітивних суджень);
- б) *аппресиативні* (відбувається оцінка здатності об'єкта викликати афективну прив'язаність);
- в) *моральні* (оцінюються деякі наслідки окремої дії для всієї системи дій).

У Парсонса на перше місце висувається завдання зв'язності теоретичної конструкції – тоді зміст використовованого поняття буде залежати від базових теоретичних завдань і вихідної рамки співвіднесення, а також способу, яким задається теоретична конструкція.

К.Клакхон визначає **ціннісну орієнтацію** як *узагальнену, диференційовану і таку, яка обумовлює поведінку, уявлення про природу, місце людини в ній, відносини між людьми, а також позитивні і негативні цінності, оскільки вони пов'язані з відношенням людини до оточуючого світу і інших людей*. Він вважає, що *цінність є уявлення, явне чи неявне, властиве індивідові, групі, уявлення про бажане, яке впливає на вибір із можливих варіантів типів, засобів і цілей дії*.

Функціональна роль цінностей пов'язана для К.Клакхона з самим фактом життя людини в суспільстві. На питання «Чому існують цінності?» він відповідає: «Тому що без них життя суспільства було би неможливе; функціонування соціальної системи не могло б зберігати спрямованість на досягнення групових цілей; індивіди не могли б отримати від інших того, що їм потрібно в плані особистих і

емоційних відношень; вони також не відчували б в собі необхідної міри порядку і спільності цілей» [255; 400].

М.Рокіч, який підтримав ідеї Клякхона, вважав необхідним вивчення ЦО особистості в системі та багато уваги приділяв вивченню їх ієрархії. М.Рокіч запропонував визначити цінності як «абстрактні ідеї», позитивні чи негативні, не пов'язані з певним об'єктом або ситуацією, що відбивають людські переконання про типи поведінки та переважаючі цілі. В цьому підході недооцінюється роль соціального фактора у формуванні ціннісних орієнтацій особистості.

Г.Олпорт визначає *установку* як складову готовності, що формується під впливом досвіду. Вона здійснює спрямовуючий вплив на реакції людини відносно оточуючих її об'єктів.

Е.Фромм вважає, що цінності необхідні для того, щоб спрямовувати вчинки і почуття людини. Він розділяє цінності на усвідомлювані людиною і дійсні, якими вона керується і які нею не усвідомлюються. На думку Е.Фромма, *загальноприйняті цінності* – гуманістичні і релігійні (любов, співчуття, надія і т.д.) – *стали проявом ідеології і не мають реального впливу на мотивацію людини.*

Франкл визначає цінності як універсалії смислу, які кристалізуються в типових ситуаціях, з якими стикається суспільство або навіть все людство. На думку Франкла система, яка передається традиціями, і ієрархія цінностей повинні пройти перевірку совістю. Він виділяє такі **три основні групи цінностей**:

- 1) *цінності творчості;*
- 2) *цінності переживання;*
- 3) *цінності ставлення.*

Концепція логотерапії Франкла базується на ствердженнях про цінності як факти, а не на судженнях про факти як цінності.

Вивчаючи проблему цінностей, У.Томас і Фр.Знанецький наголошували, що *цінністю може бути будь-який предмет, який володіє змістом та значенням, що піддаються визначенню, для членів будь-якої соціальної групи.* Установки є суб'єктивною орієнтацією членів групи по відношенню до цінностей. В даному випадку в центр ставляться більш або менш чіткі і формальні правила поведінки, за допомогою яких група намагається втримати, регулювати, а також зробити більш загальними відповідні види дій її членів. Ці правила є цінностями, в яких, в першу чергу, зацікавлений соціолог.

В деяких напрямках соціологічної думки поняття цінності часто використовують як уже готове поняття, наприклад, для класифікації етичних систем, типів особистості, культур та інших цілей.

Так, П.Сорокін виділяє три типи етик за принципом побудови системи цінностей:

- 1) *ідеалістичну* (органічно об'єднує наступні);
- 2) *ідеціональну* (система абсолютних принципів). Тут існують вищі абсолютні цінності, які ніколи не використовуються в якості засобів. Мета життя – реалізація вищої цінності (істини, добра);
- 3) *чуттєву* (збільшення загальної суми відчуття людського щастя, комфорту, корисності і задоволення).

Для основних зарубіжних концепцій цінностей характерним є те, що формально визначаючи цілісну відносність будь-яких точок зору, вони уникають торкатися реальних основ цієї відносності.

2.2. ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Проблему цінностей у вітчизняній і радянській психології досліджували І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюк, В.В.Водзінська, Є.С.Волков, І.В.Дубровіна, А.Г.Здравомислов, Н.І.Лапін, О.М.Леонтєв, В.Н.Мясищев, С.Л.Рубінштейн, В.А.Ядов та ін.

Переважає більшість сучасних дослідників розглядає **ціннісні орієнтації** у вигляді *системи певних норм, прийнятих груповою свідомістю, а індивідуальні відхилення від системи цінностей групи відображаються в поведінці індивіда*. Це визначає ставлення до нього в колективі, яке в даному випадку виступає як фактор групового контролю. Це ставлення, проте, може виступати і як детермінанта, у відповідності з якою людина міняє свою ціннісну орієнтацію.

Таким чином, *цінність – орієнтир більш високого рівня, ніж конкретні цілі дій, менш виражений і не досить чітко усвідомлюваний*.

Під ціннісними орієнтаціями А.Г.Здравомислов і В.А.Ядов розуміють установку особистості на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства. У висловленій думці мова йде про те, що поняття «**ціннісні орієнтації**» дуже близьке до психологічних понять, таких як «*установка*», «*потреба*», «*інтерес*».

Соціальні установки відрізняються від ціннісних орієнтацій рівнем узагальненості. *Соціальні установки – це схильність до сприймання, оцінки і поведінки у конкретній ситуації або до окремого соціального об'єкту*.

Ціннісні орієнтації мають більш узагальнений характер і не зв'язані безпосередньо з наявною ситуацією та конкретними об'єктами.

Отже, проекція ціннісних орієнтацій на установку виявилась неможливою, тому що ці поняття є паралельними, а не скоординованими в єдину систему.

Ціннісна орієнтація дає характеристику змісту поглядів, виражає спрямованість інтересів особистості, а установка – це готовність діяти певним чином, готовність, що проявляється в результаті взаємодії ціннісних орієнтацій і якоїсь реальної конкретної ситуації.

У диспозиціях особистості існує певна ієрархія, де елементарні фіксовані установки посідають нижчий рівень.

На другому рівні знаходяться соціально фіксовані установки, їх система. Вони мають складну структуру і утримують емоційний, когнітивний і власне поведінковий компоненти.

Третій диспозиційний рівень характеризує загальна (домінуюча) спрямованість інтересів особистості на певні сфери соціальної активності. Установки формуються на основі ідентифікації з певною областю соціальної діяльності.

Вищий диспозиційний рівень утворює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності і засоби їх досягнення. Згідно даної концепції, ціннісні орієнтації є вершиною ієрархії всіх диспозицій – вищим диспозиційним рівнем, який, в свою чергу, має власну внутрішню ієрархію. Ціннісні орієнтації узгоджуються з ідеалом, формуючи власну ієрархію життєвих цілей, більш віддалених відносно близьких, а також цінностей-засобів, або уявлень про норми поведінки, які людина розглядає в якості еталона.

Порядок в ієрархії скоріше за все визначається рівнем узагальненості і важливості цінностей для реалізації потреб фізичного і соціального існування людини.

Кожна із цінностей є значущою не тільки в зв'язку з іншими, але і сама по собі, як самоцінність. У випадку, коли особистість віддає перевагу тим чи іншим цілям, вважаючи їх на даний момент більш важливими, не можна говорити, що вона відмовляється від решти.

У ролі цінностей можуть виступати *предмети навколишньої дійсності, явища природи й життя, продукти діяльності й виробництва, матеріальні і духовні блага, соціальні й історичні події, суспільні процеси, фундаментальні поняття, моральні норми, закони, принципи, ідеї тощо*. Особистість аналізує їх, критично оцінює, сприймає як позитивні чи негативні для себе, корисні чи ні, як такі, що задовольнятимуть чи не задовольнятимуть конкретні потреби. Якщо в них можуть бути реалізовані ці потреби, вони виступають для людини життєво значущими, тобто набувають властивостей цінностей.

В.Н.Мясищев вважає, що для розкриття механізмів поняття «*ціннісна орієнтація*» слід використати таке поняття, як «*став-*

лення». Проблема ціннісних орієнтацій розглядається ним як центр духовного розвитку особистості, як цілісна система свідомих ставлень особистості до суспільства, групи, діяльності, до самої себе. *Відносно теорії «ставлень» ціннісні орієнтації виступають, з одного боку, як конкретний прояв ставлення особистості до оточуючого середовища, а з іншого – як система установок, що регулюють поведінку особистості в кожному конкретному випадку.*

Регулятором поведінки індивіда виступає система фіксованих установок, система ставлень, ціннісна орієнтація. Серед фіксованих установок є такі, котрі мають особливу перевагу, оскільки вони вироблені по відношенню до тих елементів дійсності, які мають власну цінність для особистості. Саме вони і утворюють відносно стійку систему фіксованих установок або ціннісну орієнтацію особистості, яка організовує поведінку по відношенню до предметів і явищ об'єктивного світу, до сфери суспільного життя і до самої себе як до члена суспільства.

Взаємозв'язок зі спрямованістю особистості пояснює регулюючу функцію ціннісних орієнтацій, які, набуваючи суб'єктивної значущості, стають стійкими мотивами поведінки, організовують та регулюють вчинки і діяльність людини.

В.П.Тугарінов пов'язує цінності з їх об'єктивністю та практичним ставленням людини до довкілля. *Цінності – це те, що потрібно людям для задоволення їх потреб та інтересів.*

Терміном **цінність** позначаються як самі значущі явища, так і ціннісні ставлення, що породжують цілий спектр похідних від їх розрізень: об'єктивних, індивідуальних і соціальних; позитивне чи негативне значення явищ природи, форм суспільної організації, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів людства на конкретному етапі історичного розвитку. Характеристики цінності перебувають у залежності від внутрішніх властивостей її носія та від потреб і прагнень суспільної людини, яка сама є ціннісним суб'єктом.

Цінності – це, з одного боку, характеристики предметів і явищ, в яких людина якимось зацікавлена і які вона оцінює позитивно або негативно, а з другого – такі форми свідомості, в яких виражене нормативно-оцінне ставлення людини до оточуючої дійсності.

Як елемент структури особистості, ціннісні орієнтації виступають як діалектична єдність загального, особливого і індивідуального, думок, почуттів і практичної поведінки, є основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей в стимули і мотиви практичної поведінки людей.

Цінності на гуманній основі є концентрованим висновком загальнолюдського досвіду, у ньому акумульовані загальні механізми здійснення цілеспрямованої діяльності людства. Тому вони підносяться над актуальною діяльністю і виступають як детермінуючий її фактор, пов'язують індивіда з минулим, переносять його досвід у теперішнє, і через нього – у майбутнє. Завдяки цьому відбувається трансляція соціального досвіду та культури з покоління в покоління.

Речі, які шукає людина, соціальні структури, в які вона включена, і переживання, пов'язані з її внутрішнім світом, мають певну цінність. Індивід впорядковує предмети, міжособистісні відносини або власні переживання у відповідності з індивідуальною шкалою цінностей, створює їх ієрархію. Ця ієрархія відображає особисті переваги і особисті цілі. В той же час вона залежить від культурних традицій і соціальних умов.

Особливо важливі в житті блага, що очолюють ієрархію і є складовими сукупності головних цінностей, які не стільки визначають окремі кроки людини, скільки задають індивідуальний життєвий шлях. Люди йдуть шляхом, вказаним їхніми головними цінностями. *Наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточення, яка виникає із значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для їх життя. Вони, по суті, є результатом оволодіння середовищем з огляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості.*

Цінності є, безумовно, тим феноменом, котрий найтісніше пов'язаний із сферою потреб людини, а отже, безпосередньо стосується мотивів самоактивності індивіда.

Часто при аналізі співвідношення цінностей і цілей дані поняття підміняють одне одного. *Ціннісні орієнтації і життєві цілі схожі, але не тотожні. Їх об'єднує те, що домінуючі у свідомості ціннісні уявлення визначають характер діяльності особистості в тому випадку, коли приймають на себе функції цілі (мети).*

Діалектична єдність цілей і цінностей полягає в життєвих цілях особистості, які зберігають якості і функції цілей діяльності і одночасно виступають як вищі цінності людини.

Відмінності ґрунтуються на тому, що диспозиція вищого рівня – ціннісна орієнтація – трактується як уявлення людини про головні цілі її життєдіяльності і основні засоби досягнення цих цілей.

Таким чином, ***цінність виступає регулятором більш високого рівня, ніж конкретні цілі дій. Цінності також спрямовують функціонування самих цілей.***

Цінності можуть впливати на мотиви, породжуючи емоції. Знову виникає необхідність розмежувати поняття *«ціннісні орієнтації» та «мотив»*. Зміст свідомості, який складає цінність, може виконувати функції мотиву, тобто спрямовувати і активізувати уявну або реальну поведінку, але звідси не виходить, що в рамках психології цінність слід звести до мотиву, який завжди уособлює індивідуальний життєвий світ, цінність є те, що, навпаки, залучає індивіда до деякої надіндивідуальної спільності і цінності.

Виділяють *три групи мотивів*, які опосередковують ціннісний вплив на особистість:

- по-перше, мотивація, спрямована на власне «Я» (самореалізація, автономія, захист «Я»);
- по-друге, мотивація, пов'язана із спілкуванням;
- по-третє, мотивація, яка відображає активність (в першу чергу, навчання та роботу).

У випадку, коли ціннісні орієнтації набувають особистісної значущості, глибоко усвідомлюються і стають керівництвом до дії, вони перетворюються в переконання. *В якості перетворення ціннісних орієнтацій в переконання можуть виступати реальна поведінка, діяльність особистості і міра усвідомленості засвоєних орієнтацій, перетворення їх в принципи поведінки і діяльності*. Переконання виступають в якості свідомої потреби особистості, що спонукають її діяти відповідно до ціннісних орієнтацій.

Переконання як особливе психологічне утворення, яке виконує специфічну функцію в структурі особистого способу соціальної орієнтації, покликане реалізувати зміст особистих цінностей при виконанні актів внутрішнього вибору мотивів, цілей, способів поведінки. При цьому *цінність і переконання* є надситуативною морально-оцінною опорою, з позиції якої людина усвідомлює результати своєї діяльності. Якщо ціннісні орієнтації використовуються особистістю для вираження своєї оцінки, своєї позиції по відношенню до ситуації або події, то переконання використовуються особистістю для розв'язання питання про те, чи використовувати далі орієнтації в якості критерію вибору мотивів і цілей, якими особистість повинна керуватися в тій чи іншій ситуації.

Для реалізації тієї чи іншої системи цінностей необхідна суспільно-політична активність особистості: актуально усвідомлюється тільки те, що входить в діяльність як предмет тої чи іншої складової її дії, як її пряма мета. Саме в діяльності набувають значення для особистості отримані нею знання. *Знання виступають першим рівнем засвоєння цінностей, другим є погляди, орієнтації*.

Таким чином, процес формування цінностей, *по-перше*, є соціальним за своєю природою.

По-друге, тісно пов'язаний з характером діяльності та її процесуальними характеристиками (мотиваційними, операційно-виконавчими, суб'єктивними).

По-третьє, опосередкований спілкуванням індивіда з індивідом (в різних сферах, з реалізацією різних ролей, статусних відношень, функцій і т.д.).

По-четверте, процес формування цінностей відображає смислоттєву активність особистості (формування ідеалів).

По-п'яте, він пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу.

2.3. ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ, КРИТЕРІЇ ТА ВИДИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Єдиної класифікації цінностей на сучасному етапі розвитку психологічної науки немає. Дослідники класифікують цінності по-різному:

- **за об'єктом засвоєння** – матеріальні, морально-духовні;
- **за метою засвоєння** – егоїстичні, альтруїстичні;
- **за рівнем узагальненості** – конкретні, абстрактні;
- **за способом вияву** – ситуативні, стійкі;
- **за роллю у діяльності людини** – термінальні, інструментальні;
- **за змістом діяльності** – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.);
- **за приналежністю** – особистісні (індивідуальні), групові, колективні, суспільні (також і демократичні), загальнонародні (національні), загальнолюдські.

Найбільш поширеною класифікацією цінностей *на філософському рівні* вважається розподіл на **релігійні, етичні, естетичні, логічні і економічні**.

Як правило, в філософії і аксіології класифікації цінностей базуються *на розрізненні змісту (що цінується)*. В цьому випадку виділяють **вищі, основні, загальнолюдські цінності, абсолютні цінності**.

При спробі визначити, що ж таке **загальнолюдські цінності** виділяється декілька *типових підходів*:

- 1) основу загальнолюдських цінностей складають християнські заповіді;
- 2) кожна людина має право на житло, їжу, відтворення потомства і на роботу, яка є засобом для існування;

- 3) найважливішою цінністю є життя і мир на Землі;
- 4) прагнення до покращення комфорту свого життя, орієнтація на гроші;
- 5) основу загальнолюдських цінностей складають міжнародні нормативні документи.

Спробу розібратися в **загальнолюдських цінностях** зробив Є.А.Клімов, виділивши наступні їх характеристики:

- 1) *репродукція собі подібних;*
- 2) *орієнтація на проектування і покращення предметного світу;*
- 3) *шанобливе і терпиме ставлення до індивідуальної своєрідності кожного, його неповторності, унікальності, творчості;*
- 4) *взаємозбагачення інформацією, досвідом, досягненнями.*

Загальнолюдські цінності – це ідеали, норми, вироблені людством у процесі свого цивілізованого поступу (*справедливість, рівноправність, свобода, милосердя, доброзичливість, братерство, солідарність, миролюбність тощо*).

Різноманітність спроб визначити загальнолюдські цінності дозволяє припустити, що найважливішою їх складовою є право кожного на самостійне (індивідуальне) визначення цих цінностей.

Із загальнолюдськими цінностями тісно пов'язані **національні**. Основою для формування національних цінностей особистості є **морально-світоглядні цінності** певного народу. В структурі змісту традиційних національних цінностей виділяємо *компоненти*:

- *гармонія як цінність* (лад, упорядкованість життя, душевність, Емоційність, гармонія з природою, гармонія міжособистісних стосунків, толерантність, миролюбність, гостинність);
- *добро як цінність* (добро як істина, як вище благо, глибока віра в перемогу добра над злом, добротворчість, милосердя, гуманізм);
- *свобода як цінність* (внутрішня свобода, волелюбство, визначення неповторності людської індивідуальності, нетерпимість до рабства, свобода волевиявлення);
- *справедливість як цінність* (щирість, правдивість, прагнення до істини, до соціальної справедливості, віра у вищу справедливість);
- *сім'я як цінність*, як першооснова і формування особистості, духовного, культурного, економічного розвитку суспільства;
- *народ як цінність* (повага до трудового народу, вміння осмислювати історію, культуру, традиції, моральні цінності свого народу, віра в його духовні сили);
- *Україна як цінність* (любов до Батьківщини, патріотичні почуття, прагнення до зміцнення державності, економіки, культури, готовність віддати всі свої сили в ім'я інтересів Вітчизни).

Наявність **індивідуальних цінностей** дає можливість кожній особистості в ході розвитку присвоювати собі вже готові базові цінності.

У соціологічному аспекті цінності розглядаються як нормативи або регулятори діяльності. Тут їх доцільно розділяти на **цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби**.

В **психологічному аспекті** існують класифікаційні моделі, в яких цінності структуруються *за предметом або змістом об'єктів*, на які вони спрямовані (**соціально-політичні, моральні, економічні** і т.д.), *за суб'єктом ставлення* (**суспільство, соціальна група, колектив, індивід**).

Моральні цінності втілюються у найрізноманітніших виявах *активності та самоактивності людини, спрямованих на утвердження у міжлюдських стосунках гуманних початків: доброти, справедливості, толерантності, щирості, сумлінності, взаємоповаги, власної гідності, відповідальності, принциповості*. Виявляються в активній протидії, непримиренному ставленні людини до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва, ліноців і неробства.

Громадянські цінності включають: *патріотизм, що є виявом самовідданої любові до рідної землі, її народу, держави*. Суттєве місце у підсистемі громадянських цінностей посідають **правові цінності**.

Світоглядні цінності допомагають людині *виходити за межі своєї земної буденності й оцінювати себе, свої теперішні діяння, спосіб життя з позицій вічних цінностей*. «Навіщо я живу? Що залишу для людей після себе?».

Екологічні цінності виявляються у ставленні людини до *навколишнього природного середовища*.

Серед **естетичних цінностей** виділяють *естетичну вихованість, тонке відчуття прекрасного, уміння відрізнити справжню красу від вульгарності, розвиненість естетичних смаків*.

До **інтелектуальних цінностей** відносяться *здатність людини мислити критично і самокритично, спроможність плекати власні об'єктивні оцінки, погляди на різні життєві явища, на саму людину, сенс її життя – як запоруку здатності до самостійного вибору*.

Валеологічні цінності виявляються у *серйозному відповідальному ставленні до свого фізичного та психічного здоров'я*.

Етичні цінності – *першооснова взаєморозуміння, хорошого емоційного самопочуття, розкриття можливостей людини*. Вони сприяють зниженню напруженості в стосунках та спонукають до милосердя і добродійності.

Всі ціннісні теорії вкладаються в **дві основні парадигми**. Як правило, мова йде або про достатньо абстрактне вираження у концепціях того, що найбільш бажане, емоційно привабливе, здатне описати

ідеальний стан буття людей, або про модус поведінки і дій, яким глибоко емоційно надають перевагу. Перше визначення включає в себе **термінальні цінності**, друге – **інструментальні**, в число яких входять, наприклад, моральні цінності і цінності компетенції.

З функціональної точки зору, інструментальні цінності активізуються як критерії, стандарти при оцінці і виборі тільки модусу поведінки, дій, а термінальні – при оцінці і виборі як цілей діяльності, так і допустимих способів їх досягнення.

Традиційний поділ на **цінності-цілі (термінальні)** і **цінності-засоби (інструментальні)** знаходимо у М.Рокіча.

Термінальні цінності – це основні цілі людини, вони відображають довготривалу життєву перспективу, те, до чого вона прагне зараз і в майбутньому. Термінальні цінності ніби визначають смисл життя особистості, вказують, що для неї є важливим, значущим, цінним.

Інструментальні цінності відображають засоби, які вибираються для досягнення цілей життя, виступають в якості інструмента, з допомогою якого можна реалізувати термінальні цінності.

За критеріями, які виділив Д.А.Леонт'єв, **інструментальні цінності** поділяються на

- **етичні** (чесність);
- **цінності міжособистісного спілкування** (вихованість);
- **індивідуальні** (високі запити, незалежність);
- **конформістські** (виконавчість, самоконтроль, відповідальність);
- **альтруїстичні** (терпимість, чуйність);
- **цінності самоствердження** (нетерпимість до недоліків, високі запити);
- **цінності прийняття інших** (широта поглядів);
- **інтелектуальні** (освіченість, раціоналізм, самоконтроль);
- **цінності емоційного світосприймання** (чесність).

Термінальні цінності – на:

- **конкретні життєві цінності** (здоров'я, робота, друзі) і **абстрактні** (пізнання, розвиток, свобода);
- **цінності професійної самореалізації** (цікава робота, продуктивне життя, творчість) і **особистого життя** (любов, наявність дітей, сім'я);
- **індивідуальні цінності** (здоров'я, свобода) і **цінності міжособистісних відносин** (наявність друзів, щастя інших);
- **активні** (свобода, активне життя) і **пасивні** (краса природи і мистецтва, пізнання).

Характерною особливістю системи ціннісних орієнтацій є поєднання цінностей-цілей (термінальних) і засобів (інструментальних),

які пов'язані між собою і є виявом оволодіння людиною певними нормами поведінки, міжособистісних стосунків тощо.

Реалізація найважливіших термінальних цінностей залежить від обрання і застосування певних цінностей-засобів. Останні визначають способи досягнення результатів діяльності і позицію особистості щодо вибору життєвих стратегій.

В.П.Тугарінов виділяє дві групи цінностей: **цінності життя і цінності культури**.

О.Г.Дробницький класифікує цінності на:

- **предметні**, які виступають як об'єкти спрямованих на них потреб;
- **суб'єктивні** (цінності свідомості або цінності уявлення).

Перші виступають об'єктами наших оцінок, другі – в якості підстави для таких оцінок.

У І.Ю.Истошина знаходимо **цінності матеріальні та інтелектуальні**.

Філософи доводять, що існують **два рівні цінностей**:

- **вищі**, які пов'язані з уявленнями людини про гідність, суть життя, свободу;
- цінності **швидкоплинного значення**, які задовольняються на рівні актуальних потреб та інтересів.

Г.Є.Заліський виділяє: **теоретично обгрунтовані і життєвські цінності**. Під останніми він розуміє «емоційний спосіб орієнтування», в якому вирішальна роль належить емоційним спонуканням, які недостатньо контролюються свідомістю.

Говорячи про загальнолюдські, **базові цінності**, маємо на увазі, насамперед, єдині, спільні елементи моральних, культурних, економічних, соціально-політичних цінностей у різних системах, ставлення як до людства в цілому, так і до кожної конкретної особи; усвідомлення глобальних проблем сучасності, які безпосередньо впливають на духовний та фізичний стан людини.

Великого значення набувають такі **соціальні цінності** як *гуманізм, гуманітарність, свобода людини, її всебічний розвиток та вдосконалення здібностей, справедливість, гідність, колективізм, демократія тощо*.

Використання демократичних цінностей та ставлення до них у освітньому просторі свідчать про рівень загальнолюдської та демократичної культури суспільства.

Демократичні цінності є компонентами культурної орієнтації.

Базові цінності – *прагнення до істини, творчості, краси, орієнтація на добро, співучасть, честь і гідність* – конкретизуються і виступають

підвалинами вибору цілей і умов загальнозначущості діяльності, вони складають ядро загальнолюдських цінностей.

Оптимальний перелік базових цінностей, які відображають специфіку ціннісної свідомості населення у кризово-реформованому суспільстві, є такі:

- 1) життя людини як вища цінність, самоцінність;
- 2) воля для реалізації соціально позитивних потреб і здібностей індивіда;
- 3) моральність як якість поведінки людини відповідно до загальнолюдських морально-етичних норм;
- 4) спілкування в сім'ї, з друзями та іншими людьми, взаємодопомога;
- 5) сім'я, особисте щастя, продовження роду;
- 6) робота, як самоцінний зміст життя і як засіб для заробітку;
- 7) благополуччя – прибутки, комфорт свого життя, здоров'я;
- 8) ініціативність – заповзятливість, здатність показати себе, відзначитися;
- 9) традиційність – повага до традицій; жити, як усі; залежність від навколишніх обставин;
- 10) незалежність – здатність бути індивідуальністю, жити за своїми критеріями;
- 11) самопожертва – готовність допомагати іншим, навіть на шкоду собі;
- 12) авторитетність – здатність впливати на інших, мати владу над ними, добиватися успіху, перемоги;
- 13) законність – встановлений державою порядок для безпеки індивіда, рівноправності його відносин з іншими;
- 14) вільність – архаїчна «воля від» обмежень волевиявлень індивіда, прагнення до всездозволеності.

Цікаву класифікацію цінностей знаходимо у Ю.Р.Саарніта. Він вважає, що в ціннісний зміст орієнтації на соціальну активність включаються ціннісні уявлення про чотири основні групи цінностей, які умовно можуть бути названі **альтруїстичними цінностями, статусними цінностями, цінностями самовираження і матеріальними цінностями.**

Виділяють (за Н.В.Бондар):

- 1) **гедоністичні**, в яких орієнтація спрямована «на себе» («задоволення потреб», «щастя», «розваги», «подорожі», «безпека» та ін.);
- 2) **альтероцентричні**, що реалізуються в любові, прихильності до індивіда або групи (друзів, сім'ї, дітей, батьків);

- 3) **прагматичні** («досягнення цілей», «робота», «навчання», «бажання залишити слід після себе»);
- 4) **іманентні**, що спрямовані на процес життя як такий («саме життя», «випробування життя»);
- 5) **трансцендентні** («пошуки смислу життя», «гармонії», «самовдосконалення», «самореалізації»);
- 6) **добробутні**, «матеріальні» («достаток», «багатство», «матеріальна забезпеченість»).

На основі вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій у *взаємозв'язку з діяльністю людини класифікуються ЦО*:

- за суб'єктом діяльності: на **індивідуальні цінності та цінності групи, класу, суспільства в цілому**;
- за об'єктом діяльності: на **цінності, що відображають матеріальні і духовні потреби**;
- за видами діяльності (**трудова, пізнавальна, виховна, соціально політична**);
- за способом діяльності.

Можна класифікувати цінності за *протилежним значенням*: **позитивні і негативні, первинні і вторинні, реальні і потенціальні, безпосередні й опосередковані, абсолютні й відносні** і т.д.

Є ряд цінностей, які важко віднести до якоїсь із груп або які стосуються багатьох із них: **умовні, ідеальні, інтелектуальні, неперехідні, вічні, глобальні** та ін. Всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємозалежності і мають властивість впливати на формування особистості.

Також поділяють цінності на **проміжні та фундаментальні**.

До *проміжних* цінностей відносять такі цінності як **працелюбність, ініціативність, чесність, порядність, віру, милосердність** та ін.

До *фундаментальних* – ті цінності, які не залежать від сфери і обставин життєдіяльності.

Доцільним є виділення **реальних і декларативних цінностей**.

Перші – реально визначають поведінку і діяльність людей, характеризують її суб'єктивну сторону.

Другі – лежать в основі створення людиною свого іміджу і характеризують соціально-психологічну сторону його життєдіяльності.

Для педагога знання якісного стану реальних цінностей особистості є важливим у професійній діяльності, бо саме вони визначають, в першу чергу, особистісну життєву позицію.

За місцем цінностей у статусно-ієрархічній структурі ціннісної свідомості членів суспільства виділяють такі чотири групи:

- 1) **«ядро»** структури цінностей (цінності вищого статусу);
- 2) **«структурний резерв»** (цінності середнього статусу, що можуть переміщуватися у склад «ядра» чи на «периферію»);
- 3) **«периферія»** (цінності, статус яких нижчий від середнього. Вони можуть пересуватися у «резерв» або «хвіст»);
- 4) **«хвіст»** ціннісної структури (цінності низького статусу. Склад даної групи майже нерухомих).

До «ядра» входить група цінностей, що домінують у суспільній свідомості та інтегрують суспільство чи іншу соціальну спільність у єдине ціле.

«Структурний резерв» відповідає тій галузі, де найінтенсивніше виявляються ціннісні конфлікти між індивідами та соціальними групами, внутрішньоособистісні конфлікти.

До «периферії» належать опозиційні цінності, що поділяють членів даної спільності на прихильників відмінних, а інколи протилежних, цінностей і, як наслідок, призводять найбільш гострих конфліктів.

«Хвіст» складають цінності явної меншості, яку відрізняє від решти членів спільності більша стабілізація орієнтацій, успадкованих від минулих досягнень культури.

В зв'язку з дослідженням *впливу ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення* виділяють такі **типи ціннісних орієнтацій**:

- 1) **несуперечливий**. Він характеризується єдністю цілей та засобів їх здійснення в професійній та інших сферах життєдіяльності людини;
- 2) **позапрофесійний**. Для нього характерним є те, що основні життєві плани та очікування не пов'язані з професійною перспективою, знаходяться за її межами;
- 3) **суперечливий**. Тут має місце домінування у свідомості людини конкуруючих цінностей та суперечності між професійними та позапрофесійними цінностями.

Всю різноманітність **цінностей стосовно професії вчителя** *поділяють на дві групи.*

До *першої групи* він відносить ті цінності, недостатня вираженість яких істотно впливає на успішне виконання вчителем своїх професійних обов'язків. Вони **необхідні для високого професіоналізму педагога** (пізнавальна активність, тверда воля, творчість, відповідальність, освіченість, чесність, чуйність, терпимість, людина як цінність тощо).

До другої групи відносяться ті цінності, достатня вираженість яких **бажана для вчителя**. Вони проявляються в індивідуальному стилі роботи (життєва мудрість; охайність); ефективність у справах (працелюбність, продуктивність); виконавчість; краса і гармонія в природі, людині, мистецтві; широта поглядів; вихованість; самоконтроль; сміливість (у відстоюванні своїх поглядів, думок); можливість спілкування з людьми тощо.

Ціннісні орієнтації важливі, необхідні для педагогів, учителів не лише своїм конкретним змістом, а й як засіб існування моральності – форми свідомості й особливого типу взаємовідносин, стосунків.

Саме формування професійно-значущих для вчителів утворень особистісної структури у студентів повинно стати метою виховного процесу в навчальних закладах педагогічного профілю, оскільки, ціннісні орієнтації є виразником свідомого ставлення особистості до вибору вчительської професії. Їх вплив на професійно-педагогічну спрямованість особистості опосередковується системою мотивів, що безпосередньо впливають на навчально-пізнавальну діяльність студентів, на синтезований, диференційний підхід до отримуваної інформації та її логічне осмислення.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Що означає поняття «аттитюд»?*
2. *Яку структуру аттитюду запропонував М.Смітт?*
3. *Назвіть основні функції цінностей за Парсонсом.*
4. *Назвіть основні групи цінностей за Франклом.*
5. *Як розглядають ціннісні орієнтації А.М.Здравомислов і В.А.Ядов?*
6. *Дайте визначення ціннісних орієнтацій відносно теорії ставлень.*
7. *Розмежуйте поняття «ціннісні орієнтації» та «мотив».*
8. *Що ви розумієте під поняттям «загальнолюдські цінності»?*
9. *Яку класифікацію цінностей дає М.Рокіч?*
10. *Які цінності належать до фундаментальних?*
11. *В чому суть декларативних цінностей?*

ТЕМА 3. Становлення ціннісних орієнтацій в юнацькому віці

- 3.1. Ціннісні орієнтації як психологічне новоутворення раннього юнацького віку.
- 3.2. Ціннісні орієнтації студентської молоді. Шляхи формування системи цінностей в юнацькому віці.
- 3.3. Ціннісні орієнтації та смисл життя особистості.

3.1. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ НОВОУТВОРЕННЯ РАНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя підпорядковане як впливу процесу професійного становлення, так і новоутворень юнацького віку. Питання, що пов'язані з розкриттям проблеми формування ЦО в юнацькому віці, досліджені та проаналізовані в роботах Н.Є.Бондар, Є.С.Волкова, І.В.Дубровіної, О.І.Зотової та М.І.Бобньової, Л.І.Мороз, В.В.Павленко, В.В.Пічуріна та ін.

В ряді досліджень відмічається, що *юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів, їх відношень з довкіллям*. Саме в цьому віковому періоді закладається здатність об'єктивної оцінки самого себе і довкілля, що найбільше впливає на становлення закономірностей, які згодом вказуватимуть на позицію у житті вже дорослої людини.

Найважливішою характеристикою ранньої юності виступає **орієнтація на майбутнє**, яка створює позитивний емоційний фон ставлення особистості до себе, стимулює її активність і є основою її розвитку.

Процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молоді людини. Особливості протікання даного процесу умовно можна подати у вигляді трьох взаємопов'язаних **етапів**:

- на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього. А тому власний досвід життєдіяльності виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій;
- на другому етапі засвоєння цінностей проходить не лише шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди;
- необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх відношеннях до об'єктивних умов свого буття.

Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного і особистісного розвитку в цьому віці.

Юнацький вік є порою життєвого, соціально-рольового, професійного, особистісного, морального самовизначення та індивідуалізації (усвідомлення власної неповторності). Юність потребує від особистості знання власних можливостей та перспектив. Ця вимога задовольняється в процесі вироблення власного світогляду, смисложиттєвого та ціннісного вибору, формування життєвих планів та програм.

Саме юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи. Основними характеристиками ціннісних орієнтацій є їх зміст та ступінь сформованості ієрархічної структури.

За результатами нашого дослідження, юнаки та дівчата зосереджують свою увагу переважно на життєвій перспективі. В усвідомленні ціннісних аспектів життєвого шляху спостерігається тенденція до недиференційованого або слабкодиференційованого відображення ціннісних орієнтацій. У кожного другого юнака або дівчини існує конфлікт у ціннісній сфері між професійними та позапрофесійними цінностями. Для більшості характерна мотивація, орієнтована на вирішення проблем власної самореалізації, спілкування, навчання та майбутньої професії. **Серед домінуючих цінностей переважають «вічні» для цього віку: «цікава робота», «дружба», «щасливе сімейне життя», «любов».** Щодо сімейної та професійної життєвої лінії уявлення юнацтва наближаються до середньостатистичних. Стосовно освітніх, кар'єрних, добробутних перспектив справедливим є висновок про їх завищеність, нереалістичність.

Характерними рисами юнацького віку є безкомпромісність оцінок і суджень, підвищена ранимість, емоційна чутливість, здатність до співпереживання, вразливість. В період становлення особистості та на наступних етапах її життя, особливо на початку професійно-трудової діяльності, зростає значення об'єктивних обставин, що впливають на свідомість людей, зокрема взаємодії між ціннісними орієнтаціями і різними формами соціальної практики.

В юнацькому віці набуває цілеспрямованого характеру робота з самовиховання волі, вдосконалення таких якостей як цілеспрямованість, критичність і самокритичність, принциповість, рішучість, ініціативність, витримка, наполегливість, зростає самоконтроль і саморегуляція тощо.

Романтична спрямованість, властива ранній юності, створює сприятливі умови для реалізації морального ідеалу – мисленнєвого зразка досконалості, норми, до якої потрібно прагнути як до кінцевої мети діяльності.

Особисті цінності – це ідеали, які задають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності даного конкретного суб'єкта. Цінності та ідеали завдяки своєму світоглядно-інтегративному характеру служать як людині, так і соціальним спільнотам духовними векторами життя.

3.2. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займались Н.Є.Бондар, А.А.Козлов, З.В.Сікевич, В.Т.Лісовський, К.А.Нечачева, І.А.Райгородська, Н.І.Стрелянова, Є.А.Подольська, А.М.Мордовець, І.Г.Попова, Н.І.Приходько, Б.В.Анісімов, Є.Р.Куц, М.Х.Титма, Ю.А.Щербаков та ін.

В основу життєвої позиції особистості студента ставляться цінності. Осмислення особистістю диференційованості своєї системи цінностей виступає конкретним показником усвідомлення свого життєвого шляху, перспективи. При цьому найбільш значущі для людини цінності будуть в першу чергу визначати її життєву позицію, а значить відігравати вирішальну роль в її професійній діяльності.

Більшість молодих людей пов'язує своє уявлення про майбутнє з отриманням цікавої і захоплюючої роботи, яка вимагає глибокої професійної підготовки.

В процесі професійної підготовки, з однієї сторони, необхідна самореалізація як постійний елемент практичного вираження свого «Я», а з другої – осмислення власної духовності постійного зворотнього зв'язку між власними вчинками і цінностями, між активністю і самоконтролем, між особисто запропонованими перспективами і досягнутими результатами.

Професійна підготовка у вузі не обмежується передачею певної суми знань і формуванням професійних навичок. Вона має тісний зв'язок з професійною орієнтацією особистості, з формуванням певної системи цінностей, характерних для представників тієї чи іншої професії.

На престижність тієї чи іншої професії серед молоді впливає не тільки популярність її в суспільстві, але й система цінностей, прийнята соціальними і професійними групами, сім'ями та самим індивідом.

Випускники шкіл відрізняються певним **співвідношенням ціннісних орієнтацій і оцінкою реальної життєвої ситуації**:

1 групу складають учні, ціннісні орієнтації і рівень домагань яких не відповідають їх можливостям і здібностям. Вони відчують розчарування, думають про зміну свого статусу;

2 група – це ті, що зіткнулися з конфліктом цінностей і, не зумівши здійснити свої домагання, змирилися з цим. У них відбулося ніби зниження рівня ЦО;

3 групу склали учні, які, зіткнувшись з конфліктною ситуацією, не змогли здійснити свої життєві домагання, перебудовують ЦО у відповідності з тим становищем, в яке їх поставили;

4 група – ті, хто, не зумівши досягти своїх життєвих планів, знаходять задоволення в соціальному пристосуванні, в пасивному ставленні до життя;

в 5 групу ввійшли ті, хто, не реалізувавши своїх життєвих планів, розчарувавшись, не хочуть займатися певною діяльністю.

Саме у представників двох останніх груп при певних обставинах можуть відбуватися істотні зміни ціннісних орієнтацій. При сприятливих обставинах ці ціннісні орієнтації стають більш адекватними (поповнюють перші три групи). У протилежному випадку – особистість може стати на шлях асоціальної поведінки.

Юнацький вік співпадає з навчанням у вузі. Саме на першому курсі формується відношення молодого людини до навчання, до майбутньої професійної діяльності, продовжується активний «пошук себе», формуються якості професійно грамотного сучасного спеціаліста. І тут велику роль відіграє успішна адаптація до нових для них вузівських умов.

Виділяють **такі три форми адаптації студентів-першокурсників**:

- 1) *формальну* (стосується пізнавально-інформаційного пристосування до нового середовища, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, її вимог до своїх обов'язків);
- 2) *суспільну* (відбувається процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників і інтеграція цих же груп зі студентським оточенням в цілому);
- 3) *дидактичну* (стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі).

Важливим компонентом ціннісної самосвідомості є її життєві орієнтації. Вони виконують функцію включення суб'єкта в ті чи інші форми соціальної діяльності і виступають як відносно самостійні, функціонально єдині підсистеми ціннісних уявлень про певні сфери діяльності і пов'язані з ними соціальні цінності.

Життєва орієнтація формується в залежності від того, носієм яких цінностей є те чи інше коло занять для людини і якого значення набувають дані цінності в її свідомості.

Як компонент молодіжної свідомості, життєва орієнтація включає в себе всі характерні для ціннісних орієнтацій **рівні**:

- *емоційний*, що характеризується, в першу чергу, соціальними почуттями;
- *когнітивний*, що виражає свідому спрямованість на форми життєдіяльності;
- *поведінковий*, що проявляється у готовності зайнятися тією чи іншою діяльністю.

В юності проходять глибокі зміни в системі життєвих цінностей, відбувається ломка уявлень, відмова від ілюзій, з'являються нові погляди, переконання, оцінки.

В процесі здійснення життєвих планів молодь зустрічається з певними труднощами і її ціннісні орієнтації формуються під суперечливим впливом різних факторів. Серед всієї різноманітності **факторів**, що впливають на **ціннісні орієнтації молоді** є такі:

- *система освіти,*
- *діяльність політичних організацій, трудового колективу, засобів масової пропаганди,*
- *ідеали,*
- *місце проживання,*
- *рівень політичних знань,*
- *професійна зацікавленість,*
- *твори мистецтва і літератури,*
- *психологічні характеристики особистості,*
- *сім'я.*

Також на формування ціннісних орієнтацій молоді більш відчутно починають впливати такі **фактори**, як

- *телебачення,*
- *радіо,*
- *кіно,*
- *вивчення суспільних наукових дисциплін,*
- *самоосвіта.*

Виходячи з потреби професійного самовизначення, у ранньому юнацькому віці навчально-професійна діяльність стає провідною. Вона впливає на формування таких особистісних новоутворень, як світогляд, самосвідомість, професійні інтереси.

Завдяки навчально-професійній діяльності розвиваються потреба в праці, професійні інтереси, формуються елементи дослідницьких

умінь, здатність будувати свої життєві плани, ідейно-моральні і громадянські якості особистості та стійкий світогляд. **Якості особистості, в свою чергу, є суб'єктивним аспектом цінностей.**

В практиці виховної роботи зі студентами часто ігнорується факт існування професійних вимог до їх життєвих позицій. А тому **вимоги до професійно-значущих цінностей, їх формування є важливим моментом у становленні ціннісної сфери юнака, формуванні стійких життєвих поглядів та професійних переконань.**

В багатьох роботах ціннісні орієнтації розглядаються в зв'язку з вивченням інших компонентів спрямованості особистості. Так, при вивченні формування професійних переконань дійшли висновку, що студенти діють впевнено і послідовно в тому випадку, коли їхні дії відповідають власним переконанням. У студентів з високим рівнем сформованості педагогічних переконань переважає розуміння важливості обраної професії для суспільства. Їм притаманні здебільшого такі риси характеру як врівноваженість, відкритість, комунікативність, товариськість.

Ціннісна орієнтація не обмежується вибором тієї чи іншої цінності, а стає здобутком всього життя індивіда, перетворюється в його переконання, в мотиви поведінки.

Таким чином, розвиток особистості як життєтворчості, передбачає необхідність управління становленням професійних здібностей і професійно важливих якостей. Більшість старшокласників бачать **цінність освіти у можливості отримання певної професії.**

Особистісне та професійне самовизначення є одним з новоутворень раннього юнацького віку. **Умовою для виникнення розвитку життєвого самовизначення (Ким бути? Яким бути?) виступають ціннісні орієнтації.** Готовність до самовизначення вимагає формування у старших школярів стійких, свідомо вироблених уявлень про свої обов'язки і права по відношенню до суспільства, інших людей, моральних принципів і переконань, розуміння обов'язку, відповідальності, вміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами дійсності, давати їм оцінку та ін.

В психологічній готовності до самовизначення провідну роль відіграє самосвідомість – усвідомлення своїх якостей та їх оцінка, уявлення про своє реальне і бажане Я, рівень домагань, оцінка себе та інших, інтроспекція і особистісна рефлексія.

У ранньому юнацькому віці формується не тільки узагальнене світосприйняття, а й нова форма самосвідомості особистості – узагальнене уявлення про особистість людини і саму себе, про свої

можливості, що яскраво виявляються в потребі знайти своє місце в житті, визначити його смисл.

Розглядаючи ціннісно-смыслову сферу особистості та особливості її конфліктності, слід мати на увазі, що для кожної цінності існують різні варіанти взаємозв'язку між рівнем смислів і рівнем психологічної реалізації. Для одних цінностей ці рівні тісно пов'язані і зміна в них відбувається синхронно, для інших цінностей можливі варіанти незалежного функціонування цих рівнів. Зміни в ціннісній сфері виступають показником фактичної адаптації особистості до змінних умов життя і свідчать про психокорекційний вплив довкілля.

3.3. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА СМИСЛ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Саме юнацький вік є початком свідомого визначення ціннісних орієнтацій та смислу життя, формування уявлень про життєву перспективу, майбутнє професійне самовизначення, життєвих ідеалів. Смисложиттєві роздуми в юнацькому віці завжди спрямовані у майбутнє, на пізнання свого життєвого призначення і реалізуються у системі конкретних життєвих планів.

Аналіз відповідей студентів на запитання щодо смислу життя свідчить, що для них питання про смисл життя звичайно не відділяється від уявлень про життєві цілі. *Дослідження динаміки смисловідчуття показало, що до 25 років спостерігається найнижча задоволеність смислом свого життя, оскільки пошук свого місця у житті пов'язаний з негативними емоціями, станом невизначеності і невпевненості у собі.*

Прийняття рішення про вибір професії по суті означає відмову від інших видів діяльності, від інших можливостей, тобто пов'язане з самообмеженням, що породжує внутрішню напругу, яка посилюється особистісними суперечностями, властивими цьому вікові. Все це призводить до появи типових для юнацького віку конфліктів. І головними з них є **ціннісні конфлікти** – незалежно від того, усвідомлюються вони чи ні.

Кожна людина переживає в цьому віці розрив між соціальними цінностями, що відображені в нормах моралі і пропонуються їй довкіллям, цінностями та нормами малого оточення і субкультури та базальними цінностями-орієнтаціями, що закладаються сімейною, родовою та індивідуальною історією становлення особистості.

Вступ до навчального закладу змінює соціальний статус особистості, соціальні функції, ролі, види діяльності, посилює соціальний розвиток особистості, включення її в різні сфери суспільних відно-

син і майбутньої діяльності, що потребує мобілізації внутрішніх ресурсів, природніх задатків індивіда та призводить до переоцінки багатьох цінностей.

Водночас *процес розвитку особистості та її ціннісно-професійне самовизначення залежить від рівня та ступеня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості.*

Особистісне зростання залежить від того, наскільки певна особистість поєднується з загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою укріплюється її духовна свідомість. Остання виступає у якості тієї внутрішньої інстанції, в якій здійснюється згадане єднання як процес набуття смислу соціальних вимог. **Суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що марнотратним, ситуативним.**

Деякі дослідники вивчають **ціннісні орієнтації** особистості у взаємозв'язку з поняттям «**смисл життя**».

Під **цінностями в психології** слід розуміти *усвідомлені смисли, які є найбільш значущими у структурі свідомості, оскільки визначають головні і відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя. Наповнюючи життя людини смислом, цінності допомагають їй долати труднощі і перешкоди, здобувати внутрішню незалежність від життєвих ситуацій, певну свободу вибору поведінки.*

Втрата людьми смислу життя є прямим наслідком руйнування старих цінностей і традицій. Часто нова ситуація вимагає зміни системи цінностей і ставить перед необхідністю стати фактично новою особистістю. В цих умовах *частіше виживають люди, що мають сформований духовний світ і життєві орієнтації.*

Згідно концепції О.М.Леонтьєва про особистісний смисл, **смисл** виступає у свідомості людини як *таке, що прямо відображає і несе в собі її власні життєві відношення.* Коли задача на смисл розв'язана і мова йде про ту чи іншу форму усвідомленості і відрефлексованості найбільш загальних смислових утворень – ми говоримо про цінності особистості.

Особистісний смисл розглядається як *складова індивідуальної свідомості, в якій знаходить вираження пристрасність цієї свідомості, що зумовлена зв'язком останньої з потребова-мотиваційною сферою суб'єкта, з реальністю його життя у світі.*

Об'єкти та явища дійсності у безпосередньому сприйманні та уявленні виступають перед нами «забарвленими» тим особистісним

сміслом, який вони мають для нас внаслідок свого об'єктивного місця у нашій життєдіяльності, відношення до реалізації наших потреб.

Під особистісними цінностями слід розглядати усвідомлені узагальнені самовартісні смислові утворення особистості.

Смисл життя – це домінуюча спрямованість життя особистості на реалізацію певних життєвих цінностей.

Регулятором життєвої активності індивіда є його уявлення про смисл свого життя. За однаковістю дій особистості можуть стояти різні ціннісні орієнтації та різний життєвий смисл. Як показали відповіді студентів у нашому дослідженні, для одних навчання у педвузі – це можливість опанувати бажаною професією, а для інших – примус батьків чи нагода «пересидіти п'ять років до кращих часів». Звичайно, різною залежно від смислу є її повнота життя для цих студентів, міра їх самореалізації та задоволеності.

Смисл життя як найбільш узагальнений регулятор життя людини існує в двох формах:

– як свідоме уявлення людини щодо головних цілей та цінностей її існування;
– як реальна спрямованість її життя на реалізацію певних цілей та цінностей.

Смисл життя – це віра в певні цінності, що утворюють стрижень особистості. Свідомо обрані ціннісні орієнтації, що насправді стали смисложиттєвими, постійно спрямовують життя людини.

Про істинність смислу життя можна говорити як про адекватність усвідомлення індивідом його реального смислу життя, тобто про збіг суб'єктивно усвідомленого смислу, цінностей та реального спрямування життя особистості, а також як про відповідність обраного індивідом смислу життя його можливостям, його індивідуальності.

Своєчасне усвідомлення молодою людиною обраного професійного шляху як не свого, як такого, що не відповідає її схильностям та здібностям дасть їй можливість віднайти нові ціннісні орієнтації та набутти нового смислу життя.

Виділяють три групи смисложиттєвих цінностей:

– цінності творчості (те, що людина дає світу),
– цінності переживання (те, що людина бере від світу),
– цінності відношення (позиції, які людина обирає відносно того, що вона не в змозі змінити, а може лише оцінити).

З'ясувати реальний смисл свого життя і поставити його як власне суб'єктивне завдання надзвичайно складно, оскільки усвідомлювані та реально діючі мотиви не завжди співпадають, а життєва спрямованість особистості часто визначається неусвідомлюваними соціальними установками та захисними механізмами свідомості.

Трансформація особистістю свого внутрішнього світу, особливо глибинних смисложиттєвих установок та цінностей, є надзвичайно складним процесом навіть при умові усвідомлення нею неспроможності своїх смисложиттєвих устремлінь. *Усвідомлений та свідомо реалізований смисл життя стає регулятором життя лише за умови його переживання, включення в структуру Я-образу.*

Кожна мета, яку ставить перед собою людина і відповідна поведінка, перш ніж реалізуватись, співвідноситься з системою її особистісних цінностей. *Система особистісних цінностей, в якій вкорінені цілі і наміри особистості, виконує функцію організації життєдіяльності особистості.* І що важливо – така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а, насамперед, смисложиттєвих проблем, які виражаються для кожної людини в системі «вічних питань» людського існування. Ієрархія особистісних цінностей і смислів не дозволяє особистості, з одного боку, розчинитись в емпіричному бутті, втратити дійсні сутнісні потенції, оскільки розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості, виявляючись виразником стабільного, інваріантного, з другого, – дає можливість існувати і діяти вільно, тобто свідомо, цілеспрямовано, виходячи з самої себе.

Ціннісні орієнтації є центральним регулятивним елементом життєвої перспективи та виражають свідоме ставлення людини до дійсності.

Характерною рисою ранньої юності є формування життєвих цілей, планів. *Життєвий план* виникає, з одного боку, в результаті узагальнених цілей, котрі ставить перед собою особистість, як наслідок побудови «піраміди» її мотивів, становлення усталеного ядра ціннісних орієнтацій, які підпорядковують собі поодинокі прагнення, що минають; з іншого боку – це результат конкретизації цілей і мотивів. *Безпосередній вплив на життєві цінності особистості справляють цілі та інтереси суспільства, ідеологічні установки, моральні та правові норми, соціальні цінності.*

Життєві плани залежать від завдань, які визначаються об'єктивними умовами життя та ціннісними орієнтаціями юнака та **умовно поділяються на:**

- *професійно-освітні* (отримати цікаву улюблену роботу, підвищити свою кваліфікацію, здобути вищу освіту);
- *суспільно-політичні* (розширити свій політичний кругозір, приймати участь в суспільному житті);
- *романтико-пізнавальні* (побувати в інших містах і країнах);

- *особистісно-сімейні* (знайти вірних друзів, створити сім'ю, виховати дітей справжніми людьми);
- *матеріально-побутові* (добитися гарного матеріального становища, створити хороші житлові умови).

Життєві плани молоді формуються на основі її уявлень про об'єкт вибору, з врахуванням значущості для неї професійного самовизначення, а також самої праці.

На професійне самовизначення молоді впливають цінності, що виражаються в життєвій орієнтації (на роботу, сім'ю, дозвілля).

Цікавою, на наш погляд, є **змістовно-процесуальна модель професійного самовизначення**, серед *складових компонентів* якої знаходимо:

- 1) *усвідомлення цінності чесної (суспільно-корисної) праці* (виступає ціннісно-моральною основою самовизначення);
- 2) *загальна орієнтація в соціально-економічній ситуації в країні і прогнозування перспектив її зміни* (врахування конкретної соціально-економічної ситуації і прогнозування престижності обраної професії);
- 3) *виділення віддаленої професійної цілі і її узгодженість з іншими важливими життєвими цілями* (дозвілля, сімейними, особистісними).

Про особистісну зрілість старшокласника можна судити по тому, на скільки змістовна сторона ціннісних орієнтацій, що характерна для цього віку, буде відповідати інтересам суспільства.

У кожної людини існує своя ціннісна система, в якій цінності розміщуються в певному порядку, утворюють певну ієрархічну взаємозалежність. В процесі життя змінюються погляди людини, актуалізуються ті чи інші цінності. **Постійна переоцінка цінностей виступає як закономірний результат життєвого шляху особистості, перебудови її взаємовідносин з іншими людьми, суспільством.** По мірі того як людина набуває життєвого досвіду, перед нею не лише відкриваються все нові сторони буття, а й відбувається більш чи менш глибоке переосмислення життя. Цей процес переосмислення, що проходить через все життя людини, утворює найсокровенніший і основний зміст її внутрішнього ества, який визначає мотиви її дій і внутрішній смисл тих завдань, які вона вирішує в житті.

Ідеал молоді людини завжди *пов'язаний з її життєвими цілями і планами. Він виступає внутрішньою спонукальною силою її дій, визначає шляхи досягнення цілей, змінюється по мірі розвитку особистості, збагачення досвідом, знаннями, сприяє формуванню певних рис характеру і виражає рівень активності і цілеспрямованості духовного розвитку людини.*

В свою чергу, *орієнтація на засвоєння культурних цінностей разом з орієнтацією на оволодіння професійними знаннями займає провідне місце в структурі ціннісних орієнтацій студента*. По мірі більш глибокого знайомства з професією у деякої частини молоді відбувається зміна минулих уявлень, переоцінка своїх сил, здібностей, інтересів і можливостей.

Загальнолюдський ідеал особистості пов'язаний саме із змістовою характеристикою її ціннісної системи.

Під **виховним ідеалом** розуміють *цілісну систему цінностей, втілену в своєрідному образі, що є орієнтиром у вихованні та самовихованні людини*.

Ефективність формування ціннісних орієнтацій студентської молоді значною мірою залежить від:

- *освоєння та нового осмислення родинних виховних традицій;*
- *духовно-моральних цінностей;*
- *ідеалів;*

– *засобів і форм навчання та виховання, які передаються від покоління до покоління через працю, усну народну творчість, звичаї і обряди. Опановуючи родинні виховні традиції, майбутній педагог здобуває ту систему знань про людські цінності, які допомагають йому сформувати виховний ідеал і керуватися ним у своєму становленні як сім'янина, фахівця, громадянина.*

Часто студент потрапляє в таку ситуацію, де оточуючі не бачать його як особистість, індивідуальність. Не можна не брати до уваги те, що актуалізація своєї індивідуальності, «розвиток свого «Я» є важливою ціннісною орієнтацією для молоді будь-якої держави. У суспільстві ринкової економіки особливої ваги набуває саморозвиток особистості, оскільки саме така економіка стимулює в індивіда соціальну активність, самодостатність і самоцінність.

Кожна молода людина в цей період (навчання у вузі) намагається максимально розкрити свій особистісний потенціал, а тому невизнання оточуючими дуже сильно нею переживається.

В групі людей, де відносини будуються на взаєморозумінні, взаємодовірі, повазі одне до одного, тобто в колективі, в якому у взаємодії переважають загальнолюдські цінності і як результат – загальнолюдські якості: чесність, людяність, порядність і т. п., створюються можливості для розкриття, розвитку і реалізації індивідуальних здібностей кожного студента.

Юність є періодом індивідуалізації, який пов'язаний із пошуком особистістю своєї укоріненості в світі, з виробленням власного

світогляду, із становленням справжнього авторства у визначенні і реалізації свого способу життя (криза юності: «В чому смисл мого життя?»).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Назвіть етапи формування ціннісних орієнтацій особистості в юнацькому віці.*
- 2. Що ви розумієте під особистісними цінностями?*
- 3. Які групи складають випускники шкіл за співвідношенням ціннісних орієнтацій і оцінкою реальної життєвої ситуації?*
- 4. Дайте характеристику рівнів життєвої орієнтації як складової молодіжної свідомості.*
- 5. Що ви вкладаєте в розуміння поняття «смысл життя»?*
- 6. Назвіть групи смисложиттєвих цінностей.*
- 7. Що виступає ідеалом молоді людини?*
- 8. Від чого залежить ефективність формування ціннісних орієнтацій студентської молоді?*

ТЕМА 4. Ціннісні орієнтації майбутніх вчителів

- 4.1. Роль ціннісних орієнтацій в системі особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів.
- 4.2. Зміст та динаміка ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя впродовж навчання у вузі.

4.1. РОЛЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Ціннісна орієнтація особистості майбутнього вчителя є тими соціальними цінностями, які виступають для педагога в якості стратегічних цілей її діяльності та посідають найвищий, визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі, оскільки виконують функцію стійкого визначення поведінки та професійної діяльності, впливають на зміст і спрямованість потреб, мотивів, інтересів особистості.

Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя знаходять свій конкретний вияв в життєво-професійних цілях та планах. Життєво-професійні цінності не мають чіткої визначеності у часі, вони лише визначають спрямованість життєвого шляху, а тому потребують конкретизації в певних планах та цілях, досягнення яких і призводить до реалізації цінностей.

Система ціннісних орієнтацій є тим компасом, який задає основну лінію життя особистості і в ній є як пріоритетні цінності, так і похідні, другорядні, а спрямованість на реалізацію певних цінностей утворює певний тип особистості.

Орієнтація на певні цінності означає не лише переважну спрямованість життя, а й накладає відбиток на усі інші стосунки людини зі світом та іншими людьми.

Найважливішою передумовою успішної самореалізації людини у майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, яка лежить в основі формування змістовно і хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів.

Струнка несуперечлива система ціннісних орієнтацій визначає продуктивність життя. Встановлення пріоритетів спрощує ситуацію життєвого вибору.

Свідомий вибір пріоритетів вперше відбувається при виборі професії в юнацькому віці. Однак, спеціальні дослідження, присвячені вивченням особливостей мотивації вибору та отримання професії вчителя педвузу та усвідомлення ними вимог до сучасного вчителя показали наявність широкого діапазону *мотивів вибору професії* педагога:

– професійні;

- предметні;
- престижні;
- утилітарно-прагматичні;
- соціальні;
- інфантильні;
- наслідування та відсутність мотивації, тобто випадковість вибору;
- переважання у студентів предметних мотивів та низький рівень їх поєднання з професійними, а значить відсутність установки на роботу в школі;
- падіння в зв'язку з соціальною ситуацією в країні питомої ваги мотивів престижності педагогічної професії;
- *появу нової за змістом мотивації вибору професії вчителя* – безкоштовність навчання в педвузі;
- зміщення професійних мотивів вибору педагогічної професії до закінчення ВНЗ на нижчі ранги, що є свідченням того, що навчально-виховний процес ВНЗ мало впливає на формування професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя;
- поверхневе усвідомлення студентами вимог до сучасного вчителя, яке проявляється в визначенні ними переважно тих особистісних якостей, які далеко не завжди є першочерговими в діяльності вчителя та наявності предметних знань;
- низьку обізнаність студентів всіх курсів зі структурою педагогічних здібностей та функціями кожного із компонентів в педагогічній діяльності;
- наявність негативних установок на діяльність сучасного вчителя та їх підсилення в зв'язку з набуттям особистого досвіду під час проходження педагогічної практики.

Ці дані свідчать про те, що *у більшості студентів педвузу відсутнє усвідомлення при виборі професії того, наскільки ця професія відповідає їх життєвим цінностям*. Результатом відсутності такого усвідомлення є, як показують наші результати, *суперечливість системи ціннісних орієнтацій у переважній більшості студентів*. Однак ця суперечливість може бути різних **типів**.

Перша – якщо ціннісні орієнтації в принципі несумісні (бажання стати хорошим професіоналом, зробити кар'єру і орієнтація на дозвілля, розваги);

друга – коли вони в принципі однаково важливі і необхідні для повноти самореалізації, але об'єктивна обмеженість часу та сил вимагає зробити вибір на користь певних цінностей (бажання студентки стати професіоналом і багатодітною матір'ю).

Однак, звертаємо увагу, що *притаманна кожній людині ієрархія цінностей не залишається незмінною протягом життя і на неї впливають ряд факторів:*

- життєві обставини,
- вік,
- успішність чи неуспішність у досягненні життєвих цілей,
- рівень усвідомлення їх значущості.

Суперечлива система може перетворитись в несуперечливу шляхом перегляду пріоритетів та усвідомлення їх життєвої значущості і навпаки, несуперечлива може стати під впливом якихось нових цінностей суперечливою.

Вища освіта розглядається не як самоціль, а як засіб розвитку особистості для всіх сфер життя, зокрема, для всебічної професійної підготовки, а в орієнтаціях студентської молоді найбільш повно відображаються гуманістична і професійна функції вищої освіти. *Ціннісні уявлення молоді про освіту слабо пов'язані з їх реальною поведінкою в навчальному процесі.* Це свідчить про те, що перші є соціальним стереотипом, що формується в конкретних соціальних умовах суспільства в процесі навчання і виховання у вигляді стандартизованого уявлення про соціальні об'єкти. *Соціальний стереотип, який характеризує ціннісне уявлення молоді про освіту, не повною мірою відображає сутність соціальних функцій освіти, а саме ту обставину, що освіта повинна забезпечити розвиток особистості як в професійному, так і в гуманітарному, аспектах, і що наявність певної освіти визначає також зміни соціального статусу індивіда, в тому числі його службове просування.*

На основі вивчення *професійно-ціннісних орієнтацій студентської молоді виділено три групи досліджуваних:*

першу складають студенти, орієнтовані на освіту як на професію.

Найголовніше для них – інтерес до майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній. В першу групу входить третина студентів;

другу групу складають студенти, орієнтовані на бізнес. Для них освіта виступає в якості інструмента для того, щоб в подальшому спробувати створити свою власну справу. До своєї професії вони відносяться менш зацікавлено, ніж перша група;

третьою групу складають студенти, яких, з одного боку, можна назвати «ті, які ще не визначилися», з другого – задавлені різними проблемами особистого, побутового плану. В їх оцінках, позиціях немає ясності і спрямованості уявлень двох

перших груп. На першому плані у них виступають побутові, особисті, житлові, сімейні проблеми. Це група тих, що «пливуть за течією». Можна припустити, що в цю групу потрапляють ті, для кого процес самовизначення, вибору шляху, цілеспрямованості не характерний.

На основі *превалювання ціннісних орієнтацій* пропонується **типологія сучасного студента:**

*«підприємець»,
«емігрант»
та «традиціоналіст».*

Ефективність діяльності спеціаліста залежить як від професійних якостей, соціально-професійних, так і від особистісних характеристик, в тому числі і ціннісних орієнтацій.

При прогнозуванні ефективності професійної діяльності майбутнього педагога надійною основою може бути така характеристика як усвідомленість особистістю життєвої позиції. Конкретним показником цієї усвідомленості виступає диференціація особистої системи цінностей студента.

4.2. ЗМІСТ ТА ДИНАМІКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ВПРОДОВЖ НАВЧАННЯ У ВУЗІ

За результатами дослідження у свідомості студентської молоді відбуваються радикальні зміни, що призводять до зміщення в центр тих цінностей, які раніше були на периферії.

З часом ієрархія цінностей змінює свої значення, оскільки відображає міру засвоєння індивідом суспільних цінностей, а також їх індивідуальну ієрархію. Часто в житті буває так, що обставини спонукають людей до змін в ієрархії особистих цінностей, поглядів, звичок. Однак, *хоч би які типи цінностей переважали на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, роль традиційних (загально-людських) буде домінуючою. Бо саме вони утримують вісь людської взаємодії, є фундаментом життєдіяльності суспільства.*

Роль саме *духовного фактора* різко зростає в кризових, екстремальних ситуаціях. В цих умовах, як правило, виживають люди, які мають сформований духовний світ і стійкі життєві орієнтації. **Духовні цінності** є домінуючими, вирішальними для розвитку ціннісної системи людини.

Крах системи, яка протягом більше семи десятиріч претендувала на визнання цивілізації передового типу, сприяв ліквідації

деяких цінностей. Проте проголошення нового соціального курсу ще не означає реального ствердження нової системи цінностей. Дослідники вважають, що відсутні підстави для ціннісного самовизначення теперішнього покоління, яке вступає в самостійне доросле життя. Зайняти самостійну позицію молодим людям важко. Вони змушені або самостійно шукати істину, або слідувати за лідером (партією, групою або окремою людиною).

Динаміка цінностей сучасного суспільства надзвичайно мінлива. Вона перебуває під впливом як *суспільних факторів*, так і *особистісних задатків* щодо педагогічної професії, бо це пов'язано не тільки із зміною статусу і ролі вчителя, а й з ціннісними орієнтаціями учнів і ставить нові завдання до підготовки вчителя.

У виховному плані важливо, щоб *предмети-цінності перетворювались у самоцінності особистості, щоб вони не були лише засобами для досягнення певних цілей, а виступали самими цілями, які реалізуються як поклик моральної відповідальності.* Цінності залежать від інтересів, від природних бажань і потреб людини. В свою чергу, вони впливають на формування інтересів, поглиблюють та диференціюють її бажання і потреби.

Таким чином, **бажання та інтереси виступають як матеріал, з якого формуються цінності.** Проте, ціннісні ставлення лише тоді набувають суб'єктивного значення, коли трансформуються у відповідні цілі чи ідеали. Тому з психологічного погляду цінністю може бути не лише те, що існує, а й те, що ще необхідно здійснити, до чого слід прагнути і докладати вольові зусилля. Однак усвідомлення не кінцевий момент ціннісної діяльності, вона має закінчуватися ціннісним переживанням. Лише за цієї умови предмет набуває для людини особистісного смислу, суб'єктивної значущості, стає дійсною спонукою до її поведінки і діяльності. Звідси *ціннісна зрілість особистості однозначно корелює з наявністю у неї ідеальних, духовних спонук і прагнень, які стають її смислороджувальними силами, що визначають якість людського життя.*

Ціннісні орієнтації виступають показником міри соціалізації. Як відомо, цілі освіти – це культурні цінності науки, мистецтва, моралі, права, перетворення людини природної в людину культурну. Тому *процес засвоєння цінностей виходить на вищий рівень – соціалізацію, формування особистості як суб'єкта системи соціальних зв'язків і стає однією з форм виховання.*

Соціалізація молодої людини не є нагальним відображенням дійсності, своєрідним дзеркалом соціальних умов і суспільних

впливів. Бо таке розуміння ролі молоді зводилось би тільки до механізму адаптації, конформізму, повторення однакових якостей. В зв'язку з цим болгарський соціолог П. Мітев вводить поняття «ювентизації». За змістом дане поняття виступає як **вид творчості, породжений впливом молоді на соціальну, політичну і ціннісну систему суспільства**. З одного боку, маємо справу з соціалізацією, а з другого – з ювентизацією, як формою оновлення суспільства, пов'язаною з включенням в його життя молоді.

Інтерналізація – це внутрішнє засвоєння цінностей. Процес інтерналізації базується на соціальних цінностях, нормах, установках, оцінних уявленнях у результаті взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу та виступає складовою частиною соціалізації людини.

Ціннісні орієнтації, як свідчать дані багатьох досліджень, пов'язані із провідним видом діяльності студента.

Інтеріоризація значущої діяльності і перехід її в ціннісні орієнтації та використання особистістю в якості регулятора соціальної поведінки проходить **дві фази**:

- соціальну орієнтацію;
- психологічну орієнтацію.

При соціальній орієнтації суспільні цінності доводяться до свідомості з метою переорієнтації загальних психологічних характеристик. В цьому випадку особистість не виступає активним учасником орієнтації, на неї впливає хтось інший.

При психологічній орієнтації спостерігається перебудова структури особистості, формування її ціннісних орієнтацій. Тут особистість виступає активною, є не тільки об'єктом впливу середовища, але і суб'єктом орієнтації. Психологічна орієнтація слідує за соціальною, її формування більш тривале та значно стійкіше, порівняно із соціальною.

У студентів-випускників в процесі інтеріоризації суспільних цінностей професії вчителя, спостерігається перехід соціальної орієнтації в психологічну, яка виражається в набутті студентами потреби відкривати нове в своїй професії, пошуку можливості і засобів пізнавальної діяльності.

Актуальним напрямком вивчення ціннісних орієнтацій молоді у ранньому юнацькому віці є з'ясування їх особливостей у сфері міжстатевої поведінки. **Ціннісні орієнтації**, фіксуючи від позитивного до негативного значення для індивіда об'єктів і явищ довкілля, **визначають**:

- критерії того, до чого слід прагнути і чого слід уникати;

- *основи ставлення цілей і пошуку засобів їх реалізації;*
- *мотивацію соціальної поведінки;*
- *певну усталеність поведінки і можливість її передбачення.*

Виявлено такі відмінності у змісті та структурі ціннісних орієнтацій юнаків та дівчат з різними формами міжстатевої поведінки: у юнаків без досвіду сексуальних стосунків серед **термінальних цінностей** переважають «активне діяльне життя» і «пізнання», а **серед інструментальних** – цінності, пов'язані з соціально значущими якостями особистості, тобто у них переважають емоції самоствердження через пізнання.

Ціннісні орієнтації юнаків з досвідом статевих стосунків характеризуються тим, що серед термінальних цінностей вони виділяють «кохання» (фізичний бік сексуальності) та «матеріально забезпечене життя», а серед інструментальних – ті риси, які ведуть до них – зовнішня самовпевненість і т.п.), тобто самоствердження через матеріальне придбання та накопичення.

На основі цього виділяються **суттєві характеристики** ціннісних орієнтацій, які можуть стати теоретичною базою вивчення ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат:

- 1) в основі ЦО лежать суб'єктивно обрані і прийняті до дії значущі для особистості цінності;
- 2) ціннісні орієнтації знаходять своє вираження у цілях поведінки і діяльності, а також у засобах їх досягнення, стають мотивами вибору відповідного способу дій;
- 3) ціннісні орієнтації виступають як схильність до дії певним чином, складають вищий ієрархічний рівень диспозиційних утворень особистості, завдяки чому відіграють роль внутрішніх регуляторів поведінки;
- 4) внутрішнім змістом ціннісних орієнтацій виступають особистісні смисли, які проявляються в особистісних установах, у готовності діяти певним чином.

Численні дослідження показують, що в юнацькому віці ціннісні орієнтації характеризуються динамічністю та нестійкістю. Диференціація як психологічний механізм ціннісних орієнтацій у старшокласників повністю ще не сформована.

Рівень сформованості ціннісних орієнтацій впливає на вибір діяльності і мотиви спілкування. Виступаючи системоутворюючим фактором соціально активної позиції молодого людини, **ціннісні орієнтації** впливають на взаємозв'язок її потреб та розвиток і формування особистості, на вибір життєвого шляху.

Студентські роки пов'язані з пошуками життєвих планів, насичені роздумами, повні оцінок і переоцінок, захоплень і розчарувань. Молода людина постійно прагне осмислити оточуючі події, утвердити своє, особистісне світорозуміння. *Життєва орієнтація, як один із видів ціннісних орієнтацій, займає одне з центральних місць у визначеному способі життя людей, закріплюючи в ньому ієрархію видів діяльності, залежну від об'єктивних умов.*

Студентській молоді притаманні **6 груп** ціннісних орієнтацій, спрямованих на різні сторони вищої освіти, праці і професії:

- 1) *статусна* (кар'єра, визнання в суспільстві, престиж, визнання серед оточуючих);
- 2) *на самовираження в праці* (творчість, саморозвиток, розвиток особистості, професійне зростання);
- 3) *споживацька* (матеріальне благополуччя);
- 4) *на індивідуальне самовдосконалення* (самовдосконалення, розвиток особистості, інтелігентність);
- 5) *альтруїстична, на користь суспільству* (спілкування в процесі праці);
- 6) *на професійну діяльність*.

За результатами нашого дослідження, для першокурсників більш значущою виступає сама професія, вони прагнуть принести більше користі суспільству. Випускні курси більше уваги приділяють матеріальній стороні життя.

Центральними ціннісними феноменами в структурі суб'єктивних цінностей студентства виступають *життєві орієнтації на спілкування* (пов'язує такі ціннісні уявлення як «матеріальна забезпеченість», «бажана професія» і «самовдосконалення») і *на захоплення* («кар'єра», «престиж», «статус», «матеріальна забезпеченість» і «самостійність»).

На першому курсі має місце орієнтація на спілкування на різних рівнях. До випускного курсу дана орієнтація для певної частини молоді деталізується і конкретизується, а саме: 1) спілкування дозвіляєвого характеру, 2) спілкування з коханою людиною.

У першокурсників друге місце посідає орієнтація на професію і задоволення пізнавальних потреб, а п'яте – орієнтація на суспільну роботу. На випускному курсі провідною є орієнтація на задоволення пізнавальних потреб і тільки незначною мірою – оволодіння спеціальністю. До моменту закінчення вузу всі проблеми, пов'язані з оволодінням спеціальністю, розглядаються під децю іншим кутом: сама професія вже не так цікавить (вона вже вибрана, нею більш чи менш задоволені, набутий

певний запас знань і навичок), а на перший план виступають обставини, що мають прямий вплив на працевлаштування. Вже на першому курсі проявляється врахування соціального статусу спеціаліста. Серед цінностей, яким приділяється значна увага, знаходяться, як для першокурсників, так і для випускників, цінності самовираження?»).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Що ви розумієте під ціннісною орієнтацією особистості майбутнього вчителя?*
2. *Яка роль системи ціннісних орієнтацій в житті людини?*
3. *Назвіть мотиви вибору професії педагога.*
4. *Які групи студентської молоді можна виділити на основі вивчення професійно-ціннісних орієнтацій?*
5. *Що таке «ювенізація»?*
6. *Назвіть 6 груп ціннісних орієнтацій студентської молоді, спрямованих на різні сторони вищої освіти, праці і професії.*

ТЕМА 5. Особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів

- 5.1. *Зв'язок спрямованості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя з загальним рівнем самоактуалізації його особистості.*
- 5.2. *Залежність змісту ціннісних орієнтацій від рівня професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя.*

5.1. ЗВ'ЯЗОК СПРЯМОВАНОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ З ЗАГАЛЬНИМ РІВНЕМ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ

Представники гуманістичної психології розглядають ціннісні орієнтації як один з показників самоактуалізації особистості.

Самоактуалізація особистості – це складний саморух до повного розкриття власних можливостей та здібностей, який відбувається протягом всього життя та має свої особливості на різних етапах особистісного та професійного становлення.

Рівень самоактуалізації визначає особистісно-професійне зростання майбутнього спеціаліста. Саме самоаналіз, самоусвідомлення та само-вдосконалення забезпечують подальшу інтеграцію особистості вчителів на більш високому рівні розвитку.

Саме прагнення до самоактуалізації мотивує особистість до розвитку і вияву своїх можливостей, робить її вільною у виборі власного життєвого шляху. Крім того, реалізація потенцій людини робить її психологічно зрілою, здатною до творчості.

Самоактуалізація особистості впливає на рівень підготовки майбутнього професіонала. *Усвідомлення майбутніми вчителями завдань та вимог професії, а також своїх особистісних характеристик та їх відповідність вимогам вчительської діяльності виступають важливою умовою особистісно-професійного зростання студента педвузу.*

«Опитувальник особистісної орієнтації» І.Шострома (Personal Orientation Inventory, POI) дає можливість кількісно виміряти шкалу цінностей та порівняти її з загальним індексом самоактуалізації особистості.

Опитувальник включає в себе 14 шкал: 1) орієнтації в часі, 2) підтримки, 3) ціннісної орієнтації, 4) гнучкості поведінки, 5) сензитивності, 6) спонтанності, 7) самоповаги, 8) самоприйняття, 9) визначення погляду на природу людини, мужності і жіночності, 10) синергічності, 11) прийняття агресії, 12) контактності, 13) пізнавальних потреб, 14) креативності.

Тест демонструє ретестову надійність в різноманітних пробах, хоча коефіцієнти для визначення субшкал в певних дослідженнях були отримані від низьких до середніх. Що стосується валідності, дослідження показують, що тест тісно диференціює людей, віднесених персонологами в різні групи за критерієм самоактуалізації або несамоактуалізації.

Дослідники вважають, що величина 0,5 є нормою, яку можна вважати середнім рівнем розвитку самоактуалізації особистості. Відповідно, цифри нижче середнього і вище середнього трактувалися як низький, нижче середнього, середній, вище середнього і високий рівень.

Результати нашого дослідження показують відмінності в рівнях самоактуалізації особистості студентів-вчителів першого і випускного курсів. На першому курсі зафіксовано лише низький, нижче середнього, середній та вище середнього рівні самоактуалізації. На 5 курсі зафіксовано всі рівні самоактуалізації особистості. Водночас, студентів з високим рівнем виявлено невеликий відсоток – 5,26%. Студентів з вище середнього та низьким рівнем самоактуалізації виявлено значно менше.

Таким чином, це свідчить, на нашу думку, про те, що *навчально-виховний процес вузу, спрямований на професійне становлення майбутнього спеціаліста, позитивно впливає на загальні показники самоактуалізації особистості.*

До ієрархії цінностей студентів з високим рівнем самоактуалізації входять:

- свобода, незалежність;
- активне діяльне життя;
- чиста совість, чесне життя;
- матеріально забезпечене життя; здоров'я;
- повага оточуючих;
- розширення своєї освіти, кругозору;
- цікава робота.

Отже, досліджувані з високим рівнем самоактуалізації надають перевагу **духовним** ціннісним орієнтаціям: «чиста совість, чесне життя», «повага оточуючих», «свобода, незалежність».

У респондентів даної групи наявні і ціннісні орієнтації **самовдосконалення** («розширення своєї освіти, кругозору») та простежується орієнтація на загальнолюдські ЦО, що відповідає ідеалу самоактуалізованої особистості.

Порівнюючи ієрархію ціннісних орієнтацій студентів з вище середнього та середнім рівнями самоактуалізації особливих відмін-

ностей в залежності від курсу навчання ми не помітили. Очолюють ієрархію, як свідчать відповіді, **загальнолюдські** ціннісні орієнтації:

- здоров'я,
- щасливе сімейне життя,
- матеріально забезпечене життя,
- наявність вірних друзів.

Ми виявили також у даних студентів **професійні цінності**, а саме: «цікава робота», «спілкування з дітьми», «успіх у кар'єрі». Наявні **альтруїстичні** ціннісні орієнтації: «мирне становище в країні», «чесне життя». Серед цінностей, що є пріоритетними для сучасних студентів, переважають **духовні** ціннісні орієнтації: «спілкування з людьми», «мистецтво», «повага оточуючих», «чиста совість», «віра».

У студентів з нище середнього та низьким рівнями самоактуалізації особистості переважають **загальнолюдські** (життєві, особистісні) ціннісні орієнтації.

Таким чином, нами доведено, що **між рівнем самоактуалізації особистості і змістовною спрямованістю** ціннісних орієнтацій **існує певний зв'язок**. Зокрема, у студентів з високим, вище середнього та середнім рівнем самоактуалізації ми виявили співпадання загальнолюдських, професійних цінностей, наявність альтруїстичних цінностей, акцент на духовні цінності, тобто переважання гуманістично-демократичної спрямованості системи ціннісних орієнтацій.

Було проведено аналіз ієрархії запропонованих в шкалі ціннісних орієнтацій запитальника для студентів першого та випускного курсів.

Для першокурсників найбільш значущими виявились:

- 1) я легко відрізняю кохання від простого сексуального захоплення;
- 2) я ніколи не боюсь бути самим собою;
- 3) не лише честолюбиві люди думають про свої позитивні якості;
- 4) більша частина того, що я роблю, приносить мені задоволення;
- 5) я впевнений в собі.

Випускники виділили ті ж самі ціннісні орієнтації, змінивши лише ранг кожної з них.

Як бачимо, **очолюють ієрархію цінності, що вказують на загальнолюдські, особистісні, ціннісні орієнтації (любов), духовні ціннісні орієнтації (задоволення від роботи) та пов'язані з особистісним зростанням студента-першокурсника, а саме: впевненість в собі (статусні ціннісні орієнтації), сміливість бути самим собою.**

При порівняльному аналізі питань шкали ціннісних орієнтацій в залежності від рівня самоактуалізації нами суттєвих відмінностей

не виявлено. Однак, студенти з низьким показником рівня самоактуалізації особистості опосередковано показали у своїх відповідях невміння ґрунтовно приймати рішення. Рівень самоаналізу низький при високій самооцінці (ніколи не боюсь бути самим собою), що зумовлює некритичну впевненість в собі та імпульсивну спонтанність поведінки. А це все в сукупності і зумовлює низький рівень самооцінки, оскільки низький рівень самоусвідомлення обмежує особистість в планах і засобах самовиховання і саморозвитку.

Аналіз цінностей, які зафіксовані в питаннях опитувальника, показав, що у студентів з показниками самоактуалізації вище норми зростає впевненість в собі (в обох групах ця цінність зайняла перше місце), прагнення до самостійності та критичної оцінки подій і вчинків як своїх, так і інших людей.

У студентів з низьким рівнем самоактуалізації значно знижується впевненість в розрізненні загальнолюдських цінностей, адекватність у сприйманні інших людей, самокритичність. Однак, це не заважає їм «жити з відчуттям щастя», що свідчить про низький рівень самоаналізу та самокритичності.

Таким чином, виявлений зв'язок між загальним рівнем самоактуалізації особистості та змістом ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів проявляється в тому, що студенти з більш високим індексом самоактуалізації особистості більш реально сприймають докільця і характеризують його таким як воно є, а не таким, яким хотілося би його бачити. Вони менш емоційні та більш об'єктивні в своєму сприйманні, не бояться зізнатися, що не мають однозначних рішень з якихось питань чи поглядів на життя. Студенти цієї групи приймають себе в основному такими, якими вони є, проте, бачать свої недоліки і шляхи самовдосконалення. Ці показники і є власне ознаками самоактуалізованої особистості достатньо високого рівня, що дозволяє їм свідомо та цілеспрямовано здійснювати власне професійне становлення.

У студентів даної групи, крім загальнолюдських (особистісних), духовних, статусних, моральних ціннісних орієнтацій, виявлено і альтруїстичні ЦО («захищаючи власні інтереси, люди, звичайно, не забувають про інтереси оточуючих»), що одночасно є свідченням позитивних ціннісних орієнтацій випускника не тільки як особистості взагалі, але і як спеціаліста – педагога.

Як бачимо, простежується чіткий зв'язок між індексами самоактуалізації особистості та шкали ціннісних орієнтацій. Так, студенти з високим рівнем самоактуалізації показують високий індекс

шкали ціннісних орієнтацій, з середнім – середній, з низьким – низький. Отже, чим вище рівень самоактуалізації особистості, тим вищий індекс шкали ціннісних орієнтацій.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок про те, що **зміст ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з загальними характеристиками самоактуалізації особистості майбутніх вчителів: чим вищий рівень самоактуалізації, тим більш вони приймають професійні, моральні і духовні цінності.**

Водночас, виявлена незначна динаміка самоактуалізації особистості майбутнього вчителя впродовж навчання в вузі є свідченням і недостатнього розширення та формування ціннісних орієнтацій в навчально-виховному процесі та призводить до висновку про необхідність організації цілеспрямованої роботи в цьому напрямку.

5.2. ЗАЛЕЖНІСТЬ ЗМІСТУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВІД РІВНЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Від того, яку роль в професійній спрямованості особистості студента педвузу будуть займати професійні ідеали, залежить успішність їх професійної підготовки.

При аналізі змісту професійно-педагогічних ідеалів студента педвузу обов'язковим її компонентом є високі моральні якості людини. Порівняння ідеалів студентів молодших і старших курсів показує підвищення усвідомлення моральних якостей в процесі навчання у вузі.

Студенти педвузу орієнтуються, *в першу чергу*, на такі якості особистості вчителя, як **любов до дітей, справедливість, чесність, чуйність, увага, охайність в роботі, доброзичливість**. Студенти достатньою мірою усвідомлюють лише на випускному курсі, що успіх майбутньої роботи значною мірою визначається їх особистісними якостями.

При розгляді ціннісно-моральної орієнтації важливого значення набуває проблема справедливості. Вона є однією з центральних в етиці професійного самовизначення і часто саме несправедливість в оплаті праці дезорієнтує багатьох молодих людей при виборі професії, змушуючи їх відмовлятися від своїх першочергових професійних ідеалів на користь більш вигідних.

Педагогічну спрямованість особистості вчителя обумовлюють ціннісні орієнтації:

- на себе;
- на засоби педагогічного впливу;

- на учня, дитячий колектив,
- на цілі педагогічної діяльності.

Нова модель вчителя передбачає розвиненість гуманістично спрямованої системи ціннісних орієнтацій, що забезпечують успішну аксіологічну діяльність і формування світоглядних позицій:

- наявність чіткої системи індивідуальних норм поведінки
- наявність індивідуальних методів педагогічної діяльності;
- сформованість соціальних почуттів, які обумовлюють емоційну активність і визначають особистісний зміст педагогічної діяльності.

Корекція ціннісної свідомості педагога шляхом формування екологічно виправданих ціннісних орієнтацій відбувається у безпосередній залежності від орієнтацій на спеціальність.

Стрижнем і одночасно динамічним початком системи професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є його ставлення до своїх особистісно-професійних особливостей.

Професійна підготовка вчителя має здійснюватися не як спрямований зовні потік стимулів-подразників дидактичного характеру, а як актуалізація потенційних професійних можливостей особистості і розвиток їх до рівня зрілості.

Для управління і самоуправління процесом формування спеціаліста-вчителя необхідно, щоб і студент, і викладач подумки звертались до мети своєї діяльності. Щоб ця мета-результат була розкрита, слід розробити перелік якостей випускника-спеціаліста, які потрібно сформулювати за роки перебування студента у вузі.

В структурі особистості вчителя велике місце займає **пізнавальна спрямованість**. Ніякий вуз не в змозі навчити своїх випускників всьому і на всі випадки життя. Але він може і зобов'язаний озброїти студента досвідом і методологією наукового пізнання. Серед факторів, які визначають пізнавальну спрямованість особистості і шляхи її подальшого розвитку, велике місце **належить мотивації навчання**.

Таким чином, *особистість вчителя являє собою не сукупність властивостей і характеристик, а єдине цілісне утворення, логічним центром і основою якого є мотиваційна сфера, що визначає її ідейну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість.*

Ідейна спрямованість включає в себе:

- світогляд;
- ідейну переконаність;
- соціальні потреби, ЦО;
- усвідомлення суспільного обов'язку і громадянської відповідальності;
- суспільно-політичну активність.

До професійно-педагогічної спрямованості входить:

- інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною роботою;
- психолого-педагогічна спостережливість;
- педагогічний такт;
- організаторські здібності;
- справедливість, комунікативність;
- врівноваженість, витримка, самооцінка;
- професійна працездатність.

Пізнавальну спрямованість складає:

- наукова ерудиція;
- духовні, перш за все пізнавальні, потреби і інтереси;
- інтелектуальна активність;
- почуття нового;
- готовність до педагогічної самоосвіти.

Названі види спрямованості визначають світогляд, моральні і ціннісні орієнтації педагога, відіграють активну творчу роль у формуванні у нього професійно обумовлених здібностей, властивостей і характеристик.

Студенти всіх курсів високо оцінюють такі якості вчителя:

- 1) любов до дітей, захопленість педагогічною діяльністю;
- 2) розвинутий розум, знання.

Першокурсники виділяють серед основних якостей вчителя: справедливість, тактовність, врівноваженість, терпіння і витримку. На їх думку, вчитель повинен багато знати, тобто бути ерудованим, всім цікавитися, бути цілеспрямованим, вольовим, в міру суворим і вимогливим, активним, вміти вести за собою і в той же час бути демократичним, доброзичливим, терпеливим, тактовним, винахідливим, життєрадісним.

Найменш сформованими якостями у студентів є: педагогічний такт, організаторські здібності, педагогічна уява, наполегливість, цілеспрямованість.

На середньому рівні знаходяться – любов до дітей, захоплення педагогічною діяльністю, справедливість, комунікативність, педагогічна спостережливість.

В третю групу, з високим рівнем сформованості, входять: врівноваженість, витримка, професійна працездатність.

Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та реальної професійної підготовки вчителів зробила В.А.Семиченко.

У дослідженні брали участь студенти з чіткою професійною спрямованістю на педагогічну працю. Відповіді були згруповані у

відповідності до того узагальненого змісту, який вони мають у системі життєвих цінностей індивіда. Це:

- поточне пізнання (задоволення пізнавальних інтересів, отримання цікавої інформації, насолода від самого процесу пізнання);
- перспективне пізнання (нагромадження інформації, необхідної для подальшого життя, розвиток пізнавальних можливостей);
- професіоналізація (отримання професійної кваліфікації, закладання основ майбутньої успішної діяльності за обраним профілем);
- соціалізація (оволодіння нормами та правилами життя у суспільстві);
- особистісний розвиток, спілкування (безпосередня взаємодія з іншими студентами);
- формальний аспект (отримання високих оцінок, питання матеріального забезпечення та кар'єри в майбутньому);
- зовнішній вплив (відповідальність перед батьками, вимоги викладачів).

Вже на другому курсі у студентів відбувається переоцінка цінностей. Якщо першокурсники вчаться переважно тому, що їх приваблює майже вся «палітра» можливостей системи навчання у вузі, то другокурсники починають шукати додаткових цінностей. Найчастіше це забезпечується шляхом активного занурення в нове культурне та соціальне середовище. Навчання як система, що потенційно покликана забезпечувати найсуттєвіші індивідуальні потреби юнацтва на даний період життя, знижує свій вплив на суб'єктивне значення, а провідні детермінанти (найпривабливіші фактори) відступають за межі суто навчальної діяльності. До четвертого курсу ця «ціннісна криза» закінчується, студент начебто знову відкриває для себе цінності навчання. Починається інтенсивне «занурення» у навчальний процес, відкриття навчальних предметів як цікавих (значне підвищення показника поточного пізнання). Але ці знання залишаються самодостатньою цінністю, бо показник перспективного пізнання майже не змінюється.

Умовно можна сказати, що студент здійснює пізнавальну діяльність задля безпосередніх потреб, а фактор професіоналізації розвивається відокремлено, як бажане майбутнє, але не підкріплене у сьогоденній навчальній діяльності, оскільки між ними відсутня перехідна ланка – розвиток пізнавальних можливостей для забезпечення самостійної дослідницької діяльності (соціального та професійного середовища) в майбутньому.

Одночасно значно зростає суб'єктивна цінність соціалізації, тобто оволодіння нормами взаємодії з іншими людьми, підготовка до

вступу в певне соціальне оточення. Рівень «відкриття» студентами цього аспекту свого подальшого життя навіть перевищує актуальність професіоналізації, хоча саме цей фактор у сучасному вузі вважається офіційно провідним. На жаль, окремі напрями індивідуальних змін, ті цілі й цінності, що приймаються студентами як значущі, при існуючих формах роботи не інтегруються в цілісну систему професійного становлення.

Водночас помітно знижується значущість формального фактора та слабкішає фактор зовнішнього впливу. Але стверджувати, що це прогресивна тенденція, не можна. Бо за цим може приховуватись розчарованість студентів у реальних перспективах майбутньої діяльності (матеріальний добробут, підвищення професійного рівня, кар'єра).

Проблема ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя розглядалась опосередковано і в роботах, присвячених виховним аспектам в їх професійній підготовці.

Специфічною особливістю виховання студентів педагогічних навчальних закладів є те, що воно ставить такі головні цілі:

- 1) досягти якнайкращого виховання майбутніх вчителів, бо вихователь сам повинен бути добре вихованим;
- 2) підготувати студентів до виховної роботи з дітьми, підлітками, молоддю та дорослими.

Ефективність цієї роботи зі студентською молоддю залежить від того, наскільки зовнішні виховні впливи на майбутнього педагога відповідають завданням та змісту його самовиховання, що в традиційній виховній практиці недооцінювалось. Оптимальним варіантом організації співпраці вихователя з вихованцем приймається такий, де «внутрішні» зусилля студента, спрямовані на оволодіння певними людськими цінностями, посилюються завдяки «зовнішнім впливам» на нього викладача. «Зовнішні впливи» – це створення умов, що сприяють оволодінню студентом тими чи іншими людськими цінностями або виховним ідеалом в цілому. Для того, щоб створити такі умови, необхідно знати, якими виховними ідеалами керуються студенти, на які людські цінності орієнтуються.

Для першокурсників, наприклад, за даними дослідження Р.П.Скульського, є такі цінності: доброта (74,1%); чесність (62,1%); справедливість (34,5%); щирість (25,9%); порядність (20,7%) [186].

Серед цінностей, що мають децю нижчий рейтинг, студенти виділили: любов (19,1%); людяність та взаєморозуміння (по 15,5%); вірність (13,8%); чуйність (12,1%); здатність до взаємоповаги та відвертість (по 10,3%).

Лише 22,4% респондентів до числа пріоритетних цінностей віднесли інтелектуальні якості, 5,2% – здоров'я людини.

На жаль, серед пріоритетних цінностей немає тих, що свідчили б про професійні орієнтири майбутніх вчителів (наприклад, професійні знання, вміння, здібності та ін.). Те ж саме стосується й громадянського статусу студентської молоді. Значна частина респондентів не в змозі визначити цінності, якими вони прагнуть оволодіти.

У визначенні виховного ідеалу та виробленні відповідних орієнтирів самовиховання випускники загальноосвітніх шкіл, як правило, керуються вузьким індивідуально-особистісним підходом і практично не усвідомлюють себе в системі таких спільнот, як сім'я, трудовий колектив, нація.

Дуже важливо, щоб майбутній педагог глибоко усвідомив свій професійний ідеал як своєрідну модель, на яку орієнтуватися в процесі навчання та самоосвіти, виховання та самовиховання. При цьому особливої уваги потребує питання про значення загальнолюдських цінностей у професійній діяльності педагога?»).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Що таке самоактуалізація особистості?*
2. *Яким чином самоактуалізація впливає на рівень підготовки майбутнього професіонала?*
3. *Яка роль пізнавальної спрямованості в структурі особистості вчителя?*
4. *Що включає в себе ідейна спрямованість?*
5. *Що входить до професійно-педагогічної спрямованості?*
6. *Що складає пізнавальну спрямованість?*

ПРОГРАМОВАНІЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

1. Форма відношень між суб'єктом та об'єктом, яка допускає свідоме відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта. При цьому враховується, що дане поняття має здатність набувати значущості у суспільному житті й практиці людини. Дане означення розкриває поняття:
 - а) *цінність;*
 - б) *ціннісна орієнтація;*
 - в) *система цінностей;*
 - г) *система ціннісних орієнтацій.*
2. Засіб диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю, як стійке ставлення суб'єкта до об'єктів навколишнього середовища, яке формується в процесі свідомого вибору ним життєво-значущих для нього об'єктів. Джерелом формування даного поняття виступає змістожиттєва активність особистості, що визначає рівень її домагань та орієнтацію в процесі діяльності на досягнення конкретних цілей. Дане означення розкриває поняття:
 - а) *цінність;*
 - б) *ціннісна орієнтація;*
 - в) *система цінностей;*
 - г) *система ціннісних орієнтацій.*
3. Поняття використовується для позначення предметного втілення системи діяльності та суспільних відносин, які відбивають сутність життєдіяльності, конкретно-історичний образ життя конкретної соціальної спільноти. Даним поняттям є:
 - а) *цінність;*
 - б) *ціннісна орієнтація;*
 - в) *система цінностей;*
 - г) *система ціннісних орієнтацій.*
4. Результат індивідуального відбиття особистістю систем цінностей, які склалися у суспільстві. На основі даного поняття формуються та функціонують ціннісні орієнтації конкретної особистості. Дане означення визначає поняття:
 - а) *цінність;*
 - б) *ціннісна орієнтація;*
 - в) *система цінностей;*
 - г) *система ціннісних орієнтацій.*

5. Основні цілі людини, які відображають довготривалу життєву перспективу, те, до чого вона прагне зараз і в майбутньому. Дані цінності ніби визначають смисл життя особистості, вказують, що для неї є важливим, значущим, цінним. В цьому випадку йде мова про:
- а) термінальні цінності;*
 - б) інструментальні цінності.*
6. Цінності, що відображають засоби, які вибираються для досягнення цілей життя, виступають в якості засобу, за допомогою якого можна реалізувати певні цінності. Дані цінності є:
- а) термінальні;*
 - б) інструментальні.*
7. Цінності, що втілюються у найрізноманітніших виявах активності та самоактивності людини, спрямованих на утвердження у міжлюдських стосунках доброти, сумлінності, принциповості, непримиренному ставленні до фальші, лицемірства є:
- а) моральні;*
 - б) професійні;*
 - в) матеріальні;*
 - г) статусні.*
8. В зв'язку з соціально-економічною ситуацією в країні вирішальне значення для збереження людського в людині мають:
- а) духовні цінності;*
 - б) матеріальні цінності;*
 - в) загальнолюдські цінності;*
 - г) професійні цінності.*

Правильні відповіді: 1а, 2б, 3в, 4г, 5а, 6б, 7а, 8а.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА СПЕЦКУРСУ

Практична частина спецсемінару являє собою одну з модифікацій тренінгу, оскільки зберігає всі його ознаки: дотримання принципів групової роботи, спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в усвідомленні, переоцінці та розширенні цінностей, просторова організація, застосування активних методів групової роботи, об'єктивація суб'єктивних пошуків і емоцій, вербалізована рефлексія, клімат психологічної близькості.

Система вправ, диспутів, проблемних ситуацій підбиралась з врахуванням їх поступового ускладнення, змінення «Я-образу», оскільки з кожним заняттям виникало нове пізнавальне завдання, результатом якого на ранніх етапах була конкретизація уявлень про себе та свої ціннісні орієнтації, а на наступних – розширення території «Я», переоцінка цінностей, отримання нових смислів.

Досвід, набутий у навчально-тренувальних групах, створює певний соціально-психологічний «імунітет», який допомагає розв'язувати складні проблеми, що виникають у міжособистісному і професійному спілкуванні практично у кожній людині.

Вміння та навички, що формуються в штучно створеному соціально-психологічному середовищі, допомагають ефективно долати труднощі, збагачувати міжособистісні стосунки.

Провідним принципом організації соціально-психологічного тренінгу є *принцип діалогізації взаємодії*, тобто повноцінного міжособистісного спілкування, яке ґрунтується на повазі до чужої думки, довірі, звільненні учасників від взаємних підозр, нещирості, страху.

Рівень організації роботи значною мірою залежить від того, як практично реалізується *принцип психологічної події*. Суть його полягає в тому, що для досягнення позитивних особистісних змін, перебудови відносин інколи потрібні «гострі моменти потрясіння». А тому в навчально-тренувальній групі повинні використовуватись такі прийоми, як відкрите обговорення поведінки учасників, елементи психодрами.

Одним із головних є *принцип самодіагностики*, спровокованої групою для кожного з учасників і керівника. Останній включає в зміст занять запитання і вправи, розраховані на те, щоб кожен з учасників групи розповів про свої психологічні проблеми і запропонував шляхи їх практичного розв'язання.

Принцип натурної матеріалізації соціально-психологічних феноменів, що вивчаються. Завдяки його реалізації багато виявів людської психіки не тільки постають перед членами групи у вигляді теоретичних понять, а й стають надбанням їхнього практичного досвіду.

Яких же **головних норм і принципів** слід дотримуватись учасникам тренінгових занять?

- 1. Спілкування за принципом «тут і тепер».** Для багатьох учасників характерне прагнення відійти від реальних подій і повернутися до тих, які давно відбулися. У цьому випадку спрацьовує механізм психологічного захисту. Але головна ідея тренінгу полягає в тому, щоб кожний член групи зміг би побачити себе під час виконання вправ. Це досягається, зокрема, тим, що в групі існує інтенсивний зворотній зв'язок, який ґрунтується на довірливому міжособистісному спілкуванні.
- 2. Принцип персоніфікації висловлювань.** Добровільна відмова від безособових мовних форм, які допомагають у повсякденному спілкуванні приховувати власну позицію того, хто говорить, або ж уникати прямого висловлювання в небажаних випадках. Конкретно: замість висловлювань: «часто вважається...», «деякі вважають, що ...» у групі навчають говорити, використовуючи форми: «я вважаю, що ...» тощо.
- 3. Принцип наголошування мови почуттів.** Учасники групи мають наголошувати на емоційних станах і проявах (своїх власних і партнерів із групи) і під час зворотнього зв'язку, якщо це можливо, використовувати мову, яка фіксує такий стан. Прикладом бажаної форми мови є констатація типу: «Твоя манера говорити на підвищених тонах викликає у мене роздратування» і т.п. Для повсякденного спілкування звернення в подібній емоційно наголошеній манері не є типовим. Відповідно перед кожним учасником ставиться завдання перебудувати стиль свого спілкування і, зокрема, виробити вміння «впіймати», чітко ідентифікувати і адекватно висловити свої почуття.
- 4. Принцип активності.** Дотримання цього принципу є головною нормою поведінки у тренінгу. Це реальне включення кожного учасника до інтенсивної групової взаємодії з метою цілеспрямованого споглядання себе, партнера, групи загалом. У повсякденному житті людина часто під впливом різних обставин замикається в собі і концентрується лише на власних проблемах. Завдання полягає в тому, щоб допомогти їй навчитися поєднувати цю

зануреність у себе із активною включеністю в проблеми іншого, в аналіз групових процесів. На заняттях заохочується активна полеміка між усіма учасниками.

5. **Принцип довірливого спілкування.** Передбачає створення найсприятливіших умов для довірливого спілкування учасників тренінгу, забезпечує групову динаміку, значною мірою визначає результативність занять. Як найпростіший і перший крок до практичного створення – керівник пропонує прийняти єдину форму звернення один до одного на «ти». Це не тільки психологічно урівнює всіх членів групи, а й привносить певний елемент інтимності і довіри. Крім того, довірливість підтримується незаперечним правилом: «Говорити тільки правду, або хоча б не брехати».
6. **Принцип конфіденційності.** Його суть – «не виносити» зміст спілкування, що розвивається в процесі тренінгу, за межі групи. Це теж сприяє становленню довірливості, бо учасники впевнені, що зміст спілкування залишиться в рамках цієї групи, і тому легше включаються у відкритий, щирий контакт.

Потрібна для занять у групі атмосфера створюється мірою усвідомлення її учасниками позитивних аспектів своєї особистості, чому тут і приділяється особлива увага. Адже відкриття кожним у собі нових позитивних якостей надає впевненості і примножує сили для подальших конструктивних змін у собі.

Отже, **принципи та форми поведінки під час тренінгу:**

1. Звернення один до одного на «ти» й по імені.
2. Правило «тут і тепер».
3. Відвертість (не розкриття усіх таємниць, інтимних сторін життя, а відверте висловлення власної реакції на ситуацію «тут і тепер»), відверте висловлення про емоції та почуття, які переживаються у даний момент або з приводу певної ситуації.
4. Добровільність.
5. Сприймання себе та інших такими, якими вони є. Небажана категоризація учасників та матеріалу за принципом «добре – погано», «чорне – біле».
6. Не обговорювати подій, які обговорюються на тренінгу.
7. Щирість та чуйність у взаєминах.
8. Попередження про певні емоційні навантаження. Щоб не скривдити один одного, необхідно знаходити відповідні форми викладу інформації без знецінення змісту.

ЗАНЯТТЯ 1 (3 години). Пріоритетні цінності студентів

МЕТА: ознайомлення учасників тренінгу з принципами роботи групи і вироблення групових ритуалів, оволодіння ігровим стилем спілкування, визначення основних цінностей і ціннісних орієнтацій професії вчителя, виявлення пріоритетних цінностей кожного студента та ставлення кожного студента до власної системи ціннісних орієнтацій.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

Вироблення правил роботи в групі

Керівник коротко розкриває головні норми спілкування в групі.

Потім іде колективне обговорення і уточнення цих норм: щось можна додати, уточнити, виправити і в подальшій роботі користуватися тільки цими нормами спілкування (часто група виробляє своєрідні ритуали, які діють під час занять).

Вправа «Потиснемо руки»

Ведучий пропонує всім встати і привітатися, потискаючи руку і називаючи своє ім'я (тренінгове ім'я). Головне – привітатися з кожним. Після того, як вправа зроблена і всі стали в коло, ведучий запитує: «Подивіться один на одного уважно. Ви з усіма привіталися?». Якщо виявиться, що якась пара не привіталася, їм пропонують потиснути один одному руку. Після того, як усі сіли в коло, ведучий запитує в групі: «Як себе почуваєте?», «Можна розпочати роботу?». Можна запропонувати учасникам оцінити готовність до заняття за 10-бальною шкалою: 10 балів – повністю готовий працювати «тут і тепер»; 1 бал – зовсім не готовий. Після того як учасники оцінюють свою готовність, можна запитати у того, чия готовність найнижча: «Що треба зробити, щоб ваш стан змінився і ви могли розпочати заняття?».

Вправа спрямована на створення в групі більш розкутої атмосфери, на досягнення стану, який дозволив би ефективно працювати.

Знайомство

Усі учасники сідають у коло. Керівник роздає папір і ручки. Кожний учасник пише у верхній частині аркуша своє ім'я, потім ділить аркуш на дві частини вертикальною лінією. Ліву позначає «+», праву – «-». В лівій частині потрібно перелічити те, що особливо подобається в (в природі, людях, у собі), а в правій – те, що особливо неприємне для кожного в навколишньому світі.

Потім всі зачитують свої записи вголос.

Вправа «Хто я?»

У кожної людини є своя теорія щодо того, що саме робить її унікальною, єдиною у своєму роді, чим вона відрізняється від усіх інших людей. При цьому виникає запитання: чи поділяють оточуючі мою думку про себе? Якщо вони бачать мене інакше, то що лежить в основі їхнього сприймання та оцінки?

Візьміть кілька аркушів чистого паперу і напишіть на одному з них у правому верхньому куті те із своїх імен, до якого ви найбільше звикли (це може бути просто ім'я, ім'я та по-батькові, прізвище, зменшувальне ім'я). Після цього:

А. Дайте відповідь на запитання: «Хто я такий?». Зробіть це швидко, записуючи свої відповіді точно в такій формі, як вони зразу приходять в голову.

1. _____	6. _____
2. _____	7. _____
3. _____	8. _____
4. _____	9. _____
5. _____	10. _____

Б. Дайте відповідь на це ж питання так, як, на Вашу думку, про Вас сказали б Ваші батько чи мати (виберіть одного).

1. _____	6. _____
2. _____	7. _____
3. _____	8. _____
4. _____	9. _____
5. _____	10. _____

В. Дайте відповідь на це ж запитання так, як на Вашу думку, сказав би про Вас найкращий друг (подруга).

1. _____	6. _____
2. _____	7. _____
3. _____	8. _____
4. _____	9. _____
5. _____	10. _____

Тепер порівняйте ці набори відповідей і вкажіть у письмовій формі таке:

1. У чому полягає подібність?
2. Які відмінності?
3. Якщо є відмінності, то як Ви їх пояснюєте стосовно самого себе? Якою мірою Ви поводитье себе по-різному з різними людьми і які ролі берете на себе під час спілкування з різними людьми?

4. Яким чином ці відмінності пояснюються, виходячи з індивідуальних особливостей цих інших осіб, тобто як їх очікування формують ті судження про Вас, які Ви їм приписуєте?
5. Вкажіть, які 10 відповідей Вашої характеристики (пункт 1) стосувалися:
 - а) фізичних якостей (зовнішність, сила, здоров'я тощо),
 - б) психологічних особливостей (інтелект, емоційна сфера тощо),
 - в) соціальних ролей (професійна діяльність, сімейний стан тощо).

Тепер установіть черговість перерахування цих трьох груп якостей, яку Ви вважаєте доцільною. Чи залишаєтеся Ви тепер на своїй початковій позиції в складанні своєї самохарактеристики? Якщо ні, то запишіть новий порядок чергування якостей, названих Вами спочатку. Чи додалися, чи змінилися деякі з них і чим Ви це пояснюєте?

Якщо Ви виконали вправу, то написаний Вами підсумок є словесним визначенням Вашої Я-концепції, тобто відносно узгодженого і зафіксованого уявлення про самого себе.

Тут же зазначимо залежність Я-концепції від інших людей, які Вас сприймають, від варіанта свого імені, якому Ви надаєте перевагу і який багато в чому залежить від тих, хто Вас оточує.

Вправа «Ціннісні орієнтації» (за методикою М.Рокіча)

Пред'являється два списки цінностей (по 18 в кожному) або на листах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках учасник привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає надійніші результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція. «Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – записати їх по порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і вибравши ту, яка для вас найбільш значуща, запишіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значущості цінність і помістіть її за першою. Потім виконайте те ж зі всіма цінностями, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Працюйте без поспіху, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді. Кінцевий результат повинен відображати Вашу дійсну позицію».

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя),
- життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом),
- здоров'я (фізичне і психічне),
- цікава робота,
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві),
- любов (духовна і фізична близькість з улюбленою людиною),
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень),
- наявність хороших і вірних друзів,
- громадське визнання (пошана тих, що оточують, колективу, товаришів по роботі),
- пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток),
- продуктивність життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей),
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення),
- розваги (приємне, необтяжливе дозвілля, відсутність обов'язків),
- свобода (самостійність, незалежність в думках і вчинках),
- щасливе сімейне життя,
- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому),
- творчість (можливість творчої діяльності),
- впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б. (інструментальні цінності)

- акуратність (охайність), уміння тримати у порядку речі, порядок в справах,
- альтруїзм (безкорислива турбота про благо інших),
- вихованість (хороші манери),
- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання),
- життєрадісність (відчуття гумору),
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче),
- непримиренність до недоліків в собі й інших,
- освіченість (широта знань, висока загальна культура),
- раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, схвалювати обдумані, раціональні рішення),

- самоконтроль (стриманість, самодисципліна),
- сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів,
- тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами),
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки і недоліки),
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички),
- чесність (правдивість, щирість),
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність в роботі),
- чуйність (дбайливість).

Після цього учасники зачитують по 5 цінностей зі списку А і Б, а потім відповідають на наступні питання:

1. Як би Ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?
2. Як, на Вашу думку, це зробила б людина, що реалізувалась у житті?
3. Як зробили б це, на вашу думку, більшість людей?
4. Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому, через 5 або 10 років?

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх угруповання досліджуваним у змістовні блоки за різними ознаками. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації і особистого життя і т. д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності схвалення інших і т. д.

Вправа «Життєво-професійні цінності»

Студенти отримують список життєво-професійних цінностей, із якого потрібно вибрати 10 найголовніших для себе цінностей.

Список життєво-професійних цінностей

1. Активне діяльне життя.
2. Життєва мудрість.
3. Здоров'я.
4. Цікава робота.
5. Володіння методикою викладання.
6. Навчання в педвузі.
7. Матеріально забезпечене життя.
8. Наявність хороших та вірних друзів.
9. Хороша атмосфера на роботі.
10. Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег).

11. Пізнання (можливість розширення свого кругозору, освіти, загальної культури, інтелектуальний розвиток).
12. Братерство, рівні можливості для всіх, справедливість.
13. Самостійність як незалежність у судженнях і оцінках.
14. Свобода як незалежність у вчинках та діях.
15. Щасливе сімейне життя (у батьківській родині).
16. Творчість (можливість творчої діяльності).
17. Впевненість в собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).
18. Розваги (життя повне задоволення, розваг, приємне проведення часу).
19. Спілкування з колегами, учнями, батьками учнів.
20. Відчуття безпеки, захищеності.
21. Виховання дітей.
22. Вдячність батьків за учнів.
23. Боротьба з труднощами (подолання труднощів).
24. Спілкування з однодумцями.
25. Любов до іншої людини, секс.
26. Можливість бути самим собою, не кривити душею.
27. Любов до дітей.
28. Бажання залишити своєю роботою слід на землі.
29. Розуміння інших, любов до інших.
30. Реалізація та розвиток своїх здібностей.
31. Допомога дітям, батькам, чуйність.
32. Вміння розуміти дитину.
33. Пошук нових методів та засобів професійного зростання.
34. Почуття власної гідності.
35. Гарний зовнішній вигляд, охайність.
36. Майбутнє сімейне життя (окремо від батьків).

Студенти зачитують вголос перелік вибраних цінностей.

Потім відбувається колективне обговорення основних життєво-професійних цінностей.

Вправа «Основні цінності вчителя».

Студентам потрібно закінчити речення: *«Основними цінностями для вчителя повинні бути...».*

Для підвищення рівня усвідомлення висловленої інформації застосовуються прийоми активного слухання в формі дослівного чи майже дослівного повторення фрази студентом, що сидить зліва від її автора. Приблизно в такій формі він говорить: «Я зрозумів, що ти вва-

жаєш, що основними цінностями для вчителя повинні бути... (*перераховував вказані цінності*)».

Після цього перший підводить підсумок у вигляді речення: «Так, ти правильно (неправильно) зрозумів, що я вважаю, що основними цінностями для вчителя повинні бути...».

В обговоренні виділяються найбільш часто вживані цінності вчительської професії.

Вправа «Мої основні цінності»

Вправа спрямована на виявлення пріоритетних цінностей кожного студента. Аналогічно першій вправі проводиться робота із завершенням речення: «Для мене основними цінностями є...».

Вправа «Які цінності співпадають, а які не співпадають з цінностями вчителя»

Студенти аналізують співвідношення своїх цінностей з цінностями вчителя: «Мої цінності співпадають (не співпадають) з основними цінностями для вчителя».

Вправа «Рішуча розмова»

Емоційно-оцінний аспект ціннісних орієнтацій вивчається в формі виявлення ставлення кожного студента до своєї системи ціннісних орієнтацій («Я вважаю, що мої ціннісні орієнтації...», «Чому це так?») та мотиваційну спрямованість з точки зору того, прагне чи ні він щось виправити. Завершення речень проводиться аналогічно з попередніми вправами.

Список ціннісних орієнтацій, важливих для професії вчителя

На **першому** етапі роботи проводиться *дискусія* з метою виявлення колективної думки щодо ціннісних орієнтацій педагога. Будь-який член групи може *висловлюватися*, аргументувати свою думку. Нарешті *складається* довільний загальний список ціннісних орієнтацій, важливих для професії вчителя.

На **другому** етапі – кожний учасник заповнює вже свій аркуш, вказуючи цінності, які, на думку групи, є найважливішими для професії вчителя.

У цей ідеальний список можна включати й додаткові ціннісні орієнтації, важливі на думку учасника, але чомусь на підтриманні групою.

Потім всі оцінюють наявність цих цінностей у себе, використовуючи шкалу від 0 до 10 балів.

Після того, як всі зробили це, оцінний аркуш здається керівнику, бо він буде потрібний на наступному занятті.

Вправа «Кінець дня»

Сядьте так, щоб Вам було зручно, заплющіть очі, пригадайте все, що Ви робили сьогодні, в зворотньому порядку, починаючи з того моменту, як я закінчу говорити. Спробуйте пригадати якомога детальніше все, що відбувалося з Вами протягом дня, нічого не пояснюючи і не інтерпретуючи.

У свій час Арістотель у своїй уяві прокручував своєрідний фільм прожитого дня з початку і до кінця та навпаки. І так декілька разів.

Вправа, як правило, проводиться в кінці дня, перед тим як учасники будуть висловлювати своє враження від роботи, її виконання дозволяє краще запам'ятати й структурувати наступний життєвий досвід.

В кінці заняття підводився **підсумок** у вигляді відповідей кожного на запитання:

- 1) «що сподобалося мені на занятті?»,
- 2) «що не сподобалося на занятті?»,
- 3) «що нового дізнався?»,
- 4) «які висновки зробив для себе стосовно цінностей професії вчителя?».

Творча робота групи закінчується **заповненням анкети**, яка потрібна для того, щоб керівник міг спостерігати за розвитком групо-динамічних процесів.

Текст анкети:

Ім'я _____ Дата заняття _____

1. Сьогоднішнє спілкування справило на мене:
Велике враження 5 4 3 2 1 ніякого враження
2. Я відчував(ла) себе:
Вільно 5 4 3 2 1 скуто
3. Найбільший вплив на хід заняття, на мою думку, мали
 - а)
 - б)
 - в)
4. Особисто мені дуже заважала поведінка:
 - а)
 - б)
 - в)

Заповнені анкети здаються керівникові групи.

Наприкінці заняття вся група одержує **домашнє завдання**: «Згадайте якомога більше і запишіть ціннісні орієнтації близьких, друзів, учителів тощо».

Завершувати роботу доцільно вправами з емоційним навантаженням, наприклад, вправа «**Підсумок дня**»

Наприкінці заняття керівник встає, протягує вперед руку і говорить щось на зразок : «Мені було приємно працювати з вами!». Потім піднімається один з учасників і також говорить щось на зразок: «Дякую, всім дякую», і кладе свою руку на руку партнера. Так само роблять інші учасники. Коли праві руки будуть в усіх задіяні, за справу беруться ліві. Таким чином, кожен член тренінгової групи говорить у процесі виконання вправи двічі.

Після того, як всі висловилися і руки з'єднані, тренер говорить всім: «До побачення», група розходиться.

ЗАНЯТТЯ 2 (3 години). Усвідомлення студентами суперечності цінностей

МЕТА: визначення смислу життя як домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей, виявлення домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей, розширення та переоцінка цінностей студентів через усвідомлення ними суперечності між реальним та уявним смислом життя.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

Перед його початком використовуються індивідуальне привітання, а потім в колі – ритуал привітання групи.

Вправа «Мовчазне привітання»

Кожний учасник по черзі виходить у коло і мовчки вітається з усіма. Члени групи повторюють його привітання. Наступний учасник має привітатися з групою способом, який не використовувався. Після виконання вправи можна запитати у групи: «Як ви себе почуваете?», «Чиє привітання вам особливо запам'яталося і чому?».

Мета вправи – допомогти кожному учаснику абстрагуватися від проблем, зануритися у ситуацію «тут і тепер». Обговорення вітання, яке сподобалося, допомагає встановленню позитивного контакту при спілкуванні.

Вправа «Ток»

Ведучий пропонує всім взятися за руки, сидячи в колі. Після того, як всі взяли за руки, ведучий потискує руку того, хто сидить ліворуч. Той, отримавши потиск ведучого, потискує руку сусіду зліва і т.д. Потиск проводиться по всьому колу до того часу, поки ведучий не отримає потиск своєї правої руки від сусіда справа. Після цього ведучий говорить: «Заняття почалося».

Рефлексія минулого заняття

Студенти обговорюють минуле заняття, відповідаючи на запитання:

1. Що ви думаєте про минуле заняття?
2. Що було для Вас важливим?
3. Чого Ви навчилися?
4. Що Вам сподобалося?
5. Що залишилося незрозумілим?
6. Які є претензії до групи, конкретно до кого, до керівника?

Висловлювання носять добровільний характер.

Вправа «Ціннісні орієнтації друзів, вчителів, батьків»

Це перевірка домашнього завдання. Кожний учасник розповідає те, що він міг згадати, але обов'язково щиро. Не треба зачитувати, слід говорити. При цьому можна дивитися на того із групи, хто є найприємнішим у даний момент.

Обговорення *проблемних ситуацій*.

Ситуація 1. Чому горезвісний буриданівський віслюк, що розривався між двома копицями сіна, не міг зробити вибір і залишився голодним?

Керівник наочно демонструє становище людини з невизначеною системою пріоритетів в ціннісних орієнтаціях.

Ситуація 2. Чому головний герой фільму Г.Данелія «Осінній марафон», прагнучи сумістити різні сфери діяльності та цінності: працю, творчість, сім'ю, кохання, дружбу, зазнав краху у кожній іпостасі.

Керівник підводить групу до висновку, що оскільки кожна з цих сфер вимагає певної самовіддачі, індивід має зробити вибір, що для нього є найціннішим, найголовнішим, тому що суперечлива система цінностей виснажує людину та призводить до збайдужіння і втрати сенсу життя.

Ситуація 3. Дискусія щодо смислу життя як домінуючої спрямованості особистості на реалізацію певних життєвих цінностей.

В якості практичного завдання можна запропонувати відому притчу:

– У тачечника, який віз цеглу, запитали: «Що ти робиш?» – «Хіба не бачите? Везу тачку». Другий тачечник на це запитання відповів: «Я заробляю на життя собі і своїй родині». А третій гордо сказав: «Я будую Шартський собор».

Чому при зовнішній однаковості їхніх дій, вони відповіли по-різному?

Через аналіз цієї притчі керівник звертає увагу на те, що залежно від життєвих цінностей, їх смислу різною є повнота життя людей та міра їх самореалізації та задоволеності.

Після розгляду даної ситуації кожен по черзі відповідав на запитання:

1. «В чому смисл мого життя?»,
2. «Яка моя життєва місія?»

Ситуація 4. В якості ілюстративного матеріалу для дискусії пропонується аналіз сюжету фантастичної повісті Аркадія та Бориса Стругацьких «Машина бажань».

Герої повісті з ризиком для життя дістаються до зони, де здійснюються найпотемніші бажання. Але їх зупиняє дивна і страшна історія їх попередника Дикобраза – єдиного, хто побував у зоні, а після цього покінчив життя самогубством. Він йшов туди, аби повернути життя братові,

який загинув з його вини, але замість цього раптово розбагатів. «На цьому місці, – робить висновок один з героїв, Письменник, – ті твої бажання збудуться, які є твоєю натурою, сутністю! Про які ти й поняття не маєш, а вони у тобі сидять і все життя тобою керують» [202; 33-34].

Що можна сказати про реальний та уявний смисл життя?

Важливим для розширення та переоцінки цінностей студентів є усвідомлення ними суперечності між реальним та уявним смислом життя.

Ситуація 5. Обговорення проблеми «Смисл життя, смерть і безсмертя».

Розглядаються різні філософські та релігійні напрями та їх спроби «примирити» людину зі смертю, причини релігійності сучасної людини, матеріальний, історичний, біологічний та соціальний аспекти безсмертя.

Аналіз вислову В.Франкла «Життя перевершує себе не у «довжину» – у смислі самовідтворення, а у «висоту» – шляхом реалізації цінностей, або у «ширину», впливаючи на суспільство».

Керівник підводить студентів до усвідомлення сутності безсмертя батьків, вчителів через передачу своїх діянь, того якісного, що несуть вихованці у майбутню нескінченність життя.

Потім студенти дають відповідь на питання:

«Чому синонімом великих людей часто є слово «безсмертні»?»

Вправа «Головні ціннісні орієнтації»

Кожний член групи повинен розповісти про свої головні ціннісні орієнтації та цінності, про те, що він любить в собі, цінує, про те, що дає йому почуття внутрішньої впевненості і довіри до себе в різних життєвих ситуаціях. Не обов'язково говорити тільки про позитивні цінності, важливо підкреслити те, що може бути точкою опори у різні моменти життя. Ця вправа спрямована не тільки на визначення головних цінностей, а й на вміння думати про себе позитивно. Тому, виконуючи її, слід уникати будь-яких висловлювань про свої негативні сторони, помилки.

Керівник стежить, щоб не було самокритики.

Кожний бажаючий говорить про себе 3-4 хвилини. Якщо закінчив раніше, час, що залишився, належить йому. Це означає, що інші члени групи залишаються тільки слухачами, вони не можуть висловлюватися, уточнювати деталі, просити пояснень або доказів. Людина, яка говорить про себе, не повинна обґрунтовувати або пояснювати, чому вона вважає ті чи інші цінності своєю сильною стороною.

Потім починає говорити наступний, і так триває, доки не висловляться всі.

Потім керівник дає кожному аркуш паперу, олівці і пропонує спробувати назвати свої головні цінності, причому не тільки ті, що згадувались, а й інші, які кожний усвідомлює у себе.

Побачивши, що члени групи виконали вправу, керівник роздає їм аркуші паперу з переліком цінностей, важливих для професії вчителя, який був складений на першому занятті. Навпроти кожної цінності значилась цифра, за допомогою якої кожен оцінив наявність цих цінностей у себе. Керівник просить знову оцінити ті ж цінності, тобто поставити нову оцінку.

Після цього учасники тренінгу створюють групи з 2-3 чоловік (за симпатіями). Кожна з них знаходить місце, де ніхто не заважав би – адже потрібно обговорити, як, опираючись на головні цінності, зробити щось по-справжньому цінне. На це відводиться 30 хвилин. І ось всі знову повертаються до загального кола і розповідають один одному про те, як вони збираються використовувати головні цінності.

В кінці заняття проводиться анкетування за тією ж схемою, що і на попередньому занятті.

Текст анкети:

Ім'я _____ Дата заняття _____

1. Сьогоднішнє спілкування справило на мене:
Велике враження 5 4 3 2 1 ніякого враження
2. Я відчував(ла) себе:
Вільно 5 4 3 2 1 скуто
3. Найбільший вплив на хід заняття, на мою думку, мали
 - а)
 - б)
 - в)
4. Особисто мені дуже заважала поведінка:
 - а)
 - б)
 - в)

Заповнені анкети здаються керівникові групи.

Наприкінці заняття вся група одержує **домашнє завдання**: «Згадайте якомога більше і запишіть ваші ціннісні орієнтації, коли ви були учнями в школі».

Завершувати доцільно вправою «Підсумок дня», як і на першому занятті.

ЗАНЯТТЯ 3 (3 години). Професійні цінності майбутніх вчителів

МЕТА: виявлення професійних ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів, визначення власних професійних цінностей, усвідомлення значущості тих ціннісних орієнтацій, опора на які дозволила б розв'язати педагогічну задачу.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

Перед його початком використовуються індивідуальне привітання, а потім в колі – ритуал привітання групи.

Вправа «Побажання»

Керівник пропонує всім зробити побажання один одному на сьогоднішній день. Він перший підходить до одного з учасників, тисне йому руку і голосно говорить своє побажання. Той, в свою чергу, підходить до іншого учасника, говорить своє побажання і т.д., доки всі не отримають побажання.

Останній робить побажання викладачеві.

Після вправи керівник запитує:

1. Як ви себе почуваете?
2. Як ви себе почували, коли робили і коли отримували побажання на сьогоднішній день?
3. Які труднощі виникли в процесі виконання завдання?

Вправа «Ток» (див. заняття 2).

Рефлексія минулого заняття

Студенти обговорюють минуле заняття, відповідаючи на запитання:

1. Що ви думаєте про минуле заняття?
2. Що було для Вас важливим?
3. Чого Ви навчилися?
4. Що Вам сподобалося?
5. Що залишилося незрозумілим?
6. Які є претензії до групи, конкретно до кого, до керівника?

Як і на попередньому занятті зберігається принцип добровільності. Перевірка домашнього завдання.

Вправа «Педагогічні ситуації»

Інструкція: дана вправа дає можливість підготуватися до реальних педагогічних ситуацій, поставити студентів перед морально-ціннісним вибором та дозволяє опосередковано виявити професійні ціннісні орієнтації майбутніх вчителів. Давайте оберемо ці ситуації і програємо їх після обговорення, щоб визначити ефективне їх вирішення.

ТЕМА 1. Був я тоді молодим директором – нещодавно прийняв школу. Обходив свої «володіння» і в кабінеті історії звернув увагу на велику кількість поламаних стільців.

– На них не настачиш, – пояснив мені завідуючий кабінетом і почав довго і плутано розповідати, як погано поводять себе учні на уроках, як бешкетують на перервах, не бережуть шкільні меблі.

– Хто ж саме? – спитав я.

– Всі.

– Ну, якщо всі ламали, то й відповідати повинні всі, – вирішив я і запропонував учням, які були в кабінеті, відремонтувати зіпсовані меблі. Це рішення оголосив на нараді класних керівників. Реакція була, прямо скажемо, ненадихаюча.

– Чому мої повинні розплачуватися за інших? – обурилась одна вчителька. – Вони не ламали...

І всі разом накинулися на завідуючого кабінетом: «А для чого ви там? Як могли допустити?»

Мовчала лише одна Валентина Федорівна, класний керівник десятого. Сумним, нерозуміючим поглядом стежила вона за колегами, які сперечалися.

– Тобі що... – зауважив хтось із колег, – твій клас не вчиться в цьому кабінеті.

– Але ж збитки нанесено школі, – намагалася заперечити Валентина Федорівна, – відповідальність спільна.

Така ж розмова відбулася і в учкомі. І так само, як Валентина Федорівна на нараді класних керівників, мовчки стежили за суперечкою товаришів її десятикласники. Потім один з них попросив дозволу на хвилину вийти. І незабаром суперечка була перервана появою «представницької делегації» десятикласників.

Дівчина-староста попросила слова:

– Ми не вчимося в кабінеті історії, – мовила вона. – Але меблі полагодимо. Просимо дати на це тиждень.

Після уроків десятий клас відправився на станцію розвантажувати платформи з піском і щебінкою. А через кілька днів троє десятикласників разом із завгоспом школи поїхали до міста купувати нові стільці.

* * *

...Пам'ятаю таку сцену. Всі класи закінчували свою норму і чекали команди для від'їзду. Один лише сьомий затримався: бур'яниста дісталася їм ділянка.

Щоб прискорити від'їзд, прошу працюючих поряд дев'ятикласників допомогти молодшим.

– А чому ми?

– Вони і так втомилися, – втручається класний керівник. – Он яку норму здолали!

Після такої репліки стає зрозуміло, звідки у класу таке запитання: «А чому ми?»

Усе це почули десятикласники Валентини Федорівни і з веселими жартами попрямували на ділянку семикласників. Староста підходить до мене з проханням: відпустіть їх, якщо втомилися. Ми закінчимо.

Зіставте різні ціннісні орієнтації класних керівників при вирішенні завдань в учнівському колективі [52; 58-59].

ТЕМА 2. Іде урок у сільській школі. Вчителька викликає до дошки добре одягненого хлопця, дорікає: «Андрію, чому ти знову не вивчив урок? Хочеш залишитися на другий рік?»

Той і не думає ніяковіти:

– Ну то й що? Мій батько тільки п'ять класів закінчив, а двоє «Жигулів» стоять біля наших воріт, а не біля ваших...

Ситуація не з приємних. Вчителька то блідне, то червоніє, а хлопець хоч би що, ніби перемогу у двобої здобув.

Якої шкоди моральним цінностям дітей завдають батьки, влаштувавшись у житті на нетрудові доходи? [52, 86-87].

ТЕМА 3. Зібралися з дітьми у ліс. Дивлюся і не впізнаю їх: озброєні, як то кажуть, до зубів. У руках і за поясом сокири, ножі, з кишень стирчать рогатки. Не зразу добереш, куди це вони зібралися – чи на лісозаготівлю, чи на ведмедя.

– Нащо це вам? – запитую, обережно витягаючи у них з-за поясів сокири.

Дивуються.

– Як нащо? Дереву чим будемо рубати?

– А нащо їх рубати?

– Щоб багаття розвести, курінь поставити. Та мало що...

Ледве вдалося переконати учнів, що для багаття потрібні сухі гілки, курінь ставити зовсім не обов'язково, краще взяти з собою намети. І взагалі ліс треба берегти і охороняти.

– Що ж, тоді сидіти, склавши руки? – не розуміють учні.

Сидіти склавши руки не довелося. Було і веселе багаття, і смачний, приправлений димком, лісовий обід, й ігри, і пригоди, які можуть трапитися лише під час походу.

Уже виходячи з лісу, ми несподівано натрапили на грибне місце. Та яке! Білі здоровані-красені стояли, ніби на параді. Що змогли – розсовали у кишені, а всього зібрати так і не зуміли. Тільки вийшли на лісову стежку – літній незнайомиць назустріч. Іде з кошиком, ворушить паличкою мох, але бачить поганенько, весь час зачіпається валянками за грудки. Дід довго дивувався, дивлячись на нашу здобич. Звичайно, поцікавився, де це ми стільки назбирали.

Визнаю, у мене, завзятого грибника була велика спокуса ухильно відповісти, що ліс, мовляв, великий, і гриби ростуть скрізь, але учні випередили мене.

– А он, дідусю, у тому гайку, – показали вони старому, – там багато залишилось, ідіть швидше.

– От спасибі, синочки, – просяяв дідусь і потупцював до гайка.

Я довго дивився йому вслід. Було соромно. Адже тільки що вчив дітей доброти.

Які ЦО проявляються в позиції вчителя під час підготовки і проведення походу? [52; 88-89].

Студенти по черзі виконують роль вчителя, демонструючи своїм вибором власні професійні цінності.

В ході рольових ігор у учасників виникала потреба в тому, щоб цінності вчительської професії перетворились із явища «зовнішнього» в явище «внутрішнє», тобто стали їхніми власними, особистісними. Аналізуючи дії і поведінку вчителя та учнів, студенти усвідомлювали значущість тих ціннісних орієнтацій, опора на які дозволяла розв'язати педагогічні ситуації.

Вправа «Шукаю вчителя»

Інструкція. Будь-яка людина мріє про те, щоб мати хорошого вчителя. З цього моменту я стаю редактором особливої газети безкоштовних оголошень. Вона має назву «Шукаю вчителя». Кожний з вас може розмістити у газеті оголошення про пошук вчителя. У цьому оголошенні немає обмежень на кількість слів або розмір літер. Приймається будь-яка форма. Ви можете викласти увесь список вимог до кандидата у вчителі та можете намалювати його портрет. Можете розповісти про себе. Отже, зробіть оголошення таким, яким бажаєте. Варто пом'ятати, що оголошень про пошук вчителів дуже багато і вам потрібно потурбуватися, щоб саме ваше привернуло увагу.

Візьміть аркуші паперу, фломастери – творіть! Час на підготовку – 10 хвилин.

Після відведеного часу керівник пропонує розвішати аркуші на стінах. Підписувати їх не потрібно. Учасники групи мовчки читають оголошення. Кожний має право намалювати червоне коло на тому оголошенні, яке привернуло його увагу. Можна обмежити вибір таких оголошень, наприклад, трьома. Тепер можна зняти аркуші з оголошеннями. Порахуйте кількість червоних кілець на ваших листках. Нехай кожен за колом назве цифру.

Після цього – найважливіший момент гри. Керівник пропонує обговорити питання:

1. «Чим характерне оголошення, яке одержало найбільшу зацікавленість?»
2. «Що заважало вам виділити інші оголошення?» (мова про оголошення, які не отримали жодного вибору).

Учасники тренінгу приходять до висновку про найголовніші ціннісні орієнтації професії вчителя.

В кінці заняття підводився підсумок, при підведенні якого студенти давали відповідь на питання анкети.

Текст анкети:

Ім'я _____ Дата заняття _____

1. Сьогоднішнє спілкування справило на мене:
Велике враження 5 4 3 2 1 ніякого враження
2. Я відчував(ла) себе:
Вільно 5 4 3 2 1 скуто
3. Найбільший вплив на хід заняття, на мою думку, мали
 - а)
 - б)
 - в)
4. Особисто мені дуже заважала поведінка:
 - а)
 - б)
 - в)

Заповнені анкети здаються керівникові групи.

Наприкінці заняття вся група одержує **домашнє завдання**: «Згадайте якомога більше і запишіть ваші ціннісні орієнтації, як студента».

На завершення – вправа «**Підсумок дня**»

ЗАНЯТТЯ 4 (3 години). Становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів

МЕТА: при вирішенні педагогічних ситуацій з варіантами відповідей, вибираючи та обговорюючи доцільність одного з варіантів розв'язання конкретної ситуації, вибрати та усвідомити найголовніші ціннісні орієнтації професії вчителя, довести доцільність своєї думки щодо запропонованого варіанту розв'язання педагогічної ситуації, переконатися у правильності чи неправильності свого відношення до конкретної ситуації.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

Початок заняття. Як завжди, привітання, вправа «Ток»

Вправа «Подарунок»

Усі учасники по колу висловлюються: «Що хотів би я подарувати тому, хто сидить поруч?». Називається те, що могло б посправжньому порадувати людину. Той, кому «подарували», дякує і пояснює, чи справді він був би радий такому подарунку. Потім називає свій подарунок сусідові і т.д.

Рефлексія минулого заняття за принципом добровільності

Студенти обговорюють минуле заняття, відповідаючи на запитання:

1. Що ви думаєте про минуле заняття?
2. Що було для Вас важливим?
3. Чого Ви навчилися?
4. Що Вам сподобалося?
5. Що залишилося незрозумілим?
6. Які є претензії до групи, конкретно до кого, до керівника?

Вправа «Ціннісні орієнтації студентів», як перевірка домашнього завдання.

Вправа «Педагогічні ситуації з варіантами відповідей»

Інструкція. Пропонуються педагогічні ситуації з варіантами відповідей [139; 429-434]. Кожний студент висловлюється про вибір свого варіанту відповіді і його доцільність.

Ситуація 1. Ви приступили до проведення уроку, всі учні заспокоїлися, настала тиша, і раптом в класі хтось голосно засміявся. Коли ви, не встигнувши нічого сказати, питально і здивовано подивилися на учня, який засміявся, він, дивлячись вам прямо в очі, заявив: «Мені завжди смішно дивитися на вас і хочеться сміятися, коли ви починаєте вести заняття». Як ви відреагуєте на це?

Виберіть і відзначте відповідний варіант складної реакції з числа запропонованих нижче.

1. «Ось тобі і на!»
2. «А що тобі смішно?»
3. «Ну, і ради бога!»
4. «Ти що, дурник?»
5. «Люблю веселих людей».
6. «Я радий(а), що створюю у тебе веселий настрій».
7. _____

Ситуація 2. На самому початку заняття або вже після того, як ви провели декілька занять, учень заявляє вам: «Я не думаю, що ви, як педагог, зможете нас чомусь навчити».

Ваша реакція:

1. «Твоя справа – вчитися, а не учити вчителя».
2. «Таких, як ти, я, звичайно, нічому не зможу навчити».
3. «Можливо, тобі краще перейти в інший клас або вчитися у іншого вчителя?»
4. «Тобі просто не хочеться вчитися».
5. «Мені цікаво знати, чому ти так думаєш».
6. «Давай поговоримо про це докладніше. У моїй поведінці напевно, є щось таке, що наводить тебе на подібну думку».
7. _____

Ситуація 3. Вчитель дає учню завдання, а той не хоче його виконувати і при цьому заявляє: «Я не хочу це робити!» – Якою повинна бути реакція вчителя?

1. «Не хочеш – примусимо!»
2. «Для чого ж ти тоді прийшов вчитися?»
3. «Тим гірше для тебе, залишайся неуком. Твоя поведінка схоже на поведінку людини, яка на зло своїй особистості хотіла би відрізати собі ніс».
4. «Ти віддаєш собі звіт в тому, чим це може для тебе закінчитися?»
5. «Не міг би ти пояснити, чому?»
6. «Давай сядемо і обговоримо – можливо, ти і маєш рацію».
7. _____

Ситуація 4. Учень розчарований своїми учбовими успіхами, сумнівається в своїх здібностях і у тому, що йому коли-небудь вдасться, як слід зрозуміти і засвоїти матеріал, і говорить вчителю: «Як ви думаєте, чи вдасться мені коли-небудь вчитися на відмінно і не відставати від решти хлоп'ят в класі?» Що винен на це йому відповісти вчитель?

1. «Якщо чесно сказати – сумніваюся».
2. «О, так, звичайно, в цьому ти можеш не сумніватися».
3. «У тебе прекрасні здібності, і я пов'язую з тобою великі надії».
4. «Чому ти сумніваєшся в собі?»
5. «Давай поговоримо і з'ясуємо проблеми».
6. «Багато що залежить від того, як ми з тобою працюватимемо».
7. _____

Ситуація 5. Учень говорить вчителю: «На два найближчі уроки, які ви проводите, я не піду, оскільки в цей час хочу сходити на концерт молодіжного ансамблю (варіанти: погуляти з друзями, побувати на спортивних змаганнях як глядач, (Просто відпочити від школи)». – Як потрібно відповісти йому?

1. «Спробуй тільки!»
2. «Наступного разу тобі доведеться прийти в школу з батьками».
3. «Це – твоя справа, тобі ж складати іспит (залік). Доведеться все одно звітувати за пропущені заняття, я потім тебе обов'язково запитаю».
4. «Ти, мені здається, дуже несерйозно відносишся до занять».
5. «Можливо, тобі взагалі краще залишити школу?»
6. «А що ти збираєшся робити далі?»
7. «Мені цікаво знати, чому похід на концерт (прогулянка з друзями, участь у змаганнях) для тебе цікавіші, ніж заняття в школі».
8. «Я тебе розумію: відпочивати, ходити на концерти, бувати на змаганнях, спілкуватися з друзями дійсно цікавіше, ніж вчитися в школі. Але я, проте, хотів(а) б знати, чому це так важливо для тебе».
9. _____

Ситуація 6. Учень, побачивши вчителя, коли той увійшов до класу, говорить йому «Ви виглядаєте дуже стомленим». – Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Я думаю, що з твоєї сторони не дуже пристойно робити мені такі зауваження».
2. «Так, я погано себе відчуваю».
3. «Не хвилюйся про мене, краще на себе подивися».
4. «Я сьогодні погано спав, у мене багато роботи».
5. «Не турбуйся, це не перешкодить нашим заняттям».
6. «Ти – дуже уважний, спасибі за турботу!»
7. _____

Ситуація 7. «Я відчуваю, що заняття, які ви ведете, не допомагають мені», – говорить учень вчителю і додає: «Я взагалі думаю кинути заняття». – Як на це повинен відреагувати учитель:

1. «Перестань говорити дурощі!»
2. «Нічого собі, додумався!»
3. «Можливо, тобі знайти іншого вчителя?»
4. «Я хотів би докладніше знати, чому у тебе виникло таке бажання?»
5. «А що, якщо нам попрацювати разом над рішенням твоєї проблеми?»
6. «Можливо, твою проблему можна розв'язати якимось інакше?»
7. _____

Ситуація 8. Учень говорить вчителю, демонструючи зайву самовпевненість: «Немає нічого такого, що я не зумів би зробити, якби захотів. Зокрема мені нічого не вартує засвоїти і предмет, що викладається вами». – Якою повинна бути на це репліка вчителя?

1. «Ти дуже добре думаєш про себе».
2. «З твоїми-то здібностями? – Сумніваюся!»
3. «Ти, напевно, відчуваєш себе достатньо упевнено, якщо говориш так?»
4. «Не сумніваюся в цьому, оскільки знаю, що якщо ти захочеш, то у тебе все вийде».
5. «Це, напевно, викличе в тебе велику напругу».
6. «Зайва самовпевненість шкодить справі».
7. _____

Ситуація 9. У відповідь на відповідне зауваження вчителя учень говорить, що для того, щоб засвоїти навчальний предмет, йому не потрібно багато працювати: «Мене вважають достатньо здібною людиною». – Що повинен відповісти йому на це вчитель?

1. «Це думка, якій ти навряд відповідаєш».
2. «Ті труднощі, які ти дотепер відчував, і твої знання зовсім не свідчать про це».
3. «Багато людей вважають себе достатньо здібними, але далеко не всі насправді такими є».
4. «Я радий(а), що ти такого високої думки про себе».
5. «Це тим більше повинне примусити тебе докладати більше зусиль в навчанні».
6. «Це звучить так, як ніби ти сам не дуже віриш в свої здібності».
7. _____

Ситуація 10. Учень говорить вчителю: «Я знову забув принести зошит (виконати домашнє завдання і т.п.)». – Як слід на це відреагувати вчителю?

1. «Ну ось, знову!»
2. «Чи не здається тобі це проявом безвідповідальності?»
3. «Думаю, що тобі пора почати відноситися до справи серйозніше».
4. «Я хотів(а) б знати, чому?»
5. «У тебе, ймовірно, не було для цього можливості?»
6. «Як ти думаєш, чому я кожного разу нагадую про це?»
7. _____

Ситуація 11. Учень в розмові з вчителем говорить йому: «Я хотів би щоб ви відносилися до мене краще, ніж до інших учнів». Як повинен відповісти вчитель на таке прохання учня?

1. «Чому це я повинен відноситися до тебе краще, ніж до всіх інших?»
2. «Я зовсім не збираюся грати в улюбленчиків і фаворитів!
3. «Мені не подобаються люди, які заявляють так, як ти».
4. «Я хотів(а) б знати, чому я повинен(на) особливо виділяти тебе серед решти учнів?»
5. «Якби я тобі сказав(а), що люблю тебе більше, ніж інших учнів, то ти відчував би себе від цього краще?»
6. «Як ти думаєш, як насправді я до тебе відношуся?»
7. _____

Ситуація 12. Учень, виражає вчителю свої сумніви з приводу можливості доброго засвоєння предмету, що викладається ним говорить: «Я сказав вам про те, що мене турбує. Тепер ви скажіть, в чому причина цього і як мені бути далі?» – Що має на це відповісти вчитель?

1. «У тебе, як мені здається, комплекс неповноцінності».
2. «У тебе немає ніяких підстав для занепокоєння».
3. «Перш, ніж я зможу висловити обґрунтовану думку, мені необхідно краще розібратися в суті проблеми».
4. «Давай почекаємо, попрацюємо і повернемося до обговорення цієї проблеми через деякий час. Я думаю, що нам вдасться її вирішити».
5. «Я не готовий(а) зараз дати тобі точну відповідь, мені треба подумати».
6. «Не хвилюйся, і у мене свого часу нічого не виходило».
7. _____

Ситуація 13. Учень говорить вчителю: «Мені не подобається те, що ви говорите і захищате мене на заняттях». – Якою повинна бути відповідь вчителя?

1. «Це – погано».
2. «Ти, напевно, в цьому не розбираєшся».
3. «Я сподіваюся, що надалі, в процесі наших занять твоя думка зміниться».
4. «Чому?»
5. «А що ти сам готовий захищатися?»
6. «На смак і колір товариша немає».
7. «Як ти думаєш, чому я це говорю і захищаю?»
8. _____

Ситуація 14. Учень, явно демонструючи своє погане відношення до кого-небудь з товаришів по класу, говорить: «Я не хочу працювати (вчитися) разом з ним». Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Ну і що?»
2. «Нікуди не подінешся, все одно доведеться».
3. «Це погано з твого боку».
4. «Але він теж не захоче після цього працювати (вчитися) з тобою».
5. «Чому?»
6. «Я думаю, що ти не маєш рації».
7. _____ [139; 430].

В кінці підводився підсумок про найголовніші ціннісні орієнтації професії вчителя.

При вирішенні педагогічних ситуацій, вибираючи та обговорюючи доцільність одного з варіантів розв'язання конкретної ситуації, керівник підводить до висновку, що найголовнішими ЦО професії вчителя є:

- 1) взаєморозуміння та взаємоповага,
- 2) професіоналізм,
- 3) авторитет,
- 4) вміння володіти ситуацією,
- 5) справедливість, педагогічний такт, дотепність.

В ході занять студенти приходять до таких висновків:
– підтвердив своє розуміння цінностей професії вчителя;
– відчув себе в ролі вчителя;
– отримав певні навички, необхідні для професії вчителя;
– змінив погляди на ставлення вчителя до учнів.

Таким чином, якщо в пізнавальній частині практичного семінару студенти усвідомлюють пріоритетність ціннісних орієнтацій вчителя, зокрема таких, як любов до дітей, професіоналізм, взаєморозуміння, знання та покликання бути вчителем, чесність, доброта, то в практичній частині поведінкового аспекту, відчувши себе в ролі вчителя, вони виділяють такі ціннісні орієнтації, як взаєморозуміння та взаємоповага, професіоналізм, авторитет. Це дозволяє зробити висновок про те, що акцент у ціннісних орієнтаціях вчителя в розумінні студентів змістився на ті, які вимагають знання психології, особливо вікової і педагогічної.

Таким чином, в ході спецсемінару студенти:

- 1) звертають увагу на головні професійні цінності вчителя та співвіднесли їх зі своїми пріоритетами;
- 2) задумуються про місце і роль вчителя в суспільстві, можливість бути корисним державі;
- 3) пов'язують свою майбутню професію з реалізацією своїх здібностей;
- 4) усвідомлюють значущість майбутньої професії.

Вправа «Без маски»

Усі учасники по черзі беруть картки, які лежать у центрі кола, і без підготовки продовжують висловлювання, яке має початок на картці. Група прислуховується до інтонації, голосу, оцінюючи міру щирості.

Якщо визнається, що висловлювання було щирим, то справу продовжує інший учасник. Якщо ж група визнає, що воно було шаблонним, нещирим, учасник робить ще одну спробу, але вже після всіх:

1. «Професійний шлях – це»
2. «В професії мені б хотілося досягти»
3. «Плануючи своє життя, я»
4. «Мое життя у вузі»
5. «Хороший вчитель той,»
6. «У вузі найбільше подобається»
7. «Мої професійні цілі»
8. «На майбутнє я планую»
9. «Моя головна професійна мета»
10. «Сенс роботи вчителя полягає»
11. «Мої майбутні учні»
12. «Ідеалом вчителя є»
13. «Моя головна життєва мета»
14. «Для вчителя найважливіше»

15. «Учень чекає від вчителя»
16. «Від майбутнього я очікую»
17. «Вчитель повинен»
18. «Найбільше мені в роботі вчителя подобається»
19. «Вчитель у суспільстві»
20. «Щоб бути вчителем»
21. «Не дивлячись ні на що, вчитель»

Вправа «Чого я набув?»

Гіркота прощання з групою пом'якшується, якщо кожен учасник сформулює для себе, що суттєво набув він під час роботи, і як це допоможе йому у повсякденному житті. На це спрямована така вправа.

Інструкція. Щоб нам було легше розлучатися один з одним, ми можемо зробити ось що. Нехай кожен зосередиться на тому, чого він тут набув. Подумайте кілька хвилин над таким запитанням: в чому полягає найважливіший досвід, який я набув у цій групі і який допоможе мені краще справитися з труднощами повсякденного життя? Закрийте очі та не відкривайте їх до тих пір, поки не знайдете відповідь на це питання, а потім запишіть відповідь на картці.

Мені хочеться, щоб кожен зараз поділився з нами тим, що він усвідомив.

Зауважимо, що варто привернути увагу учасників тренінгу до обговорення таких питань: «Які найголовніші ціннісні орієнтації професії вчителя?», «Що нового для себе відкрив?», «Наскільки широкий спектр набутого досвіду?», «Чий досвід виявився схожим до мого?», «Що я зможу зробити для того, щоб те, чого я набув, було для мене значущим якомога довше?».

Вправа «Комплімент»

Давайте візьмемося за руки, подивимося один на одного. Намагайтеся краще відчутти один одного. Зараз хто-небудь із нас увійде в коло і піде уздовж нього за годинниковою стрілкою, зупиняючись біля кожного учасника, який у цей момент висловить йому комплімент. Після того, як перший учасник пройде чотирьох із нас, другий починає рухатись слідом за ним і т.ін.

Вправа проводиться на завершальному етапі роботи групи. Ефект її настільки великий, що сприяє перенесенню результатів СПТ у повсякденне життя.

П І С Л Я М О В А

Апробація розробленого нами спецкурсу дозволила зробити наступні висновки:

Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя виступають для педагога в якості стратегічних цілей його діяльності та посідають найвищий щабель у мотиваційно-регулятивній системі, оскільки виконують функцію стійкого визначення поведінки та професійної діяльності, впливають на зміст і спрямованість потреб, мотивів, інтересів особистості.

Процес розвитку особистості майбутнього вчителя та її ціннісно-професійне самовизначення залежать від рівня та ступеня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості. Активність та самоактивність завжди спонукаються цінностями, а цінності є регулятором самоактивності індивіда.

Процес оволодіння цінностями вчительської професії у навчально-виховному процесі є можливим за виявлення і створення таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають цілісного, значущого, системного характеру і справляють регуляторний вплив на самостійність особистості.

Проведення спецкурсу показало ефективність таких умов:

- забезпечення можливості безпосередньої участі студентів в апробації даних цінностей, наданні їм нового смислу;
- включення професійних цінностей в реальний смисл життя студента;
- усвідомлення студентами власної системи ціннісних орієнтацій, рівня її суперечливості, виявлення вирішальних та похідних цінностей, встановлення пріоритетів;
- усвідомлення студентами рівня співпадання професійних цінностей з їх життєвими цілями і планами;
- співвіднесення вимог професії вчителя з можливостями та індивідуальними особливостями.

Ефективним засобом реалізації цих умов є активне групове навчання, яке забезпечує таку систему інтерперсональних зв'язків, коли дії і судження кожного студента попадають під контроль викладача, співучасників по розширенню ціннісних орієнтацій та внутрішнього ідеального спостерігача у вигляді самопостереження, самоконтролю, самооцінки.

Збереження під час занять всіх принципів та ознак тренінгу сприяє встановленню клімату психологічної близькості, взаємодопомозі, саморозкриттю та відвертості студентів.

Система роботи з цінностями майбутнього вчителя повинна ускладнюватись від самоусвідомлення та змінення «Я-образу» до розширення території «Я», переоцінки цінностей та отримання нових смислів.

Ефективними формами роботи є психогімнастичні вправи та аналіз і розв'язування життєвих і педагогічних ситуацій, які сприяли виробленню позитивної мотивації на майбутню професійну діяльність, зростанню альтруїстичної спрямованості діяльності вчителя, розширенню пізнавального інтересу до оволодіння обраною професією, зміцненню акцентів з професійно-предметних цінностей на особистісно зорієнтовані.

Спеціально організована система тренінгових занять допомагає студентам-майбутнім вчителям усвідомити свої життєві та професійні орієнтири і реальні засоби їх досягнення. В результаті значущі для студентів цілі й цінності інтегруються в цілісну систему професійного становлення.

У процесі тренінгу:

1. У студентів формується уявлення про пріоритетні ціннісні орієнтації майбутнього вчителя та розширюється зміст вказаних ціннісних орієнтацій.
2. Заняття сприяють виробленню позитивної мотивації на майбутню професійну діяльність.
3. Зростає альтруїстична спрямованість діяльності вчителя.
4. Розширюється пізнавальний інтерес до оволодіння обраною професією, спрямований на реалізацію та розвиток своїх здібностей, володіння методикою викладання, пізнання.
5. В поведінковому аспекті формується потреба реалізації ціннісних орієнтацій, що стосуються любові до дитини, вміння розуміти її та інших.
6. Робота сприяє процесу формування і усвідомлення учасниками спецкурсу своєї системи особистих ціннісних орієнтацій та співвідношення їх з ціннісними орієнтаціями майбутньої професії вчителя.
7. Зміщується акцент з професійно-предметних цінностей на ті, що стосуються ставлення до учнів з боку вчителя та стилю поведінки з учнями (взаємоповага, взаєморозуміння, любов до дітей).
8. Зростає впевненість в собі.

Також, даний спецкурс:

- 1) сприяє оволодінню новими знаннями, способами мислення та поведінки;
- 2) підтверджує, що оволодіння цінностями професії вчителя у навчально-виховному процесі є можливим за виявлення і створення таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають значущого системного характеру і справляють регуляційний вплив на самостійність особистості;
- 3) на основі системоутворюючого фактору самопізнання, як провідного компонента інтеграції психологічних знань у свідомість майбутнього вчителя, відбувається перенесення смислів і значень на дії і вчинки, підвищення самоактивності та особистісне зростання, яке передбачає розширення ціннісних орієнтацій;
- 4) в результаті вирішення студентами ігрових та реальних проблемних педагогічних ситуацій створює можливість для включення педагогічних ціннісних орієнтацій у контексті їх суб'єктивно значущих ціннісних орієнтацій.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адыкулов А.* Ценностные ориентации и особенности профессиональной направленности учащихся 8-10 классов: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – М., 1990. – 26 с.
2. *Алексеева В.Г.* Молодой рабочий. Формирование ценностных ориентаций. – М.: Мысль, 1983. – 222 с.
3. *Алексеева В.Г.* Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – №5. – С. 63-70.
4. *Алексеева М.І.* Психологія ранньої юності. – К.: Знання, 1971. – 46 с.
5. *Альбуханова-Славская К.А.* Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М., 1989. – С. 110-125.
6. *Альбуханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
7. *Альбуханова-Славская К.А.* Жизненные перспективы личности // Психология личности и образ жизни. – М., 1987. – С. 137-149.
8. *Альбуханова-Славская К.А.* О путях построения типологии личности // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – №1. – С. 14-29.
9. *Альбуханова-Славская К.А.* Особенности типологического подхода и метода исследования личности // Принцип системности в психологических исследованиях. – М., 1990. – С. 18-25.
10. *Альбуханова-Славская К.А.* Стратегия жизни. – М., 1991. – 290 с.
11. *Альбуханова-Славская К.А., Брушлянский А.В.* Философско-психологическая концепция С.Л.Рубинштейна. – М., 1989. – 245с.
12. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л.: Издательство ЛГУ, 1968. – 336 с.
13. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды. – М., 1980. – В 2-х томах. – Т. 1. – 230 с.
14. *Андреева Г.М.* Социальная психология. – М.: Издательство МГУ, 1980. – 41 с.
15. *Білоусова В.О.* Життєві та естетичні цінності у старшокласників // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 137-141.
16. *Багдасарьян Н.Г. и др.* Инновации в ценностных ориентациях студентов // Социологические исследования. – 1995. – №4. – С. 125-129.
17. *Беккер Г. и Босков А.* Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – 895 с.
18. *Бех І.Д.* Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 8-11.
19. *Бех И.Д.* Психологические основы нравственного развития личности. – К., 1992. – 320 с.

20. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
21. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968. – 464 с.
22. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // В ст.: Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Просвещение, 1972. – С. 7-44.
23. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. – 1979. – №4. – С. 23-34.
24. Болгаріна В.С., Терещенко Л.Ю. Ідеал: цінність і духовний вектор // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 16-19.
25. Болотіна В.Ю. Моральні цінності підростаючого покоління // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 19-21.
26. Бондар Н.Є. Формування особистісної репрезентації в юнацькому віці: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1998. – 207 с.
27. Бондар Н.Є. Формування особистісної репрезентації життєвого шляху в юнацькому віці: Автореферат дис. ... канд. псих. наук. – К., 1998. – 17 с.
28. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. – К., 1997. – С. 21-25.
29. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
30. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С. 99-106.
31. Будник О.І. Релігієзнавство і проблеми формування духовних цінностей молоді // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 25-27.
32. Булах І.С., Долинська Л.В. Духовність і креативність як потенціали становлення професійної культури майбутніх вчителів // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1998. – С. 87-92.
33. Булах І.С., Кулагіна Л.М. Психологічна характеристика особистісних виборів цінностей у підлітків // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1998. – С. 44-49.
34. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.Л. Словарь-справочник по психологической диагностике. – К.: Наукова думка. – 1989. – 200 с.
35. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 27-31.
36. Бутківська Т.В. Цінності: від учителя до учня: Психологічна соціологія // Початкова школа. – 1997. – №2. – С. 6-8.
37. Буякас Т.М., Степанов С.Ю. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С. 44-56.
38. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. – М.: Издательство МГУ, 1984. – 200 с.
39. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники. Учебное пособие. – М.: Издательство «Ось-89», 1999. – 176 с.

40. Ващенко І.В., Петрушевська Н.В. Статусно-архаїчна система виховних цінностей // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 31-35.
41. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Из-во МГУ, 1990. – 288 с.
42. Водзинская В.В. Понятие установки, отношения, ценностных ориентаций в социологическом исследовании // Философия науки. – 1968. – №2. – С. 48-54.
43. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены вида деятельности: Методические рекомендации. – М.: МГПИ, 1981. – 29 с.
44. Волков Н.А. Динамика ценностных ориентаций в структуре личных характеристик у школьников: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – Л., 1983. – 16 с.
45. Волков С.С. Психологические особенности развития ценностных ориентаций у студентов педвуза: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1983. – 16 с.
46. Генисаретский О.И. Художественные ценности в структуре образа жизни и окружающей среды. – М., 1985 / Общие проблемы искусства. Обзорная информация. Вып. 1. – С. 5-7.
47. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. – К., 1988. – 143 с.
48. Головаха Е.И., Кроник А.А. Конструктивные функции психологии // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №6. – С. 23-33.
49. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени // Категории материалистической диалектики в психологии. – М., 1988. – С. 199-213.
50. Головных Г.Я. Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания // Фил. науки. – 1989. – №6. – С. 85-89.
51. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1986. – 240 с.
52. Даниленко М.В., Даниленко Л.І. Педагогічні задачі: Навч. посібник. – К.; Вища школа., 1991. – 176 с.
53. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога // Сб. научн. трудов / Редкол.: И.В.Дубровина (отв. ред.) и др. – М.: Из-во АПН СССР, 1987. – 178 с.
54. Дмитрик И.С. Теоретические основы обучения будущих учителей педагогической технологии: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – К., 1989.
55. До питання про формування у студентів педвузу готовності до професійної діяльності // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. – Ніжин, 1990. – С. 5-7.
56. Долинська Л.В. Особистісно-професійне становлення майбутнього вчителя // Матеріали 14 об'єднаної наукової медико-технічної конференції. – Київ-Вінниця, 1996. – Розд. 4. – С. 78-79.
57. Долинська Л.В. Принципи активності в особистісно-професійному зростанні майбутнього вчителя // М-ли конференції «Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства». – К., 2000.

58. Долинська Л.В. Психолого-педагогічні умови особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 1998. – С. 65-71.
59. Долинська Л.В., Максимчук Н.П. Динаміка життєвих та професійних цінностей майбутнього вчителя // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. Збірник Всеукраїнської науково – практичної конференції. – Дрогобич, 1998. – С. 156-159.
60. Долинська Л.В., Яремчук С.В. Усвідомлення студентами педвузу завдань та вимог майбутньої діяльності // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – К., 1998. – С. 3-7.
61. Долинська Л.В., Яремчук С.В. Формування у майбутніх вчителів спрямованості на підвищення психолого-педагогічної компетентності // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь, 1995. – С. 159-163.
62. Долинська Ю.Г. Особливості усвідомлення майбутніми психологами значення самоактуалізації особистості як умови ефективності своєї діяльності // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1998. – С. 113-120.
63. Дробницький О.Г. Мир оживших предметов. – М.: Политиздат, 1967. – 351 с.
64. Дробницький О.Г. Понятие морали. – М., 1974. – 388 с.
65. Дробницький О.Г. Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977. – 333 с.
66. Дубровина И.В., Круглов Б.С. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций и интересов учащегося // Ценностные ориентации и интересы школьников. – М., 1983. – С. 27-37.
67. Дьяченко М.И., Кандыбович И.А. Психология высшей школы. – 2-е изд., перераб. и дополн. – Минск: Издательство БГУ, – 1981. – 383 с.
68. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
69. Ермоленко В.Д. Психологические особенности развития ценностных ориентаций у детей в периодах перехода в младший школьный и подростковый возраст: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1984. – 24 с.
70. Жерносок І.П. Деякі ціннісні орієнтації молоді // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 39-41.
71. Жизненные пути одного поколения / РАН. Институт социологии: Отв. ред. М.Х.Титма. – М.: Наука, 1992. – 186 с.
72. Жуков Ю.М. Ценности как детерминанты принятия решения. Социально-психологический подход к проблеме // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976. – С. 16-28.
73. Залесский Г.Е. Психологические основы формирования убеждений: Дис. ... докт. психол. наук. – М., 1991. – 387 с.
74. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности. – М.: Из-во МГУ, 1994. – 144 с.
75. Залесский Г.Е., Редькина Е.Б. Психодиагностика убеждений и ориентаций личности: Учебное пособие. – М.: Из-во Московского университета, 1996. – 73 с.
76. Зарукина А.М. Вопросы педагогики высшей школы. – Иркутск, 1986.

77. *Захарова Л.Н.* Личностные особенности, стили поведения и типы профессиональной самоидентификации студентов педвуза // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 60-66.
78. *Здравомыслов А.Г. и Ядов В.А.* Отношение к труду и ценностные ориентации личности. – Сб. Социология в СССР. – М.: Мысль, 1995. – Т. 2. – С. 196-205.
79. *Здравомыслов А.Г.* Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
80. *Здравомыслов А.Г.* Человек и его работа // Социологические исследования. – М.: Политиздат, 1967. – 276 с.
81. *Зотова О.И.* Направленность личности и социальная регуляция поведения молодежи // Психология личности и образ жизни / Отв. ред. Е.В.Шорохова. – М.: Наука, 1987. – С. 30-33.
82. *Зотова О.И., Бобнева М.И.* Ценностные ориентации и механизм социальной регуляции поведения // Методич. проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 241-254.
83. *Зюзин Д.И.* Качество подготовки специалистов как социальная проблема. – М.: Наука, 1987.
84. *Ігнатенко П.Р.* Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1(14). – С. 118-123.
85. *Ігнатенко П.Р.* Співвідношення національних і загальнолюдських цінностей у вихованні // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 47-49.
86. *Іванов В.И.* Проблемы детской виктимности в современном обществе // Молодежь в условиях социально-экономических реформ / Научн. ред. В.Т.Лисовский. – СПб., 1995. – 55 с.
87. Игры – обучение, тренинг, досуг... / Под ред. В.В.Петрусинского. Кн. 5. Педагогические игры. – М., 1994. – 136с.
88. *Истошин И.Ю.* Ценностные ориентации в личностной системе регуляции поведения // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1979. – С. 252-267.
89. *Клименко И.Ф.* Психологические особенности отношения к себе и другим как носителям нравственных ценностей на разных этапах онтогенеза личности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1986. – 21 с.
90. *Климов Е.А.* Общечеловеческие ценности глазами психолога – профессора // Психологический журнал. – 1994. – Т. 14. – №4. – С. 130-136.
91. *Козелецкий Ю.* Человек многомерный (психологическое эссе). – К.: Лыбидь, 1991. – 288 с.
92. *Крицька Л.В.* Громадянськість як інтегральна ціннісна орієнтація особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 58-62.
93. *Круглов Б.С.* Методика изучения особенностей формирования ценностных ориентаций // Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога. – М.: Издательство АПН СССР, 1987. – С. 80-89.

94. *Круглов Б.С.* Социальная направленность личности старшеклассника. – М., 1989. – С. 2-25.
95. *Кушніррова Т.В.* До проблеми сприймання й оцінювання соціальних цінностей // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 62-65.
96. *Кушнірюк В.М.* Формування гуманістичних цінностей підлітків у педагогічній взаємодії // Психологія. – Вип. 2. – К., 1998. – С. 53-59.
97. *Латин Н.И.* Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования, 1996. – №5. – С. 3-19.
98. *Леонтьев А.Д.* От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология, 1996. – №4. – С. 35-44.
99. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
100. *Леонтьев А.Н.* Психологические вопросы сознательного учения. – Известия АПН РСФСР, 1947. – №7.
101. *Леонтьев Д.А.* Ценностность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 15-26.
102. *Лисенко В.П.* Особливості ціннісної структури підростаючої особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 65-67.
103. *Лисовский А.В., Голод С.И.* Образ жизни современного студента / Социологические исследования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 206 с.
104. *Лисовский В.Т.* Личность студента. – Л.: Изд – во Ленинградского ун-та, 1974. – 184 с.
105. *Лисовский В.Т.* Советское студенчество: Социологические очерки. – М.: Высшая школа, 1990. – 302 с.
106. Личность и ее ценностные ориентации / Под ред. В.А.Ядова и др. // Информ. бюллетень ИКСИ АН СССР. – М., 1969. – Вып. 1. – №4(19). – 17 ос. – Вып. 2. – №25(40). – 123 с.
107. Личность и ее ценностные ориентации // Сб. ст. / Отв. ред. В.В.Колбаковский. – М., 1969.
108. *Любимова Т.В.* Понятие ценности в буржуазной социологии // Социальные исследования. – Вып. 5. – М., 1970. – С. 61-76.
109. *Максименко С.Д., Щербан Т.Д.* Професійне становлення молодого вчителя. – Ужгород: Закарпаття, 1998. – 106 с.
110. *Максимчук Н.П.* Зміст ціннісних орієнтацій в життєво-професійному самовизначенні майбутнього педагога // Психологія. Зб. наук. праць. – Вип. 4(7). – К., 1999. – С. 55-61.
111. *Максимчук Н.П.* Змістовні характеристики ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів // Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія. До 100-річчя від дня народження академіка Г.С.Костюка. Матеріали Третього з'їзду Товариства психологів України. – К., 2000. – С. 117.

112. Максимчук Н.П. Особливості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 2(5). – К., 1999. – С. 137-202.
113. Максимчук Н.П. Особливості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя в процесі його професійної підготовки // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної програми «Вчитель». Збірник науково-практичної конференції в трьох частинах. – 2 частина. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 131-135.
114. Максимчук Н.П. Самопізнання як умова становлення ціннісних орієнтацій майбутнього педагога // Психологія самосвідомості: минуле, сучасний стан та перспективи дослідження. Збірник наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження П.П.Чамати. – К., 1998. – С. 58-59.
115. Максимчук Н.П. Формування ціннісних орієнтацій вчителя як основа його підготовки до розвивального навчання // Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти / Вісник Харківського державного університету №439. Серія психологія, політологія. – Харків, 1999. – С. 105-108.
116. Максимчук Н.П. Ціннісні орієнтації та формування особистості майбутнього педагога // Психологія. Збірник наукових праць. Вип.1. – К., 1998. – С. 33-37.
117. Макишанов С.И., Хрящева Н.Ю., Сидоренко Е.В. Психогимнастика в тренінге. Часть 2. – Санкт-Петербург, 1993. – 90 с.
118. Макишанов С.И., Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренінге. Каталог. Часть I. – Санкт-Петербург, 1993. – 106с.
119. Маркова А.К. Актуальные проблемы психологии труда учителя // Советская педагогика. – №6. – С. 56-64.
120. Маркова А.К. Мотивация учебной деятельности: Методические рекомендации в помощь лектору и методисту институтов усовершенствования учителей. – М., 1978. – 13 с.
121. Мартынюк И.О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования. – К.: Наукова думка, 1990. – 124 с.
122. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / пер. с англ. // Серия «Психопедагогика и методология науки». Вып. 4. – Киев-Донецк, 1994.
123. Методика изучения ценностных ориентаций / Психодиагностическая серия, №5. – М.: Смысл, 1992. – 17 с.
124. Методы социально-психологических исследований // Сб. научных трудов / Под общ. ред. М.А.Меньшиковой. – М., 1975. – С. 44-57.
125. Митев Петр-Эмил. Социология лицом к лицу с проблемами молодежи. – София, 1983 (На русском языке).
126. Молодежь: ориентации и жизненные пути (На материалах социологического исследования в Советской Прибалтике) / Ин-т философии и права АН Латв. ССР и др.; Отв. ред. М.Х.Титма. – Рига: Зинатне, 1988. – 207 с.
127. Молодежь: ориентации и жизненные пути: (На материалах социолог. исслед. в Советской Прибалтике) / Ин-т философии и права АН Латв. ССР и др.; Отв. ред. М.Х.Титма. – Рига: Зинатне, 1998. – 207 с.

128. Мороз А.Г. К вопросу о дидактической адаптации первокурсников вуза // Психологические и социально-психологические особенности адаптации студента. – Ереван, 1973.
129. Мороз А.Г. Формирование готовности к педагогической деятельности в будущих учителей // В сб.: Психолого-педагогические основы совершенствования подготовки специалиста в университете. – Днепропетровск, 1980. – С. 70-75.
130. Мороз Л.І. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці молоді раннього юнацького віку: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1993. – 153 с.
131. Мороз О.Г. Професійна адаптація молодого вчителя. – К., 1980. – 96 с.
132. Муздыбаев К. Удовлетворенность жизнью, ощущение счастья, переживания смысла собственного бытия (Из опыта эмпирических исследований) // Рабочий класс СССР на рубеже 80-х годов. – М., 1981.
133. Мясницев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека // Психологическая наука / Под ред. Б.Г.Ананьева. – М.: АПН, 1960. – Т. 2. – С. 110-125.
134. Науменко Е.А. Психологическая структура и формирование профессионально-педагогической направленности личности: Автореф. ... канд. психол. наук. – М., 1987. – 22 с.
135. Наумова Н.О. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. – М., 1988.
136. Научитель Е.В. Ценностные ориентации студентов: психологические факторы формирования, развития, трансформации: Дис. ... канд. психол. наук. – Харьков, 1988. – 181 с.
137. Начало пути: поколение со средним образованием / Авт. кол.: Р.К.Веэрманн и др.; Отв. ред. М.Х.Титма; АН СССР, Ин-т социологии. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
138. Некрасова Е.В. Особенности переживания времени жизни в раннем юношеском возрасте // Проблемы формирования ценностных ориентаций и активности личности в ее онтогенезе. – М., 1987. – С. 92-99.
139. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед.учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512с.
140. Непомнящая Н.И. и др. Ценность как центральный компонент психологической структуры личности // Вопросы психологии. – 1980. – №1. – С. 22-30.
141. Нечаева Е.А., Райгородская И.А. К вопросу оценки студентами профессиональных и личностных качеств учителя // Вопросы психологии личности и деятельности студентов. – Иркутск, 1978.
142. Ольшанский В.Б. Основы математической статистики: учебное пособие для институтов физической культуры // Под ред. В.С.Иванова. – М.: Изд-во физкультуры и спорта. – 1990. – 176 с.
143. Павленко В.В. Формування професійних переконань у студентів педагогічного вузу: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1995. – 173 с.

144. *Пасічник Р.Ф.* Психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників. – К., 1999. – 16 с.
145. *Пеньков Е.М.* Социальные нормы – регуляторы поведения личности // Некоторые вопросы методологии и теории. – М.: Мысль, 1972. – 198 с.
146. *Петрикас В.А.* Некоторые проблемы ценностных ориентаций военной молодежи // Социологические исследования. – 1995. – №12. – С. 32-35.
147. *Петровский А.В.* Развитие личности. Возрастная периодизация // Психология развивающейся личности. – М., 1987. – С. 38-76.
148. *Петровский В.А.* Личность в психологии Уч. пос. Изд-во «Феникс», Ростов-на-Дону, 1996. – 510 с.
149. *Пилипенко Л.І.* Розвиток моральних ціннісних орієнтацій учнів в навчально-виховному процесі // Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії / Тези доповідей науково-практичної конференції: За ред. Борисьєвського М.Й., Савчина М.В. – Київ-Дрогобич, 1994. – С. 88-89.
150. *Пичурин В.В.* Структура и динамика жизненной позиции личности студента педвуза: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1992. – 155 с.
151. *Платонов К.К.* О системе психологии. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.
152. *Пошан Т., Дюма К.* Абрахам Маслоу и Хайнц Кохут: сравнение // Иностранная психология. – 1993. – Т. 1. – С. 18-26.
153. *Прозументова Г.Н.* Некоторые вопросы определенности сформированности ценностных ориентаций учащихся // Психолого-педагогические вопросы организации учебно-воспитательного процесса. – Томск, 1978. – С. 37-63.
154. *Прокопьев И.И.* О ценностных ориентациях в общении подростков // Психологические условия и механизмы воспитания подростков. – М.: Просвещение, 1983. – С. 75-83.
155. *Пряжников Н.С.* Профессиональное и личностное самоопределение / Академия педагогических и социальных наук, Московский психолого-социальный ин-т. – М.: НПО «МОДЭК»; Воронеж, 1996. – 256 с.
156. Психологические аспекты формирования нравственных ценностей у школьников: Межвуз. сб. научн. трудов / Редкол.: Р.И.Цветкова, Ф.Г.Важенина, Н.Г.Долгих. – Хабаровск, 1984. – 131 с.
157. Психологические механизмы регуляции социального поведения: / Сб. статей / АН СССР. Ин-т психологии; Отв. ред. М.И.Бобнева, Е.В.Шорохова. – М.: Наука, 1979. – 335 с.
158. Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе: Пер. с нем. / Под ред. А.Коссаковски и др. – М.: Педагогика. – 1981. – 224 с.
159. Психологический словарь / Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
160. Психология личности и образ жизни / Отв. ред. Е.В.Шорохова. – М.: Наука, 1987. – 238 с.
161. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского и М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
162. Психологія самоактивності особистості учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. М.Й.Борисьєвського. – К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.

163. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник / І.А.Зязюн та ін. (гол. ред.); Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К.: ІСДО, 1994. – 384 с.
164. Пути интенсификации становления профессиональной деятельности в учебно-воспитательном процессе вуза / НИИ проблем высшей школы Госкома СССР по нар. образованию; Под ред. Н.Н.Нечаева. – М: Знание, 1990. – 115 с.
165. *Разжавина Л.В.* Развитие и формирование ценностных ориентаций у студентов педвуза: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1990. – 20 с.
166. *Резник Т.Е., Резник Ю.М.* Жизненные стратегии личности // Социологические исследования. – 1995. – №12. – С. 100-105.
167. *Резник Т.Е., Резник Ю.М.* Жизненные стратегии личности: поиск альтернатив. – М., 1995.
168. *Роменець В.А.* Виховання творчих здібностей у студентів. – К., 1973. – 96 с.
169. *Роменець В.А.* Проблеми життєвого шляху людини в історії психології // «Круглий стіл» філософів, психологів і соціологів «Життєвий шлях особи». – Філософська думка. – 1982. – №1. – С. 18-20.
170. *Роменець В.А.* Психологія творчості. – К., 1971. – 248 с.
171. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1974. – 424 с.
172. *Ручка А.А.* Социальные ценности и нормы. – К.: Наукова думка, 1976. – 150 с.
173. *Ручка А.А.* Ценностный подход к системе социологического знания. – К.: Наукова думка, 1987. – 156 с.
174. *Рябикина З.И.* Личностное развитие. Профессиональный рост. – Краснодар: Кубанский государственный ун-т, 1945. – 169 с.
175. *Саарнийт Ю.Р.* Проблемы измерения социально-психологической структуры ценностных ориентаций: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Таллин, 1981. – 23 с.
176. Саморегулирование и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
177. *Сартр Ж.П.* Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989.
178. *Светличный А.Л.* Ценностно-смысловая сфера личности и особенности ее конфликтности: Дис. ... канд. психол. наук. – Х., 1997. – 160 с.
179. *Семенов О.М.* Родинні виховні традиції як засіб формування ціннісних орієнтацій студентів // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 25-129.
180. *Семиченко В.А.* Використання психології в навчально-виховному процесі вищої школи // Педагогіка і психологія. – К.: Педагогічна думка. – №3(12). – 1996. – С. 33-43.
181. *Семиченко В.А.* Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): Дис. ... докт. псих. наук. – К., 1992.

182. Семиченко В.А. Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та професійної підготовки вчителів // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 135-200.
183. Семиченко В.А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза: Учебное пособие. – Полтава, 1991. – 78 с.
184. Семиченко В.А. Психолого-педагогічні проблеми підготовки майбутніх учителів // Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу «Психологічна структура професійної діяльності вчителя». – К.: КДПІ, 1991. – 69 с.
185. Скрипченко О.В. Ідеї комплексного вивчення людини і їх реалізація у вивченні студентами психолого-педагогічних дисциплін. – Матеріали наукової конференції. – К., 1992. – Ч. 2. – С. 282-283.
186. Скульський Р.П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі виховання майбутніх вчителів // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 200-202.
187. Скутіна В.І. Ціннісні аспекти формування національної самосвідомості старшокласників // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 203-205.
188. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А.Слостенин; Моск. гос. заочн. пед. ин-т. – М.: Просвещение, 1976, СМГЗПИ. – 160 с.
189. Слободчиков В.И. Категория возраста в психологии и педагогике развития // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 37-49.
190. Смирнов Л.М. Анализ опыта разработки экспериментальных методов изучения ценностей // Психологический журнал. – 1996. – №1. – С. 157-168.
191. Соболева Н.И. Мирозозрение и жизненный выбор личности. – К., 1989.
192. Сонин В.А. Динамика мотивов учебной деятельности студентов: Автореф. ... канд. психол. наук. – Л., 1974. – 26 с.
193. Сохань Л.В. Жизненная программа личности: структура и динамика жизненных целей // Жизнь как творчество. – К., 1985. – С. 118-142.
194. Социальная психология личности / Под ред. М.И.Бобневой, Е.В.Шороховой. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
195. Социально-профессиональная ориентация студенчества: / Сб. статей // Ин-т философии, социологии и права АН Лит. ССР (и др.); / Отв. ред. М.Титма / – Вильнюс: Б.и., 1981. – 229 с.
196. Социально-профессиональная ориентация студенчества: / Сб. статей // Институт философии, социологии и права АН Лит. ССР (и др.); / Отв. ред. М.Титма / – Вильнюс: Б.и., 1981. – 229 с.
197. Социальные перемещения в студенчество: (На материалах социол. исслед. в Сов. Прибалтике) / Отв. ред. М.Х.Титма. – Вильнюс: Минтис, 1982. – 277 с.
198. Социология молодежи: Учебник / Под ред. проф. В.Т.Лисовского. СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.
199. Социология: Наука об обществе: Уч. пособие / Под общ. ред. проф. В.П.Андрущенко, проф. Н.И.Горлача. – Харьков, 1990. – С. 369-371.
200. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности. – К.: Лыбидь, 1992. – 216 с.

201. *Стрелянова Н.И.* Педагогический идеал в системе профессионально-педагогической ориентации студентов педвуза // Проблемы психологии личности и социальной психологии. – М., 1977.
202. *Стругацкий А., Стругацкий Б.* Машина желаний // Сб. научн. Фантастики. – 1981. – Вып. 25. – С. 33-34.
203. *Сулейманова А.А.* Ценностные ориентации личности как регулятор межличностных отношений. – Баку, 1982. – 24 с.
204. *Сухомлинська О.В.* Цінності в історії розвитку України // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 3-8.
205. *Тарасенко Г.С.* Формування естетико-екологічної культури вчителя: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – К., 1996. – 46 с.
206. *Тимошин М.З.* Формирование ценностных ориентаций советской молодежи средствами массовой информации и пропаганды как процесс социального управления. – Алма-Ата, 1977. – 131 с.
207. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості в онтогенетичному вимірі // Психологія суб'єктної активності особистості. – К., 1993. – С. 94-97.
208. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. 19.00.01. – К., 1994. – 48 с.
209. *Титма М.Х., Саар Э.У.* Молодое поколение. – М.: Мысль, 1986. – 254 с.
210. *Толстых Н.Н.* Жизненные планы подростков и юношей // Вопросы психологии. – №3. – С. 79-86.
211. *Толстых Н.Н.* Жизненные планы старшеклассников // Формирование личности старшеклассника. – М., 1989. – С. 25-41.
212. *Тугаринов В.П.* Марксистская философия и проблема ценности // Проблема ценности в философии. – М.: Наука, 1966. – С. 58-77.
213. *Тугаринов В.П.* О ценностях жизни и культуры. – Л.: ЛГУ, 1960. – 156 с.
214. *Тугаринов В.П.* Теории ценностей в марксизме. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 124 с.
215. *Тюрїна В.О.* Система цінностей як регулятор поведінки особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 76-79.
216. *Узнадзе Д.Н.* Психологические исследования. – М.: Наука, 1969. – 213 с.
217. *Узнадзе Д.Н.* Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М.: Наука, 1969. – 213 с.
218. *Учитель, которого ждут: Из опыта работы Полтавского пединститута им. В.Г.Короленко / Под ред. И.А.Зязюна.* – М.: Педагогика, 1988. – 152 с.
219. *Ушинский К.Д.* Твори: у 6 т. – К., 1995.
220. *Файнбург З.И.* Ценностные ориентации в некоторых социальных группах социалистического общества // Личность и ее ценностные ориентации: Информ. бюл. – М., 1969. – Вып. 2. – №25(40). – С. 59-99.
221. *Федоров В.Д.* Развитие мотивов профессионального самоопределения личности в условиях вуза: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1982. – 144 с.
222. *Формирование личности старшеклассника: Под ред. И.В.Дубровиной; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 169 с.*
223. *Формирование мировоззренческих представлений студенчества. Материалы симпозиума / Отв. ред. М.Х.Титма.* – Тарту: МГУ, 1974.

224. Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста / Гос. ком. СССР по нар. обр.; Сост.: А.И.Алексюк. С.А.Кашин и др. – М., 1992. – 56 с. – С-ма воспитания в высшей школе: Обзорн. информация. – Вып. 1.
225. Формування загальноподських ціннісних орієнтацій, соціального і гуманістичного мислення у студентів: Тези доповідей респ. наук.-практ. конф. Одеса, жовтень, 1992 / Ред. кол. Г.І.Терещенко (голова) та ін. – К.: НМК ВО, 1992. – 368 с.
226. Формування мислення студентів у позанавчальний час: Укр. респ. наук.-практ. конференція / Ін.-т системних досліджень освіти та ін.: Ред. кол.: Г.І.Терещенко / гол. та ін. – К., 1993. – 344 с.
227. Франкл В. Основы логотерапии // Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
228. Фролова Н.В. Трансформація системи ціннісних орієнтацій на зламних етапах розвитку суспільства (психологічний аспект): Автореф. ... канд. психол. наук. – К., 1998. – 17 с.
229. Фролова Н.В. Трансформація системи ціннісних орієнтацій на зламних етапах розвитку суспільства (психологічний аспект): Дис. ... канд. психол. наук. – Дніпропетровськ, 1988. – 174 с.
230. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992. – 429 с.
231. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – 415 с.
232. Хабибулин К.Н. Ценностные ориентации в системе социалистического образа жизни. – Л.: Наука, 1979. – С. 120-133.
233. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб: Питер Ком, 1999. – 608 с. (Серия «Мастера психологии»).
234. Цінності світи і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О.В.Сухомлинської, ред. П.Р.Ігнатенка, Р.П.Скульського, упор. О.М.Павліченка. – К., 1997. – 224 с.
235. Ценностные ориентации личности, пути и способы их формирования // Тезисы докладов научной конференции 22-23 мая 1984 г. – Петрозаводск, 1984. – 92 с.
236. Ценностные ориентации социалистического образа жизни / Сборник научных трудов / – Л., 1979. – 156 с.
237. Ценностные ориентации чехословацкой молодежи: Научн.-аналитич. обзор / АН СССР. ИНИОН; Подгот. Ю.А.Щербакова. – М., 1987. – 34 с.
238. Ценностный мир современного студенчества / Социальный портрет явления // НИИВО; Сост. А.А.Козлов, В.Т.Лисовский, З.В.Сикевич. – М., 1992. – 40 с. / С-ма воспитания в высш. школе; Обзорн. информ.; Вып. 4.
239. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога // Психологія. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 1998. – С. 35-41.
240. Черных А.А. Проблема формирования профессионально-педагогической направленности у студентов педагогических институтов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Рязань, 1976. – 20 с.

241. Шакуров Р.Х. Вплив ціннісних орієнтацій педагогічного колективу на його задоволення працею // Психологія. – Вип. 12. – К.: Радянська школа, 1973. – С. 124-132.
242. Шаров А.С. Взаимосвязь ценностных ориентаций и мотивов общения со сверстниками у подростков и старших школьников: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1986. – 24 с.
243. Шиян Л.К. Формирование общечеловеческих ценностных ориентаций. социального и гуманистического мышления студентов во внеурочное время средствами теле- и видеопрограмм // Формування мислення студентів у позанавчальний час, Укр. респ. наук.-практ. конф. / 1993: Одеса / Тези доповідей ... вересень / Ін-т системних досліджень освіти та ін.: Ред. кол.: Г.І.Терещенко / гол. та ін. – К., 1993. – 344 с.
244. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1971. – №4. – С. 66-80.
245. Юрченко В.І. Формування «Я-концепції» майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1997. – 154 с.
246. Я, ты, мы в зеркале познания: сборник методик. – М.: Изд – во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 96 с.
247. Ядов В.А. и др. Соотношение ценностных ориентаций и реального (явного) поведения личности в сферах труда и досуга // Личность и ее ценностные ориентации / Информационный бюллетень ИКСИ. – 1969. – №19. – С. 1-66.
248. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 89-105.
249. Ядов В.А. Отношение к труду: Концептуальная модель и реальные тенденции // Социологические исследования. – 1983. – №3. – С. 50-62.
250. Яремчук С.В. Формування професійно-психологічної спрямованості майбутнього вчителя: Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1999. – 180 с.
251. Яремчук С.В. Формування професійно-психологічної спрямованості майбутнього вчителя: Автореф. ... канд. психол. наук. – К., 1999. – 18с.
252. Crambagh J.C. Cross – validation of purpose in life test based on Francl's concepts // J. of individual psychology. – 1968/ – vol. 24. – P. 74-81.
253. Ilardi R.L., May W.T. Areabiliti study of Shostrom's Personal Orientation Inventory. Journal of Humanistic Psychology, 8. – 1968. – P. 68-72.
254. Kelly R.B., Chorán V. Jet another empirical test of the relationship between self – actualization and moral judgment. Psychological Reports, 56. – 1985. – P. 201-202.
255. Kluckhohn C. Values and value – orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification // Toward a General Theory of action. – Cambridje M. A.: Harvard Un. Press, 1962. – P. 388-433.
256. Mead M. National character // Anthropology today. – Chicago: University of Chicago press, 1953. – P.381-385.
257. Nuttin J. Motivation et Perspective d'Avenir. – Louvain, 1980. – 304 p.

258. *Rokeach M.* (ed.) *Understanding Human Values: individual and Societal.* N. Y., 1979.
259. *Rokeach M.* (1973). *The nature of human values.* New York: Free Press.
260. *Rokeach M.* *Beliefs, Attitudes and Values.* – San Francisco, 1968. – 463 p.
261. *Shostrom E.L.* An inventory for the measurement of self – actualization. *Educational and Psychological Measurement*, 24. – 1964. – P. 207-218.
262. *Shostrom E.L.* *Manual for the Personal Orientation Inventory.* San Diego. CA: EdITS Publishers. – 1974.
263. The nature of attitudes and attitude change. – In: *The hand book of social psychology* / Ed. G. Lindzly, A. Aronson, 2 nd ed. Addison – Westev, 1969 vol. 3. – P. 156-157.

З М І С Т

Передмова	3
Навчальна програма спецкурсу <i>«Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя»</i>	5
Перелік і основний зміст тем спецкурсу <i>«Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя»</i>	9
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА	
Тема 1. Теоретичні основи проблеми цінностей	
1.1. Зміст і поняття цінностей	12
1.2. Співвідношення понять «цінності» і «ціннісні орієнтації»	15
1.3. Ціннісні орієнтації як структурний компонент спрямованості особистості	18
1.4. Ціннісні орієнтації та життєві цілі і плани	22
Тема 2. Основні підходи та критерії дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій	
2.1. Проблема цінностей в зарубіжній психології	25
2.2. Проблема цінностей у вітчизняній психології	28
2.3. Підходи до класифікації ціннісних орієнтацій, критерії та види ціннісних орієнтацій	33
Тема 3. Становлення ціннісних орієнтацій в юнацькому віці	
3.1. Ціннісні орієнтації як психологічне новоутворення раннього юнацького віку	42
3.2. Ціннісні орієнтації студентської молоді. Шляхи формування системи цінностей в юнацькому віці	44
3.3. Ціннісні орієнтації та смисл життя особистості	48
Тема 4. Ціннісні орієнтації майбутніх вчителів	
4.1. Роль ціннісних орієнтацій в системі особистісно- професійного становлення майбутніх педагогів	55
4.2. Зміст та динаміка ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя впродовж навчання у вузі	58
Тема 5. Особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів	
5.1. Зв'язок спрямованості ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя з загальним рівнем самоактуалізації його особистості	64
5.2. Залежність змісту ціннісних орієнтацій від рівня професійно-педагогічної спрямованості майбутнього вчителя	68

Програмований контроль знань	74
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА СПЕЦКУРСУ	
.....	76
<i>Заняття 1</i>	79
<i>Заняття 2</i>	88
<i>Заняття 3</i>	92
<i>Заняття 4</i>	97
Післямова	105
Список рекомендованої літератури	108

Навчальний посібник

Долинська Любов Василівна,
Максимчук Наталія Петрівна

ПСИХОЛОГІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Підписано до друку 27.12.2007. Формат 60×84¹/₁₆. Гарнітура Book Antiqua.
Ум. друк арк. 7.21. Обл.-вид. арк. 6.41. Друк офсетний. Папір офсетний.
Зам. №З-1029. Наклад 300.

ФОП Сисин О.В.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців
та виготівників видавничої продукції від 27.11.2006 р. Серія ДК №2699.

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Князів Коріатовичів, 9а; а/с 111; тел./факс: (03849) 2-73-84.